

Vilniaus universiteto
Komunikacijos fakulteto
Informacijos ir komunikacijos katedra

Ramūnas Vaketis
Komunikacijos mokslų magistrantūros studijų programos studentas

**NIKLASO LUHMANNO SISTEMŲ TEORIJOS PRITAIKYMAS KOMUNIKACIJOS
MOKSLAMS**
Magistro darbas

Vadovė lekt. Ingrida Gečienė

Vilnius, 2010

Pildo magistro baigiamojo darbo autorius

Ramūnas Vaketis

(magistro baigiamojo darbo autoriaus vardas, pavardė)

Niklaso Luhmanno sistemų teorijos pritaikymas komunikacijos mokslams

(magistro baigiamojo darbo pavadinimas lietuvių kalba)

The Application of Niklas Luhmann's Systems Theory to Communication Sciences

(magistro baigiamojo darbo pavadinimas anglų kalba)

Patvirtinu, kad magistro baigiamasis darbas parašytas savarankiškai, nepažeidžiant kitiems asmenims priklausančių autorių teisių, visas baigiamasis magistro darbas ar jo dalis nebuvo panaudotas kitose aukštosiose mokyklose.

(magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)

Sutinku, kad magistro baigiamasis darbas būtų naudojamas neatlygintinai 5 metus Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto studijų procese.

(magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)

Pildo magistro baigiamojo darbo vadovas

Magistro baigiamąjį darbą ginti _____

(įrašyti – leidžiu arba neleidžiu)

(data)

(magistro baigiamojo darbo vadovo parašas)

Pildo katedros, kuriojančios studijų programą, reikalų tvarkytoja

Magistro baigiamasis darbas įregistruotas

(katedros, kuriojančios studijų programą, pavadinimas)

(data)

(katedros reikalų tvarkytojos parašas)

Pildo katedros, kuriojančios studijų programą, vadovas

Recenzentu skiriu _____

(recenzento vardas, pavardė)

(data)

(katedros vadovo parašas)

Pildo recenzentas

Darbą recenzuoti gavau _____

(data)

(recenzento parašas)

Ramūnas Vaketis

Vak 137 Niklaso Luhmanno sistemų teorijos pritaikymas komunikacijos mokslams: magistro darbas / Ramūnas Vaketis; mokslinis vadovas doc. dr. Ingrida Gečienė; Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas. Informacijos ir komunikacijos katedra. – Vilnius, 2009. – 82, [1] lap.: lent. – Mašinr. – Santr. angl. – Bibliogr.: lap. 71-74 (47 pavad.).

316.2+009(001.7)

Reikšminiai žodžiai: komunikacijos mokslų problemos, komunikacijos teorija, komunikacijos filosofija, komunikacijos sampratos, Niklaso Luhmanno sistemų teorija, psichinės ir socialinės sistemos, medijos, komunikacijos kaita.

Magistro *darbo objektas* – komunikacijos samprata komunikacijos moksluose, *darbo dalykas* – vieninga komunikacijos samprata komunikacijos moksluose. *Darbo tikslas* – išanalizuoti Niklaso Luhmanno sistemų teoriją ir jos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektus. Šiam tikslui pasiekti iškelti šie uždaviniai: išanalizuoti komunikacijos sampratą komunikacijos moksluose; išanalizuoti Luhmanno sistemų teoriją; nustatyti ir išanalizuoti Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektus; kritiškai įvertinti Luhmanno sistemų teoriją.

Atlikus literatūros analizę, taikant lyginimo ir sintezės metodus, darbu nustatyta, kad šiandien komunikacijos mokslai patiria daug mokslui esminių problemų, iš kurių paminėtinos šios: kelios besiskiriančios ir tarpusavyje dialogo beveik nieiškančios komunikacijos paradigmos, šimtai ribotų komunikacijos teorijų, komunikacijos mokslų fragmentiškumas ir jų lėtas progresas. Tačiau esmine komunikacijos mokslų problema siūloma laikyti vieningos komunikacijos sampratos komunikacijos moksluose nebuvimu. Šiuo darbu kelta hipotezė, kad Luhmanno sistemų teorija, atliepdama daugelį komunikacijos mokslų problemų, pateikia universalią (vieniingą) komunikacijos sampratą, kuri taikytina komunikacijos mokslams. Šiuo darbu hipotezė patvirtinta ir argumentuota, kad Luhmanno sistemų teorija teoriškai ir praktiškai pritaikoma komunikacijos mokslams. Teorinis Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektas – persvarstydama informacijos ir komunikacijos sąvokas, kartu atliepdama kitas komunikacijos mokslų problemas, Luhmanno sistemų teorija pateikia naują komunikacijos sampratą: komunikacija – tai socialinė sistema, kuri suformuojama sąveikaujant psichinėms sistemoms per informacijos, pranešimo ir supratimo aktus. Ši komunikacijos samprata apima nemažai kitų mokslo sričių, todėl laikytina universalialia komunikacijos paradigmoms ir teorijoms. Praktinis Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektas – Luhmanno sistemų teorija, be kitų sistemų, išskiria masinių

medijų sistemą, kuri ypač relevantiška komunikacijos mokslams. Masinių medijų sistemos samprata panaši į šiuometinės žiniasklaidos sampratą, tačiau skiriasi savo komunikacijos aiškinimu. Paminėtina, kad Luhmanno sistemų teorijoje masinės medijos stebi ir apibūdina tai, kas vyksta visuomenėje, tačiau tai darydamos konstruoja antrojo lygio realybę. Dėl to galimi realybės suvokimo iškraipymai masinių medijų vartotojų akimis. Dėl savo plataus „požiūrio“ į komunikaciją *per se* ir didelio abstrakcijos laipsnio, taip pat dėl to, kad kartu telkia komunikacijos paradigmas ir teorijas komunikacijos sampratos atžvilgiu, Luhmanno sistemų teorija vadintina universalia komunikacijos paradigma.

Darbas gali būti aktualus komunikacijos mokslų (ir ne tik) studentams, dėstytojams, mokslininkams.

TURINYS

ĮVADAS.....	6
1. KOMUNIKACIJOS SAMPRATA KOMUNIKACIJOS MOKSLUOSE.....	10
1.1. Esminės komunikacijos mokslų problemos prielaidos.....	10
1.2. Komunikacijos sąvoka.....	16
1.3. Komunikacijos teorijos.....	19
1.4. Komunikacijos paradigmos.....	22
1.5. Komunikacijos filosofija ir komunikacijos teorija: palyginimas.....	28
1.6. Komunikacijos sampratų grupės.....	31
1.7. Skyriaus apibendrinimas.....	35
2. NIKLASO LUHMANNO SISTEMŲ TEORIJA.....	37
2.1. Sistemų teorijos socialiniuose moksluose.....	37
2.2. Sistemos sąvoka Luhmanno sistemų teorijoje.....	40
2.3. Luhmanno psichinės ir socialinės sistemos.....	44
2.4. Medijos Luhmanno sistemų teorijoje.....	52
2.5. Komunikacija, visuomenė ir evoliucija pagal Luhmanną.....	55
2.6. Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektai.....	57
2.7. Kritinis Luhmanno sistemų teorijos vertinimas.....	61
2.8. Skyriaus apibendrinimas.....	64
IŠVADOS.....	68
BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SĄRAŠAS.....	71
THE APPLICATION OF LUHMANN'S SYSTEMS THEORY TO COMMUNICATION SCIENCES (SUMMARY).....	72
PRIEDAI.....	77
1 priedas. Komunikacijos teorijų klasifikavimas pagal Weicko modelį.....	77
2 priedas. Komunikacijos modeliai.....	78
3 priedas. Septynios komunikacijos tradicijos.....	79
4 priedas. Medijų teorijų sistematika.....	80
5 priedas. Komunikacijos sampratų palyginimas remiantis Lasswello formulėje nurodomais komunikacijos komponentais.....	81
6 priedas. Funkcinių sistemų ir komunikacinių tikrovių požymiai.....	82

IVADAS

Komunikacijos mokslai – palyginti nauja mokslo sritis. Komunikacijos mokslai jau keletą dešimtmečių ieško savo tikrojo „veido“ kitų mokslų tarpe (Gudonienė, 1996). Šią identiteto sumaištį komunikacijos moksluose iš dalies atspindi ir tai, kad jie skirtingai traktuojami mokslo ir studijų srityse (bent jau Lietuvos): mokslo klasifikacijoje komunikacijos mokslai priskiriami humanitarinei sričiai, studijų – socialinei (Glosienė, 2004). Kaip žinia, tarp mokslo ir studijų visada turi vykti glaudus ryšis: mokslai turi teikti studijoms teorinę bazę, supažindinti su naujovėmis, diegti inovacijas, o studijos visa tai įgyvendinti ir teikti grįžtamąjį ryšį. Tačiau toks komunikacijos mokslų mokslo ir studijų sričių santykis verčia kvestionuoti šių mokslų sampratą.

Apibendrintai komunikacijos mokslus galėtume vadinti mokslo sritimi, tiriančia komunikaciją *per se*. Siejami su Claude'o E. Shannono ir Warreno Weaverio matematinės komunikacijos teorijos pasirodymu 1948 m., komunikacijos mokslai per keletą dešimtmečių spėjo „įgyti“ kelias komunikacijos paradigmas (tradicijas) ir net porą šimtų komunikacijos teorijų (Craig, 2007a). Šis teorinės bazės šuolis per šį laiką lyg ir turėjo leisti jiems klestėti, tačiau ne vienas komunikacijos teoretikas pažymi, kad šiems mokslams būdingas susiskaldymas ir trūksta vieningumo (Craig, 2007a).

Paradoksalu, tačiau nors ir iš esmės pripažįstama bendra šių mokslų problema (susiskaldymas komunikacijos sampratos atžvilgiu), tačiau mažai kas bando ją tirti, o juo labiau spręsti. Be Roberto T. Craigo (2007a) bandymo, kuriuo jis lygina skirtingas komunikacijos paradigmas ir pasiūlė joms teorinę erdvę bendrai tolimesnei diskusijai, kurios dėka prasidėtų skirtingų komunikacijos „mokyklų“ bendri moksliniai darbai, iš principo vargu, ar rastume daugiau panašių darbų.

Niklaso Luhmanno sistemų teorijos, aprėpiančios visuomenės, komunikacijos ir socialinės evoliucijos sampratas, pasirodymas XX a. pab., tikraja šio žodžio prasme, sudrebino socialinius mokslus (ypač sociologiją, kartu ir komunikacijos mokslus), nes nors ir rėmėsi gerai žinomais šios srities mokslininkais (plg. Husserliu, Kantu, Weberiu, Parsonsu ir kt.), tačiau pateikė kitonišką visuomenės, komunikacijos ir socialinės evoliucijos vaizdą. Ši teorija susilaukė daugelio mokslininkų atidaus dėmesio, tačiau iki šiol delsiama suformuoti konkrečią poziciją jos atžvilgiu. Ši teorija turi tiek šalininkų, tiek kritikų, kai kur plačiai pripažįstama (pavyzdžiui, Vokietijoje), o kai kur mažai žinoma (pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje) (Luhmann, 2004). Tačiau ši teorija stipri ne jų šalininkų skaičiumi ar parduodamų leidinių tiražais ir pan., o teorijoje pateiktais argumentais.

Šio darbo pavadinimas „Niklaso Luhmanno sistemų teorijos pritaikymas komunikacijos mokslams“ iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti keistokas: kaip galima *taikyti* šią komunikacijos teoriją komunikacijos mokslams, kai ji jau lyg ir yra jų dalis (nes juk tiria komunikaciją)? Tačiau

kilusi, galima sakyti, iš sociologijos, Luhmanno sistemų teorija yra iš esmės „svetima“ komunikacijos mokslams. Visgi turi savo naudą – siūlo naują ir komunikacijos mokslams naudingą komunikacijos sampratą.

Šio darbo pavadinime naudojamos trys sąvokos – „Niklaso Luhmanno sistemų teorija“, „pritaikymas“ ir „komunikacijos mokslai“ – atspindi šio darbo esmę. Pirmiausia norima pasakyti, kad, be kitų sistemų teorijų, yra ir Niklaso Luhmanno sistemų teorija, kuri gali būti pritaikoma (teoriškai ir praktiškai naudinga) komunikacijos mokslams (mokslams, kurių pagrindinis tyrimo objektas yra komunikacija *per se*). Antra, darbo pavadinimu sufleruojama tam tikra problema – viena teorija pritaikoma visai mokslo sričiai, o ne tik jos daliai (plg. dažniausiai viena teorija pritaikoma tik vienai kuriai nors mokslo srities daliai). Trečia, jei viena teorija gali būti pritaikoma visai mokslo sričiai, peršasi išvada, kad tam yra rimtas poreikis arba problema, kurią ši teorija galėtų spręsti.

Aktualumas. Šiame darbe gvildinama labai aktuali komunikacijos mokslų problema – vieningos komunikacijos sampratos komunikacijos moksluose nebuvimas. Siūlomas ir argumentuojamas būdas šiai problemai spręsti – pritaikyti Niklaso Luhmanno sistemų teoriją komunikacijos mokslams ir naudotis jos teikiama komunikacijos samprata.

Problema. Šiame darbe nagrinėjama problema yra kompleksinė (susidedanti iš kelių problemų). Kelios tuo pačiu metu veikiančios ir pripažįstamos komunikacijos paradigmos (todėl vyraujanti nevieninga komunikacijos samprata), komunikacijos teorijų gausa, komunikacijos teorijų ribotumas, komunikacijos mokslų fragmentiškumas, komunikacijos mokslų lėtas progresas – tai problemos, glaudžiai tarpusavyje susijusios ir veikiančios lyg „užburtas ratas“. Tačiau *šių problemų „užburto rato“ stipriausia sąlyga – esmine problema – siūloma laikyti vieningos komunikacijos sampratos komunikacijos moksluose nebuvimu.* Žodį „vieningas“ čia siūloma suprasti kaip „darnus“, „sutartinas“, „bendras“.

Vieninga komunikacijos samprata reikštų vieną ir visoms komunikacijos paradigmoms, kartu ir teorijoms, tinkančią komunikacijos sampratą. Identifikuojant esminę komunikacijos mokslų problemą, nemėginama paneigti skirtingų požiūrių į komunikaciją. Tiesiog norima, kad skirtingos komunikacijos „mokyklos“ vienodai suprastų komunikaciją ir šiuo pagrindu toliau plėtotų savo požiūrius į ją bei kartu racionaliai bei kūrybiškai turtintų komunikacijos mokslus.

Objektas. Šio darbo šerdyje glūdi komunikacijos samprata komunikacijos moksluose, todėl darbo *objektas* taip ir įvardijamas – *komunikacijos samprata komunikacijos moksluose*. Tačiau šio darbo tikslas nukreiptas į vieningos komunikacijos sampratos paieškas, todėl darbo *dalykas* – *vieninga komunikacijos samprata komunikacijos moksluose*.

Hipotezė. Nors Niklaso Luhmanno sistemų teorija yra kitoniška lyginant su kitomis komunikacijos teorijomis, gali net pasirodyti esą atgrasi, tačiau jos siūloma komunikacijos

samprata, šio darbo autoriaus ir kitų autorių manymu, tinka esminei komunikacijos mokslų problemai spręsti – vieningai komunikacijos sampratai rasti. Todėl šiame darbe keliamą *hipotezę* – *Niklaso Luhmanno sistemų teorija pateikia vieningą komunikacijos sampratą komunikacijos mokslams*.

Tikslas ir uždaviniai. Kadangi manoma, jog Niklaso Luhmanno sistemų teorija pateikia vieningą komunikacijos sampratą komunikacijos mokslams, šio darbo **tikslas** – ***išanalizuoti Niklaso Luhmanno sistemų teoriją ir jos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektus***. Šiam tikslui pasiekti išskelti šie **uždaviniai**:

- 1) išanalizuoti komunikacijos sampratą komunikacijos moksluose;
- 2) išanalizuoti Niklaso Luhmanno sistemų teoriją;
- 3) nustatyti ir išanalizuoti Niklaso Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektus;
- 4) kritiškai įvertinti Niklaso Luhmanno sistemų teoriją.

Metodai. Darbo tikslui pasiekti naudojami šie metodai: teorinių šaltinių analizė, palyginimas, sintezė. Teorinių šaltinių analize siekiama rasti argumentų tam tikroms, ypač labiau diskutuotinoms, darbe minimoms pozicijoms pagrįsti. Literatūroje rasti argumentai yra lyginami vienas su kitu, o nemažai jų yra jungiami siekiant formuoti svaresnius argumentus.

Darbo struktūra. Darbą sudaro dvi dalys. Pirmoje dalyje siekiama išnagrinėti komunikacijos sampratą komunikacijos moksluose. Tam pirmiausia dar kartą atidžiau gvildinama esminė komunikacijos mokslų problema, vėliau analizuojamos komunikacijos sąvokos, komunikacijos teorijų ir paradigmu, komunikacijos filosofijos ir teorijos santykio temos, galiausiai išskiriamos komunikacijos sampratų grupės. Antroje dalyje gana detalai analizuojama Niklaso Luhmanno sistemų teorija. (Luhmanno sistemų teorija yra plati (apimanti daug objektų); dėl konkretaus šio darbo objekto ir tikslo į šios teorijos analizę įtraukti visi šiam darbui svarbūs dalykai, tačiau jie neanalizuojami itin giliai.) Šioje darbo dalyje taip pat išskiriami ir nagrinėjami Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektai. Galop pateikiamas trumpas Luhmanno sistemų teorijos kritinis vertinimas remiantis plačiai pripažintais mokslo teorijų vertinimo kriterijais, taip pat aptariamos labiau kritikuotinos šios teorijos sąvokos. (Pažymėtina, kad pastaroji dalis nėra privaloma darbo tikslo ir uždavinių atžvilgiu, tačiau tuo savanoriškai norima suteikti darbui daugiau objektyvumo – parodyti Luhmanno sistemų teorijos ribas, taip pat detalizuoti kai kurias kritikuojamas šios teorijos dalis.)

Padėka ir rekomendacijos. Nuoširdžiai dėkojama šio darbo vadovei lekt. Ingridai Gečienei už paramą rengiant darbą. Kadangi šiame darbe gvildinama esminė komunikacijos mokslų problema ir bei pateikiamas jos sprendimas, šį darbą kaip orientyrą mokslininkai gali panaudoti

tolimesniems, manytina gilesniems, šios srities tyrimams. Šis darbas taip pat gali turėti naudos studentams, siekiantiems susipažinti su šiandienos komunikacijos mokslų samprata, Luhmanno sistemų teorija ir jos nauda komunikacijos mokslams. Be to, šis darbas gali būti naudingas ir dėstytojams, dėstantiems studijų dalykus apie komunikacijos sampratą ir siekiantiems atnaujinti dalykų turinį pagal naujausias komunikacijos *per se* aiškinimo tendencijas.

KOMUNIKACIJOS SAMPRATA KOMUNIKACIJOS MOKSLUOSE

Šio darbo tikslo įgyvendinimo link mūsų laukia pirmas uždavinys – išanalizuoti komunikacijos sampratą komunikacijos moksluose. Komunikacijos sampratą siūloma suprasti kaip pažiūrų į komunikaciją *per se* sistemą. Analizuojant komunikaciją *per se*, bus analizuojama komunikacijos sąvoka, komunikacijos teorijos, komunikacijos paradigmos, komunikacijos filosofijos ir komunikacijos teorijos santykis, galiausiai bus išskirtos ir atidžiau panagrinėtos komunikacijos sampratų grupės. Komunikacijos sampratos analizė palaipsniui atves prie vieno iš svarbiausių šio darbo objektų – Niklaso Luhmanno sistemų teorijos. Komunikacijos sampratos analizei turėtų pasitarnauti pirma visko atidžiau nagrinėjamos įvade paminėtos esminės komunikacijos mokslų problemos – nevieningos komunikacijos mokslų sampratos nebuvimo – prielaidos.

1.1. Esminės komunikacijos mokslų problemos prielaidos

Darbo įvade paminėtos komunikacijos mokslų problemos ir siūloma laikyti esminė problema reikalauja atidesnio žvilgsnio, priešingu atveju esminė problema skambėtų veikiau kaip lozungas nei faktas. Kaip ir minėta, komunikacijos mokslų pagrindinės problemos yra glaudžiai susijusios. Siūlytina manyti, kad jos sąveikauja vadinamo „užburto rato“ principu. Kiekvieną šių problemų aptarsime siedami jas tarpusavyje. Pradėsime nuo žemiausio problemų lygmens ir baigsime aukščiausiu problemų lygmeniu.

1 problema: kelios komunikacijos paradigmos → komunikacijos teorijų gausa. Komunikacijos moksluose vyrauja nevieninga komunikacijos samprata, t.y. tuo pačiu metu egzistuoja ir yra naudojamos net kelios komunikacijos paradigmos (pažiūrų visumos į komunikaciją). Palyginimui priskaičiuojama apie 100 komunikacijos apibrėžimų (Craig, 2007a), o apibrėžimu juk nusakoma tam tikro daikto, arba objekto (mūsų atveju komunikacijos *per se*), reikšmė. Tad turime apie 100 komunikacijos reikšmių.

Komunikacijos sampratas tiksliau apibūdina ir adaptuoja praktikoje (sprendžia praktines problemas) komunikacijos teorijos (Infante et al., 2003). Todėl tarp komunikacijos sampratų ir komunikacijos teorijų yra glaudus ryšis: komunikacijos teorijos funkcionuoja besiremdamos tam tikra komunikacijos samprata. Tad komunikacijos sampratų gausa atspindima ir komunikacijos teorijose: palyginimui egzistuoja per 200 komunikacijos teorijų (Anderson, 1996).

2 problema: komunikacijos teorijų gausa → komunikacijos teorijų ribotumas. Komunikacijos teorijos, besiremdamos skirtingomis komunikacijos paradigmomis, taigi daugeliu

atvejų būdamos skirtingos teoriškai, praktikoje gali būti pritaikomos tik ribotai, t.y. tik tam tikroms komunikacijos problemoms spręsti. Neretai komunikacijos teorijos, atstovaudamos skirtingas komunikacijos sampratų „mokyklas“, prieštarauja viena kitai arba, besiremdamos ta pačia komunikacijos samprata, konceptualiai skirtingai sprendžia komunikacijos problemas (Craig, 2007a). Palyginimui Shannono ir Weaverio komunikacijos teorija, priskiriama kibernetinei komunikacijos tradicijai, iš esmės prieštarauja kalbos akto teorijai, priskiriamai retorinei komunikacijos tradicijai, arba bendroji sistemų ir Niklaso Luhmanno sistemų teorijos, abi priskiriamos kibernetinei komunikacijos tradicijai, skirtingai interpretuoja komunikaciją (Overview Communication Theories..., 2010). Tad komunikacijos teorijos, nelygu kiek bebūdamos panašios ar skirtingos, dažniausiai turi gana siaurą tyrimo objektą, o tai jas riboja.

3 problema: komunikacijos teorijų ribotumas → komunikacijos mokslų fragmentiškumas.

Komunikacijos teorijos, būdamos skirtingos ir ribotos teoriniame ar praktiniame lygmenyse, implikuoja komunikacijos mokslų fragmentiškumą. Fragmentiškumas komunikacijos moksluose pasireiškia nesistemišku komunikacijos teorijų tiriamų problemų sprendimu, kartais nuošaly paliekant netgi kertines komunikacijos mokslų temas, kaip antai vieningos komunikacijos sampratos ir kt., ir tuo pačiu didinant spragas šių mokslų teorijoje ir praktikoje plačiąja prasme.

Anot Thomaso S. Kuhno (2003), mokslas, norėdamas būti normalus, iš esmės turi remtis kuria nors viena paradigma: pažiūrų visuma į objektą, pavyzdžiu (modeliu), moksliniu pasiekimu (-ais), kuris suburtų ir jungtų mokslininkus bendram tolesniam darbui. Taigi jei mokslas, kitaip tariant kuri nors mokslo sritis, neturi vienos paradigmos, o funkcionuoja, pavyzdžiui, besiremdamas keliomis paradigmomis, jis negali būti normalus – duoti normalių mokslinių rezultatų. Tad, remdamiesi Kuhno mokslo apibrėžimu, šiandien komunikacijos mokslų negalėtume laikyti normaliu mokslu. (Čia pat verta pažymėti, kad normaliu mokslu negalėtų savęs vadinti taip pat nemažai humanitarinių ir socialinių mokslų, pavyzdžiui, psichologija, sociologija, kt., mat ir ten vyrauja panaši – vieningos pagrindinio tyrimo objekto sampratos – problema.)

Komunikacijos mokslų fragmentiškumas matomas tiek mokslinėje, tiek studijų srityse. Palyginus neseniai atlikta komunikacijos mokslų SSGG analizė (Glosienė, 2004) rodo, jog komunikacijos mokslai stokoja mokslo ir studijų sąsajos, o to nurodomos pagrindinės priežastys – komunikacijos tyrimo srities objekto neapibrėžtumas, skirtingos ir netolygios komunikacijos tradicijos, skirtingos metakalbos ir kt.

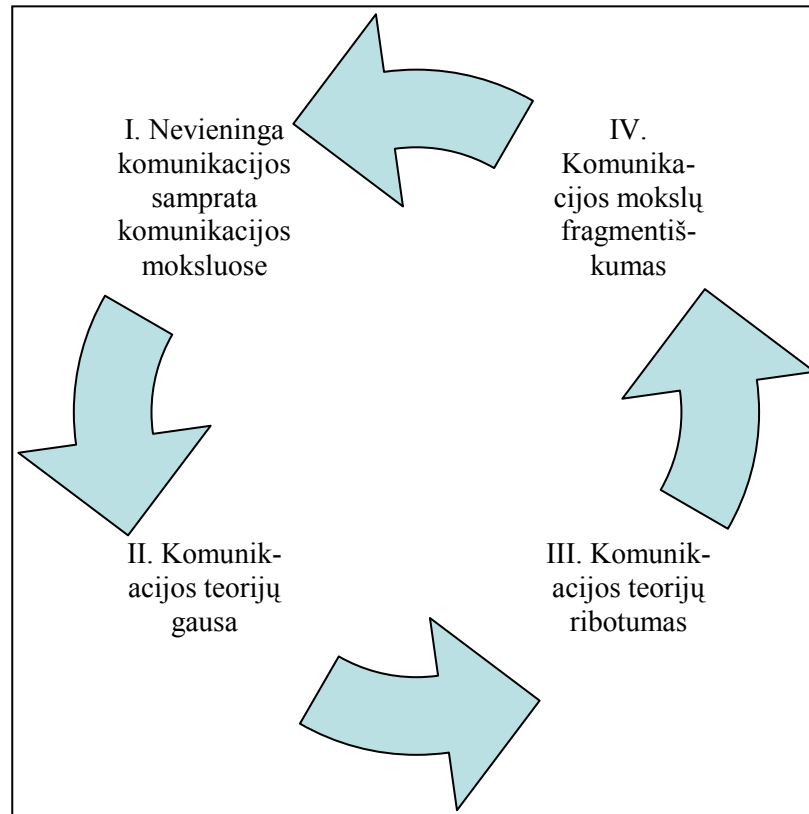
Komunikacijos mokslų mokslo ir studijų sričių atotrūkį žymi ir Lietuvos mokslo ir studijų klasifikacijos: mokslo klasifikatoriuje komunikacijos mokslai (06H komunikacija ir informacija) priskiriami humanitariniams mokslams (Dėl mokslo sričių, krypčių ir šakų..., 1997) tuo tarpu, kai studijų klasifikatoriuje (komunikacija P100-P900) – socialiniams mokslams (Dėl Studijų sričių ir krypčių..., 2009). Dėl komunikacijos mokslų fragmentiškumo kyla nemažai kitų problemų: mokslo

srities dezintegracija, mokslinių tyrimų ir taikomosios veiklos atotrūkis, studijų turinio atsilikimas nuo mokslo ir kt. (Glosienė, 2004)

4 problema: komunikacijos mokslų fragmentiškumas → nevieninga komunikacijos samprata. Iš pirmo žvilgsnio šis postmodernizmas (čia postmodernizmas suprantamas kaip nuomonių gausa ir visų jų pripažinimas kaip teisingų arba bent jau neklaidingų) komunikacijoje – kelios vienu metu egzistuojančios komunikacijos paradigmos, gausybė komunikacijos teorijų, skirtingai analizuojami tie patys teoriniai ir praktiniai komunikacijos aspektai – turėtų skatinti nagrinėti kertines temas komunikacijoje bei tuo pačiu spręsti opias jos problemas, tačiau realybė kitokia – jau keletą dešimtmečių komunikacija neturi vieningos komunikacijos sampratos (Gudonienė, 1996). Nors dar ir šiandien pažymima šio postmodernizmo komunikacijoje nauda ir svarba, pavyzdžiui, komunikacijos mokslų tarpdiscipliniškumas, platus pritaikomumas, didelė paklausa kitose mokslo srityse ir pan. (Glosienė, 2004), tačiau siūlytina manyti, kad daug svarbesnės šio proceso pasekmės – tokio pobūdžio (galimas ir kitoks pobūdis) komunikacijos mokslų fragmentiškumas sąlygoja nevieningos komunikacijos sampratos įtvirtinimą. Turima omeny, kad šis komunikacijos mokslų fragmentiškumas, kuomet tuo pat metu veikia skirtingos komunikacijos paradigmos ir esmingai neieškomas jų tarpusavio santykis, o dažniausiai tiesiog toliau kultivuojamos tam tikros paradigmos nekreipiant dėmesio į savo „kaimynes“, sąlygoja nevieningos komunikacijos sampratos įtvirtinimą.

5 problema: komunikacijos mokslų problemų „užburtas ratas“. Panagrinėjus iki šiol minėtas komunikacijos mokslų problemas, galima daryti prielaidą, kad nevieninga komunikacijos samprata komunikacijos moksluose (skirtingos tuo pačiu veikiančios ir pripažįstamos komunikacijos paradigmos), komunikacijos teorijų gausa, komunikacijos teorijų ribotumas ir komunikacijos mokslų fragmentiškumas veikia kaip „užburtas ratas“ (žr. 1 pav.).

1 pav. Komunikacijos mokslų problemų sąsajos

Turima omenyje, kad komunikacijos mokslų problemos yra glaudžiai susijusios ir sąlygoja viena kitos atsiradimą. Kitaip tariant, manoma, kad nevieninga komunikacijos samprata komunikacijos moksluose (kelios komunikacijos tradicijos) sąlygoja gausų komunikacijos teorijų atsiradimą; komunikacijos teorijų gausa sąlygoja jų ribotumą (ribotą teorinį ir praktinį pritaikomumą); komunikacijos teorijų ribotumas, savo ruožtu, sąlygoja komunikacijos mokslų fragmentiškumą, o šis – vėlgi vieningos komunikacijos sampratos problemą.

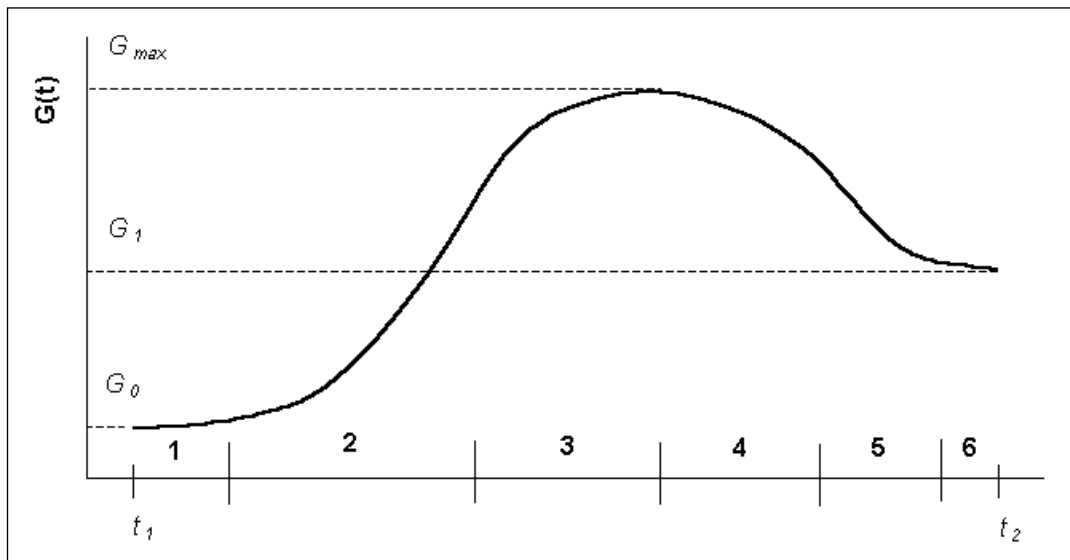
6 problema: komunikacijos mokslų problemų „užburtas ratas“ → lėtas komunikacijos mokslų progresas. Komunikacijos mokslų problemų „užburtas ratas“ sąlygoja ir dar vieną svarbią problemą – komunikacijos mokslų kaip tam tikros mokslo srities lėtą progresą. Atkreiptinas dėmesys, kad komunikacijos mokslai progresuoja – vis atsiranda naujų teorinių samprotavimų, naujų komunikacijos problemų sprendimų, tačiau šis progresas yra pakankamai lėtas palyginus jį su kitais giminingais, pavyzdžiui, psichologija, ar negiminingais, pavyzdžiui, fizika, mokslais.

Kiekviena mokslo sritis, taigi ir komunikacijos mokslai, gali būti apibūdinta kaip tam tikra žinių sandauga. Laikui bėgant, ši žinių sandauga, arba kiekis, gali kisti – žinių kurioje nors mokslo srityje gali mažėti ar daugėti – arba nekisti (veikiau nežymiai kisti). Taigi žinios gyvuodamos pereina tam tikrą ciklą.

Algirdas Budrevičius (1994) pasiūlė žinių kiekio kitimo tendencijas atvaizduoti eksponentinio tipo kreivėje, kurioje žinių kitimas išdėstomas laiko (t) ir žinių kiekio (G) dimensijose. Galima

išskirti trys pagrindines žinių gyvavimo ciklo dalis: žinių kiekio didėjimo (apima dvi pirmas fazes – žinių atsiradimo ir laisvo augimo), žinių tvirtėjimo (apima trečią fazę) ir žinių kiekio mažėjimo (apima tris paskutines fazes – žinių kritinio vertinimo, laisvo senėjimo ir krizės) (žr. 2 pav.).

2 pav. Heksadinis žinių gyvavimo ciklas. A. Budrevičius, 1994, p. 101.

2 pav. G_0 reiškia pradinį žinių kiekį, G_{max} – žinių kiekį tvirtėjimo fazės viršūnėje, G_1 – žinių kiekį paskutinėje (krizės) fazėje. Kaip matome, 2 pav. G_1 yra daugiau nei G_0 , o tai reiškia, kad žinios šiame cikle išgyveno progresinį kitimą, t.y. nors galop pasiekto maksimalaus žinių kiekio nebeliko, tačiau galutinis žinių kiekis tapo didesnis nei pradinis. Galimi ir kiti žinių gyvavimo ciklo variantai: regresinis, kuomet galutinis žinių kiekis tampa mažesnis nei pradinis, arba nulinis, kuomet galutinis žinių kiekis tampa lygus pradiniam (Budrevičius, 1994).

Jei žvelgtume į komunikacijos mokslus remdamiesi žinių gyvavimo ciklu bei tuo pačiu atkreipdami dėmesį į minėtas komunikacijos mokslų problemas, tuomet turbūt galėtume konstatuoti, jog dabartinė komunikacijos mokslų pozicija žinių gyvavimo cikle veikiausiai tebūtų pirmos-antros fazės sanklodoje. Nors šiandien komunikacijos mokslai pasižymi komunikacijos paradigmu ir teorijų gausa, o tai lyg ir rodo didelę žinių sandaugą, tačiau žinias šiame žinių gyvavimo cikle vertėtų suprasti kaip kritinę (ne bet kokių žinių) jų sandaugą. Komunikacijos mokslai negalėtų pasižymėti kritine žinių sandauga (vien dėl vidinių prieštaravimų). Todėl komunikacijos mokslai išgyvena lėtą progresą, o šio proceso pagrindine sąlygotąja siūloma laikyti vadinamą komunikacijos mokslų problemų „užburta ratą“, ypač vieningos komunikacijos sampratos nebuvimo ir komunikacijos mokslų fragmentiškumo sąsają.

Kaip ir sakyta įvade, šiame darbe nagrinėjama problema yra kompleksinė, tačiau *esmine problema* siūlytina laikyti *vieningos komunikacijos sampratos komunikacijos moksluose nebuvimu*. Būtent nuo jos pradedamas komunikacijos mokslų problemų „užburtas ratas“.

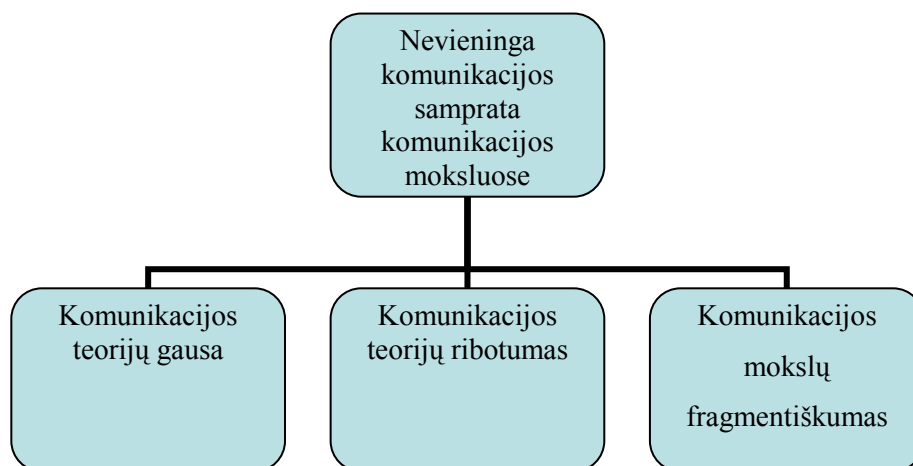
Pagal prieš tai pateiktą problemų išdėstymą ir problemų sąsajas slypi ir šios esminės problemos sprendimas: jei komunikacijos mokslai turėtų vieningą komunikacijos sampratą, jie pasižymėtų *sistemiškumu* (plg. sistemiškumas – fragmentiškumo priešingybė). Toliau: komunikacijos mokslų sistemiškumas vestų į komunikacijos teorijų optimizavimą – teorijų peržiūrą: kai kurių jų siaurinimą, praplėtimą ar naikinimą, kai kurių jų jungimą vienos su kita ir kitokį apdorojimą. Vieninga komunikacijos samprata turėtų suteikti jėgų komunikacijos mokslams gvildinti iki tol dar beveik nenagrinėtas problemas, iš jų ir kertines, mažinti komunikacijos teorijų ribotumą, duoti naudingų (normalių – pagal Kuhno mokslo sampratą) mokslinių rezultatų.

Pabaigai verta atkreipti dėmesį į du dalykus. Pirma, šio darbo skyriaus poskyrio pavadinimą – „esminės komunikacijos mokslų problemos *prielaidos*“. Antra, esminės komunikacijos mokslų problemos pagrindimo būdą. Dabar plačiau apie tai.

Kaip ir sakyta, pirmiausia norima, jog skaitytojai sutiktų su esminės komunikacijos mokslų problemos – vieningos komunikacijos sampratos nebuvimu – egzistavimu (juolab tai pažymi ir kiti autoriai). Toliau siūloma manyti, kad esminė komunikacijos mokslų problema kyla dėl tam tikrų priežasčių (kitų problemų), kur kartu ji taip pat yra šių problemų (pagrindinė) sąlygotoją. Šio darbo autorius visgi nėra tikras, ar visos minėtos komunikacijos mokslų problemos sąveikauja tarpusavyje nurodyta seka (žr. 1 pav.), todėl ir esminės komunikacijos mokslų problemos *atsiradimas* grindžiamas prielaidomis. Tačiau nepaisant (ne) tiksliai įvardijamų esminės komunikacijos mokslų problemos atsiradimo priežasčių, pabrėžtina, jog siūloma manyti, kad ji egzistuoja.

Antra, esminės komunikacijos mokslų problemos – vieningos komunikacijos sampratos nebuvimas – grindžiamas fundamentalizmo būdu. *Fundamentalizmas* – tiesos pagrindimo būdas, kuriuo žinios grindžiamos remiantis pamatinėmis žiniomis (Chisholm, 1982). (Plg. koherentizmas – tiesos pagrindimo būdas, kuriuo žinios lyginamos tarpusavyje, ir ieškoma jų (horizontalaus) atitikimo (Chisholm, 1982)). Taigi komunikacijos teorijų gausa, komunikacijos teorijų ribotumas, komunikacijos mokslų fragmentiškumas yra problemos, sąlygojančios pagrindinę problemą – vieningos komunikacijos sampratos nebuvimą – bei, atvirkščiai, pagrindinė komunikacijos mokslų problema sąlygoja šias problemas (žr. 3 pav.). (Čia žinios ir problemos suprantamos tapačiai.)

3 pav. Esminės komunikacijos mokslų problemos pagrindimas remiantis fundamentalizmu

Kaip ir sakėme, esminės komunikacijos mokslų problemos ir kitų minėtų problemų sąajos yra prielaidinės, todėl esminės komunikacijos mokslų problemos pagrindimas fundamentalizmu taip pat yra prielaidinis. Visgi šiuo poskyriu nesiekama įrodyti šių prielaidų ir jų kilmės teisingumo, tiesiog norima, kaip ir minėta poskyrio pradžioje, išsamiau paaiškinti esminę komunikacijos mokslų problemą.

1.2. Komunikacijos sąvoka

Komunikacijos svarba šiandienos pasauliui mažai abejotina. Komunikacija naudojama kitų mokslų ir studijų srityse, įvairiose visuomenės sektoriuose, pagaliau žmogiškajame bendravime. Ją, atrodo, galėtume vadinti visa apimančiu ir jungiančiu fenomenu. Tačiau ar tikrai komunikacijos sąvoka sufleruoja vienį?

Jei norėtume trumpai, aiškiai ir vienu kartu apibrėžti komunikaciją, veikiausiai nepavyktų. Kaip jau minėta, šiuo metu komunikacijos mokslai pripažįsta kelias komunikacijos paradigmas, turi apie šimtą komunikacijos apibrėžimų ir per du šimtus komunikacijos teorijų (Craig, 2007a). Visa tai atskleidžia, kad komunikacijos suvokimas yra skirtingas. Paminėtini šiuo metu labiau žinomi **komunikacijos apibrėžimai**:

- „komunikacija yra tam tikras organizmo atsakas į dirgiklį (Stevens);
- komunikacija yra informacijos, idėjų, emocijų, įgūdžių ir kt. perdavimas naudojant simbolius: žodžius, piešinius, skaitmenis, kreives ir kt. (Berelson, Steiner);
- komunikacija yra atsako sukėlimas per žodinius simbolius (Dance);
- komunikacijos pagrindinis tikslas nukreiptas į tas situacijas, kuriose šaltinis siunčia pranešimą gavėjui (-ams) ir sąmoningai siekia paveikti pastarojo elgesį (Miller);

- komunikacija įvyksta, kuomet žmogus reaguoja į simbolį (Cronkhite)“ (Infante et al., 2003, p. 8).

Žinoma, šis apibrėžimų sąrašas nėra baigtinis: yra daug kitų komunikacijos apibrėžimų. Tačiau dėl šio darbo rėmų, neskirsime daugiau dėmesio kitiems komunikacijoms apibrėžimams. Tiksliau nagrinėti komunikacijos apibrėžimo ir komunikacijos sąvokos santykį.

Komunikacijos apibrėžimai naudingi tuo, kad jie suteikia galimybę pamatyti vis kitą išryškintą komunikacijos aspektą. Komunikacijos sąvoka yra komunikacijos *per se* suvokimo rezultatas. *Komunikacijos apibrėžimo ir sąvokos santykis yra dvejetainis*. Pirma, tam tikras komunikacijos apibrėžimas nusako tam tikros komunikacijos sąvokos turinį. Antra, vienas komunikacijos apibrėžimas gali nusakyti vienos komunikacijos sąvokos turinio dalį ar vieną turinio dalį šios komunikacijos sąvokos, kitą turinio dalį – kitos. Tad tarp komunikacijos apibrėžimo ir komunikacijos sąvokos esti asimetrija.

Iš pateiktų komunikacijos apibrėžimų (pavyzdžių) bei fakto, kad jų yra daug daugiau (supraskime, skirtingų), galime daryti išvadą, jog komunikacijos sąvokų, kaip ir komunikacijos apibrėžimų, yra daug ir įvairių. Tačiau komunikacijos sąvokos ir apibrėžimo asimetrinis santykis leidžia manyti, kad skirtingų komunikacijos sąvokų nėra tiek daug, kiek komunikacijos apibrėžimų.

Komunikacijos sąvoka aptinkama dar prieš nominalų komunikacijos mokslų atsiradimą. Komunikacijos sąvokos ar jos apraiškų rastume jau Antikos filosofijoje. Vėliau komunikacijos sąvoka buvo plėtojama iš esmės vien filosofijoje. (Gana detalų komunikacijos sąvokos nagrinėjimą pateikia Kęstutis Kirtiklis (2009b).). Per tą laiką buvo suformuotos kelios komunikacijos sąvokos. Paminėtinos šios labiau žinomos **komunikacijos sąvokos**:

- komunikacija kaip perteikimas, dalijimasis, pavertimas bendru – čia pažymimas dalijimasis bendru (*lot. communicare* – dalytis bendru), tai – klasikinė komunikacijos sąvoka;
- komunikacija kaip skleidimas ar siuntimas – čia pažymimas abipusiškumas;
- komunikacija kaip mainai ar abipusis perdavimas – čia pažymimas apsikeitimas ir tarpusavio sąveika;
- komunikacija kaip simbolinė sąveika – čia pažymimas simbolis ir jo svarba komunikacijai;
- komunikacija kaip kitos įvairios bendrybės – čia turimi omeny kiti įvairūs žmogaus santykių aspektai (Peters, 2004).

Platus komunikacijos sąvokų spektras rodo esant įvairias jų reikšmes ir skirtingą panaudojimo kontekstą. Skirtingai nei komunikacijos sąvokos ir apibrėžimo sąryšio atveju, *komunikacijos*

sąvokos ir reikšmės santykis yra simetrinis: kiekviena sąvoka, naudojama praktikoje, įgyja tam tikrą reikšmę. Taip pat galimas ir kelių sąvokų panaudojimas praktikoje, taigi ir atskira reikšmė. Pažymėtinos šios **komunikacijos reikšmės ir jų panaudojimas**:

- komunikacija kaip įtikinamų simbolių platinimas siekiant kontroliuoti viešąją nuomonę, arba komunikacija kaip propaganda (Lippman, Bernays, Lasswell);
- komunikacija kaip priemonė mažinti semantinį disonansą ir kurti racionalumu pagrįstus socialinius santykius (Ogden, Richards);
- komunikacija kaip santykių formavimas, kitybės atskleidimas (Heidegger, Buber, Jaspers);
- komunikacija kaip pragmatinė priemonė, palaikanti bendruomenės gyvenimą (Dewey);
- komunikacija kaip procesas, kuriam plečiantis, kuriama demokratinė bendruomenė (Habermas);
- komunikacija kaip socialinis procesas, vienijantis mokslo sritis (Schramm);
- komunikacija kaip visuotinis lavinimas ir terapijos priemonė (Rogers) (Peters, 2004).

Manoma, kad ir kokia bebūtų komunikacijos sąvoka, kad ir koks bebūtų jos pritaikymas praktikoje bei kad ir kokią reikšmę ji panaudojama įgytų, ji nebūtų visa, kas susiję su komunikacija, aprėpianti (Peters, 2004). Kitaip tariant, tai – nuomonė, jog vienintelės komunikacijos sąvokos nėra ir negali būti. Tačiau, kita vertus, tai veikia pesimistinė nuomonė nei galimas faktas – iš esmės vien dėl to, kad nėra šią nuomonę patvirtinančių svarių argumentų.

Gilesnis komunikacijos sąvokos, jos reikšmės ir panaudojimo praktikoje nagrinėjimas leidžia tiksliau apibūdinti komunikacijos sąvokos ir apibrėžimo santykį. Kaip ir sakėme, šis santykis yra asimetris: komunikacijos apibrėžimas nusako tik dalį komunikacijos sąvokos. Ši santykį implikuoja tai, kad komunikacijos apibrėžimas daugiau aprėpia komunikacijos reikšmės detales, taigi komunikacijos sąvokos praktinio pritaikymo aspektus, nei komunikacijos sąvokos detales. Todėl komunikacijos sąvoka komunikacijos apibrėžimuose dažnai lieka paslėpta. Ši tendencija dar labiau sustiprėja, kai komunikacijos apibrėžime nusakomos kelios komunikacijos reikšmės.

Komunikacijos apibrėžimai, kuriuose vienaip ar kitaip atsispindi komunikacijos sąvoka, jos reikšmė ir pritaikymo praktikoje aspektai, leidžia pastebėti ir išskirti tam tikrus komunikacijos požymius – klases. Žinomos trys pagrindinės komunikacijos *per se* klasifikacijos: pagal proceso elementus, kontekstą ir tradicijas.

Pagal **komunikacijos proceso elementus** komunikacija skaidoma į: siuntėją, pranešimą, kanalą, gavėją, triukšmą ir grįžtamąjį ryšį (Infante et al., 2003). Pagal **komunikacijos kontekstą** komunikacija skirstoma į: intraasmeninę, tarpasmeninę, grupinę, organizacinę, viešąją, masinę, tarpkultūrinę, politikos ir kt. komunikaciją (skirstymų yra ir daugiau) (Infante et al., 2003). Pagal

komunikacijos tradicijas, arba paradigmas, komunikacija skirstoma keliariopai: a) į dėsnių, arba taisyklių (*covering laws*), komunikacinę-biologinę (*communibiological*), veiksmo (*human action*) ir sistemų (*systems*) perspektyvas (Infante et al., 2003); b) į retorinę, semiotinę, fenomenologinę, kibernetinę, sociopsichologinę, sociokultūrinę, kritinę ir pragmatinę tradicijas (Craig, 2007a); c) į realistinę, interpretacinę ir kritinę sampratas (Kirtiklis, 2009b).

1.3. Komunikacijos teorijos

Kaip jau minėta, komunikacijos mokslai šiandien priskaičiuoja per du šimtus komunikacijos teorijų (Craig, 2007a). Šioje teorijų gausoje rastume ir labai panašių, ir labai skirtingų teorijų. Komunikacijos teorijų spektro kilmę pasiaiškinsime vėliau. Dabar plačiau panagrinėkime pačios komunikacijos teorijos sąvoką.

Teorija įprasta vadinti teiginių visumą. Komunikacijos teoretikai nurodo, kad teorijos atlieka (ar turi atlikti, jei pretenduoja būti teorijomis) keturias pagrindines **funkcijas**: a) organizuoja patirtį; b) plečia žinias; c) teikia prognozes; d) skatina tolimesnius tyrimus ir teikia jiems gaires (Infante et al., 2003). Šios funkcijos tiksliau paaiškina komunikacijos teorijos sąvoką. Kitaip tariant: kiekviena teorija, turėdama savo teorinę bazę, nagrinėja tam tikras praktines situacijas, randa problemas ir siūlo sprendimus joms (a funkcija); pateikdamos problemų sprendimus, komunikacijos teorijos praplečia žinias (b funkcija) ir tuo pačiu gali prognozuoti tam tikrus komunikacijos procesus (c funkcija); problemų atradimas ir sprendimas retai paliečia tik teigiamus aspektus – susiduriama su kitomis problemomis, todėl iškyla poreikis gilesniems problemos ar situacijos, kurioje ji pasireiškė, tyrimams (d funkcija).

Visgi vien šios keturios funkcijos neužtikrina, kad komunikacijos teorija bus gera. Tačiau kokie gi geros komunikacijos teorijos kriterijai? Komunikacijos teoretikai nurodo dvi grupes kriterijų: **būtinus ir pageidaujamus kriterijus**. Pirmiausia komunikacijos teorija turi būti: a) darni (logiška ir nuosekli); b) atitinkanti pamatines komunikacijos mokslų nuostatas; c) patikrinama (testuojama), o, antra, ji taip pat turėtų būti: d) suprantama; e) nesudėtingos struktūros (neapimanti daug sąvokų); f) suderinama su kitomis komunikacijos teorijomis; g) interpretuojama; h) naudinga (teorijoje ir praktikoje); i) patraukli (sudominanti, intriguojanti) (Infante et al., 2003).

Kaip matome, reikalavimai komunikacijos teorijoms yra griežtoki: akivaizdu, kad ne bet kokia teorija gali atlikti minėtas funkcijas ar atitikti minėtiems kriterijams. Visos šiuo metu egzistuojančios komunikacijos teorijos daugiau ar mažiau pasižymi gerai teorijai būdingais požymiais. Nepaisant to, visos jos yra kritikuojamos, o kai kurios netgi itin. Em Griffin, apžvelgdama komunikacijos teorijas, šalia jų gana detalios analizės pateikia ir pagrindines kritines pastabas. Paminėtina plačiau žinomų **komunikacijos teorijų kritika**:

- Shannono ir Weaverio matematinės komunikacijos, arba informacijos, teorija kritikuojama už linijinį ir pernelyg mechanišką požiūrį į komunikaciją;
- Osgoodo mediacinė prasmės teorija dvejojama dėl semantinio diferencialo sąvokos patikimumo;
- Barnett, Pearse'o ir Croneno prasmės koordinavimo teorija mažai pasitikima dėl jos menko pritaikymo praktikoje;
- Heiderio atribucijos teorija kritikuojama už skiriamą pernelyg didelį dėmesį racionalumui komunikacijoje;
- Weicko informacinės sistemos požiūris į organizaciją kritikuojamas, nes šioje teorijoje organizacija, kartu ir jos komunikacija, suprantama pernelyg biologiškai;
- McLuhano medijų teorija nėra visuotinai pripažįstama, nes šioje teorijoje medijų vaidmuo komunikacijoje apibūdinamas pernelyg subjektyviai;
- Gerbnerio kultivacijos teorija menkinama dėl skiriamo pernelyg didelio dėmesio televizijai komunikacijoje;
- McCombs'o ir Shaw tvarkaraščio sudarymo teorija nepasitikima, nes manoma, jog medijų tvarkaraščiai visiškai neatspindi visuomenės nuomonių tvarkaraščių;
- Noelle-Neumann tylos spiralės teorija sulaukia kritikos dėl pagrindinės teorijos minties – tylos spiralės – atsiradimo (Griffin, 1991).

Iš pateikto komunikacijos teorijų kritikos sąrašo matome, kad teorijos kritikuojamos dėl įvairių priežasčių: vienos dėl to, kad menkai atlieka teorijai keliamas funkcijas, kitos dėl to, kad neatitinka tam tikrų kriterijų ir pan. Tačiau komunikacijos teorijoje (teorijoje plačiąja prasme) yra pozicija, teigianti, kad ir kokia komunikacijos teorija bebūtų, ji negalėtų būti tuo pačiu metu bendra, paprasta ir tiksli (Griffin, 1991). Todėl kuo paprasta teorija bendresnė, tuo ji mažiau tikslesnė, arba kuo paprasta teorija tikslesnė, tuo ji mažiau bendresnė (pritaikoma daugeliui situacijų), arba jei jau teorija yra ir bendra, ir tiksli, tuomet ji nėra paprasta.

Weickas pasiūlė šiuos komunikacijos teorijų bruožus kartu su teorijomis atvaizduoti apskritimo formos laikrodyje (žr. 1 priedą). Pagal šią **Weicko komunikacijos teorijų klasifikaciją** teorijoms pagal jų pobūdį buvo priskirta tam tikra pozicija laikrodyje. Pavyzdžiui, Shannono ir Weaverio informacijos teorija pavaizduota kaip pakankamai tiksli ir paprasta, tačiau ji nėra bendra teorija, to pačio Weicko informacinės sistemos požiūris į organizaciją yra pakankamai bendra ir tiksli teorija, tačiau jai stinga paprastumo, o McCombs'o ir Shaw tvarkaraščio sudarymo teorija yra paprasta ir gana tiksli teorija, tačiau jos negalime taikyti plačiai (Griffin, 1991).

Komunikacijos teorijų funkcijos, kriterijai, kritika, klasifikavimas – tai nėra viskas, kas holistiškai apibūdina teorijas. Labai svarbus komunikacijos teorijos aspektas – jos modelis.

Komunikacijos modelis nusako komunikacijos, suprantamos kaip proceso ar vyksmo, elementus ir jų tarpusavio ryšius (Croft, 2004). Kitaip tariant, komunikacija išskaidoma į daleles, ir tuomet analizuojami šių dalelių ryšiai. Modelis šiuo atveju visa tai atvaizduoja.

Kadangi yra įvairių komunikacijos sąvokų ir teorijų, yra įvairių ir komunikacijos modelių. Visgi atkreiptinas dėmesys, kad vieną į kitą panašesnės teorijos turi tuos pačius ar panašius komunikacijos modelius, todėl jų nėra taip jau daug kaip teorijų. Panagrinėsime svarbiausius suformuotus komunikacijos modelius. Pateiktini šie komunikacijos modeliai:

- Aristotelio komunikacijos modelis – oratorius (siuntėjas) kalba (perduoda žinią) miniai (gavėjui); tai pirmasis, kartu ir paprasčiausias, komunikacijos modelis istorijoje;
- Laswello komunikacijos modelis – kas? (siuntėjas), ką sako? (pranešimas), koku kanalu?, kam? (gavėjas) ir koku efektu?; šiame modelyje pirma kartą minimos kanalo ir efekto sąvokos;
- Shannono ir Weaverio komunikacijos modelis – siuntėjas signalu siunčia pranešimą gavėjui esant triukšmui, gavėjas gauna pranešimą signalu iš imtuvo; šiame modelyje pirma kartą minimos signalo, siųstuvo, imtuvo, triukšmo sąvokos;
- Shrammo komunikacijos modelis – siuntėjas koduoja pranešimą ir siunčia pranešimą gavėjui, šis gavęs dekoduoja jį ir užkodavęs savo pranešimą siunčia siuntėjui ir t. t.; šiame modelyje pirma kartą minimos kodavimo ir dekodavimo sąvokos, be to, tai pirmas komunikacijos modelis apimantis grįžtamąjį ryšį;
- Berlo komunikacijos modelis – šaltinis (siuntėjas), veikiamas veiksnių (komunikacijos įgūdžių, požiūrio, žinių, kultūros ir kt.), siunčia pranešimą, sudarytą iš dalių (elementų, struktūros, turinio, kodo ir kt.), tam tikru kanalu gavėjui, veikiamo tų pačių veiksnių kaip ir šaltinis; šiame modelyje pirma kartą modelio elementai vaizduojami kaip elementai sąlygojami veiksnių (Croft, 2004).

Šių modelių atvaizdai pateikti 2 priede. Būta dar kelių svarbesnių komunikacijos modelių – DeFleuro, Gerbnerio, Jacobsono, Dance'o (Fiske, 1995), tačiau šie modeliai savo prigimtimi yra panašūs į minėtus modelius, todėl jų detaliau neapžvelgsime.

Apžvelgti komunikacijos modeliai iš esmės yra vienaarūšiai – procesiniai, arba linijiniai. Dėl to pažymimas jų trapumas. Tačiau procesiniai komunikacijos modeliai parodo, kaip keitėsi komunikacijos sąvoka. Tiksliau: visuose komunikacijos modeliuose vaizduojamas komunikacijos procesas (vyksmas), tačiau nurodomi įvairūs (dažnai sutampantys) proceso elementai. Skirtingi proceso elementai ir jų ryšiai rodo, kaip pamažu nuo paprasto **linijinio komunikacijos modelio** pereita prie sudėtingesnio **transakcinio komunikacijos modelio** (modelio, kuris apima ir grįžtamąjį

ryši). Todėl paskutiniai komunikacijos modeliai rodo esant „gyvybingesni“ komunikacijos suvokimą komunikacijos moksluose.

1.4. Komunikacijos paradigmos

Komunikacijos teorijų aspektų ir savybių analizė parodė, kad komunikacijos teorijos turi daug galimybių pasireikšti praktikoje, tačiau kartu tik tam tikru aspektu: teorijos turi daug galimybių „horizontaliaime“ – „negiliamame“, arba nekertiniame – problemų lauke, tačiau yra labai ribotos „vertikaliaime“ – „giliamame“, arba kertiniame – problemų lauke. Nors komunikacijos teorijoms keliami tam tikri reikalavimai (vykdytinos funkcijos, atitiktini kriterijai), tačiau siūlytina manyti, kad jie nėra esminiai (nors ir tų kartais, kaip matėme, teorijos nesilaiko). Esminis reikalavimas komunikacijos teorijoms, jei norėtume laikyti komunikacijos mokslus normaliu mokslu, turėtų būti teorijų atitikimas bendros komunikacijos mokslų paradigmos principinėms nuostatomis.

Minėto **Kuhno** (2003) manymu, viena vertus, **paradigma** turėtų pasižymėti trimis savybėmis: a) tai turėtų būti žmonių bendruomenė, b) pasižyminti tam tikra nuostatų sistema, c) kurios atlikti kertiniai darbai turėtų būti laikomi pavyzdžiais kitiems darbams. Kitaip tariant, paradigma turėtų suartinti vieno mąstymo žmones ir telkti juos bendriems darbams, kurių svarbiausi vaisiai turėtų būti laikomi pavyzdžiais (modeliais) (plg. pagrindu) kitiems darbams. Kita vertus, anot Kuhno (2003), pavyzdžių (modelių) formavimas turėtų remtis šiais veiksmais: a) mokslo sričiai reikšmingų faktų nustatymu, b) šių faktų sugretinimu su teorija ir c) teorijos plėtojimu. Tiksliau: kiekvienas mokslas (mokslo sritis) turėtų turėti kertinius faktus apie šią sritį (praktinę, arba problemų, bazę), kuriuos turėtų gretinti su teorija (teorine baze) ir tuo pačiu plėtoti ją (gauti naujų kritinių žinių ir jas kaupti). (Čia minima teorija turima omenyje kaip bendroji, pagrindinė, mokslų teorija.)

Turėdami omeny šiuos du paradigmos požymius, paradigmą galėtume palyginti su daiktu (substancija) formos ir materijos aspektu: vieno mąstymo mokslininkų bendruomenė atitiktų mokslo materiją (turinį), o pavyzdžių (modelių) formavimas – mokslo formą. Paradigmos suvokimas materijos ir formos aspektu remiasi hylomorfizmo teorija. *Hylomorfizmas* – žinių kilmės aiškinimo būdas, pagal kurį kiekvienas daiktas (substancija) sudaryti iš formos ir materijos; forma suteikia materijai daikto (substancijos) esmę (Budrevičius, 2006). Tai reikštų, jog mokslo forma – pavyzdžių (modelių) formavimas – suteikia jos materijai – vieno mąstymo mokslininkų bendruomenei – mokslo esmę. Štai čia išryškėja paradigma kaip pavyzdžių (modelių) formavimo svarba mokslui: tik turėdama pavyzdžius (modelius), ji gali iš vieno mąstymo bendruomenės suformuoti esmingą (Kuhno prasme natūralų) mokslą. Pavyzdžių (modelių) formavimą galėtume sieti su pagrindinio mokslo tyrimo objekto sampratos kūrimu, nes pavyzdžiai (modeliai) yra kertiniai mokslo darbai, o kertiniai darbai juk visada orientuoti į pamatinius dalykus. Tačiau šiuos

gilius pamąstymus dabar palikime nuošaly ir atidžiau panagrinėkime komunikacijos mokslų situaciją paradigmos aspektu.

Pirmiausia reikėtų konstatuoti, kad vienos komunikacijos paradigmos (tradicijos) komunikacijos moksluose šiuo metu nėra. Vyrauja kelios komunikacijos paradigmos (pažiūrų visumos), kurios net tik savyje (savo paradigmoje) toliau plėtoja savitą požiūrį į komunikaciją, o dažniausiai net neanalizuoja kitų požiūrių į komunikaciją. To išdava – komunikacijos mokslų fragmentiškumas ir nevieninga komunikacijos samprata.

Antra, bene vienintelis bandymas rasti *kažką panašaus* į vieną komunikacijos paradigmą – **Craigo (2007a) pragmatinės metateorijos** (gr. *meta* – po, už) suformavimas. Pažymėtina, kad Craigo pasiūlyta pragmatinė metateorija, nors ir vadinama teorija, galėtų būti lyginama su paradigma (tradicija), nes jos *pagrindinis* tikslas – skatinti skirtingų komunikacijos paradigmų (tradicijų) diskusiją ir bendrybių bei skirtubių ieškojimą. Nors Craigas (2007a) pažymi, kad pragmatinė metateorija nesiekia tapti universalia komunikacijos teorija, netgi pažymi, jog tokia teorija nereikalinga ir galbūt negalima, tačiau, šio darbo autoriaus manymu, verta manyti, kad jei ši teorija įgyvendintų pagrindinį jos tikslą – bendrą komunikacijos tradicijų diskusiją, kurioje ieškotų visoms tradicijoms bendrų ir skirtingų dalykų, – tuomet tai galėtų padėti (galbūt netgi ir atsitiktinai) rasti bendrą komunikacijos sampratą. Todėl Craigo pragmatinė metateorija gali būti arti mūsų tikslo. Dabar plačiau apie tai.

Kaip ir minėta, šiuo metu yra skirtingi požiūriai (paradigmos) į komunikaciją. Komunikacijos paradigmos „nebendruoja“ tarpusavyje. Craigo manymu, kad galėtume rasti bendrą komunikacijos paradigmų „kalbą“, turėtume suformuoti *dialoginį-dialektinį ryšį* (*dialogical-dialectical coherence*): „<...> bendrą supratimą apie trūkumus ir trintis tarp skirtingų tipų komunikacijos teorijų <...>“ (2007a, p. 66). Pats šio ryšio pavadinimas – dialoginis-dialektinis – sako, kad tai turėtų būti lyg skirtingų tarmių (paradigmų) bendra kalba. Craigo teigimu, kad galėtume suformuoti ir matyti žiūrovo akimis šį dialoginį-dialektinį ryšį, mums reikės įgyvendinti du principus: suformuoti konstitutyvųjį komunikacijos modelį, arba metamodelį, ir komunikacijos metadiskursą.

Kaip matėme iš komunikacijos teorijų analizės, komunikacijos moksluose vyrauja keli komunikacijos modeliai. Komunikacijos modelių analizė rodo, kad nuo paprasto linijinio komunikacijos modelio pereita prie sudėtingesnio transakcinio komunikacijos modelio. Tačiau, anot Craigo ir kitų komunikacijos teoretikų, transakcinis komunikacijos modelis taip pat yra ribotas: jis tegali atvaizduoti komunikaciją pagal vieną kurį nors supratimą (paradigmą).

Craigo ir kitų komunikacijos teoretikų teigimu, kiekviena komunikacijos paradigma turi savitą komunikacijos supratimą ir kreipia ypatingą dėmesį tik į tam tikrus komunikacijos dalykus, pavyzdžiui, sociopsichologinė perspektyva akcentuoja išraišką, interakciją, įtaką komunikacijoje, tuo tarpu fenomenologinė perspektyva pabrėžia kito patyrimą ir pan. (Craig, 2007a) Todėl

kiekviena komunikacijos „mokykla“ išryškina vis kitą komunikacijos aspektą; **konstitutyvusis komunikacijos modelis** būtent apimtų visus paradigmu išskirtus komunikacijos aspektus. Apie tai byloja ir šio modelio pavadinimas: konstitutyvusis (*constitutive*) reiškia sudėtinį, taigi kažką apimantį. Apimdamas visus svarbiausius komunikacijos aspektus, šis modelis taip pat tampa refleksyviu (lyg komunikaciją stebinčiu) komunikacijos modeliu. Be to, kadangi jis lyg iš viršaus „mato“ komunikacijos paradigmas ir „pasisavina“ paradigmu išryškintus komunikacijos aspektus, šis komunikacijos modelis dar vadinamas *metamodeliu*. Todėl transakcinį ir konstitutyvųjį komunikacijos modelį skiria lygiai: transakcinis komunikacijos modelis yra pirmojo lygio (*first-order*), konstitutyvusis – antrojo lygio (*second-order*) komunikacijos modelis (Craig, 2007a).

Kitas dalykas, kurio reikia dialoginiam-dialektiniam ryšiui tarp komunikacijos paradigmu suformuoti, yra **komunikacijos metadiskursas**. Kaip žinia, kiekviena komunikacijos teorija, besiremdamas atitinkama komunikacijos paradigma, turi sąsajas su praktika, t.y. remdamasi teorija, analizuoja situacijas ir sprendžia kylančias problemas, taigi yra praktiška teorija. Sakėme, kad teorijos, priklausančios kuriai nors sampratai, ne visuomet iš esmės vienodai mato tas pačias situacijas ir sprendžia tas pačias problemas, o jei ir mato vienodai, bet kuriuo atveju galime teigti, kad komunikacijos paradigmoje vyksta tam tikras diskursas – įvairaus pobūdžio „kalbėjimasis“ (Craig, 2007a). Kitoje paradigmoje – vėl diskursas, tačiau kitokio pobūdžio (turinio aspektu). Taigi visos paradigmos „kalbasi“ „savyje“, tačiau ne tarpusavyje. Rezultatas – paradigmu izoliacija.

Komunikacijos konstitutyvusis modelis padarytų pirmą žingsnį link paradigmu bendros „kalbos“ – jis leistų joms pamatyti paradigmu bendrumus ir skirtumus, tuo tarpu komunikacijos metadiskursas turėtų skatinti šių bendrumų ir skirtumų analizę įvairiu lygiu (Craig, 2007a). Tokiu būdu komunikacijos paradigmos pradėtų „bendrauti“ tarpusavyje. Taigi, bendraudamos tarpusavyje, paradigmos „kalbėtų“ apie savo ir kitų diskursus, todėl tai būtų metadiskursas. Tai taip pat reikštų, kad šis metadiskursas yra praktinis, nes paradigmu diskursai taip pat, kaip sakėme, yra praktiniai.

Craigas, formuodamas šį dialoginiais-dialektiniais ryšiais grįstą lauką, arba forumą, kaip sako pats Craigas (2007a), išskyrė *šešias komunikacijos tradicijas (paradigmas)*: retorinę, semiotinę, fenomenologinę, kibernetinę ir sociopsichologinę, o vėliau, po tam tikros kritikos, ir šeštąją – pragmatinę. Dabar apie jas plačiau.

- *Retorinė tradicija*. Komunikacija šioje tradicijoje suprantama kaip menas, ypač pabrėžiama žodžių ir iškalbos svarba, to įtaka auditorijai (Craig, 2007a). Tai – seniausia komunikacijos tradicija, siekianti Antikos laikus.
- *Semiotinė tradicija*. Šioje tradicijoje pagrindinį vaidmenį komunikacijoje atlieka ženklai; per ženklus kuriama – koduojama ir dekoduojama – prasmė (Craig, 2007a). Pabrėžtina, kad semiotinei tradicijai svarbus ne tik pats ženklas, bet ir jo santykis su kitais ženklais (Fiske, 1995).

- *Fenomenologinė tradicija.* Fenomenologinė tradicija komunikaciją supranta kaip kitoniškumo dialogą ir patyrimą, ypač svarbus tampa betarpiškas autentiškas žmogiškas kontaktas ir taip kuriama prasmė (Craig, 2007a). Ši komunikacijos tradicija yra abstrakčiausia ir mažiausiai orientuota į praktiką iš visų tradicijų.
- *Kibernetinė tradicija.* Ši tradicija išryškina informaciją ir jos apdorojimo procesus komunikacijoje, svarbi tampa sistemos samprata (Craig, 2007a). Ši tradicija bene mažiausiai domisi prasmės kūrimu komunikacijoje. Dėka šios tradicijos teorijų suformuotas transmisinis komunikacijos modelio tipas.
- *Sociopsichologinė tradicija.* Sociopsichologinė tradicija pažymi išraiškos, interakcijos ir poveikio svarbą komunikacijoje, komunikacijai čia įtakos turi psichologiniai komponentai (nuostatos, emocijos, jausmai, asmeninės savybės, kt.), kurie savo ruožtu formuojami interakcijos metu (Craig, 2007a). Čia ypač pabrėžiami komunikacijos efektai auditorijoms.
- *Sociokultūrinė tradicija.* Šioje tradicijoje ypač analizuojamas socialinės tvarkos poveikis interakcijai, didelis dėmesys kreipiamas kultūros elementų sukeltam poveikiui (socialinei) interakcijai (Craig, 2007a). Ši tradicija dėl neryškių savo ribų bene sunkiausiai išskiriama iš kitų tradicijų.
- *Kritinė tradicija.* Kritinė tradicija iš esmės panaši į sociokultūrinę tradiciją, tačiau prieštarauja sociokultūrinei tradicijai dėl socialinės tvarkos svarbos komunikacijai. Kritinė tradicija labiau pažymi materialinių ir ideologinių jėgų sąlygotą socialinį neteisingumą ir kitus iškraipymus komunikacijoje bei nurodo kaip to galima vengti ir siekti balanso komunikacijoje (Craig, 2007a). Ši tradicija taip pat kritikuoja transmisinį ir ritualinį komunikacijos modelius, kurie, jos manymu, yra nepilni ir viską apimantys. Ši tradicija yra persismelkusi į visas tradicijas, mat ji kritiškai žiūri į viską, kas teoretizuojama komunikacijoje. (Tą patį daro ir kitos tradicijos, tačiau ne tokiu lygiu.)

Craigo (2007a) straipsnis „*Komunikacijos teorija kaip sritis*“ (*Communication Theory as a Field*) susilaukė didelio kitų autorių dėmesio, tarp jų buvo ir tokių, kurie kritikavo Craigą. Nors Craigas pažymi, kad visos komunikacijos tradicijos, o ir jo suformuota komunikacijos metateorija, glaudžiai siejasi su pragmatika (patirties įtaka veikimui), tačiau Bertrandas Russillas buvo linkęs pragmatikai suteikti didesnę dėmesį. Russillo teigimu, komunikacija gali būti ižiūrima ir vien tik pragmatiniu aspektu, o tiksliau kaip nebendramatė – įvairių komunikacijos požiūrių – sritis (Craig, 2007b). Todėl, pasak Russillo, komunikacijoje yra dar viena tradicija – pragmatinė, kuriai ypač rūpi šie objektai: pliuralistinė bendruomenė, prasmės veiklos koordinavimas diskurso ir refleksijos pagalba (Craig, 2007b).

- *Pragmatinė tradicija.* Šioje tradicijoje komunikacija suvokiama kaip pliuralistinė bendruomenė, diskurso ir refleksijos koordinuojama praktinė veikla (Craig, 2007b). Čia ypač pažymima bendruomeninių procesų – bendradarbiavimas, interesų derinimas, individo įtaka bendruomenei – svarba, taip pat komunikacijos nebendramatiškumas (įvairūs požiūriai į ją).

Komunikacijos tradicijos (išskyrus pragmatinę komunikacijos tradiciją) išsamiau pristatytos 3 priede. Verta dar kartą atkreipti dėmesį į tai, kad visos šios tradicijos yra savitos ir turi pranašumų viena prieš kitą, netgi, galima sakyti, kritikuoja viena kitą.

Craigas, jau sudarydamas šį dialoginį-dialektinį ryšį tarp išskirtų komunikacijos tradicijų, pažymėjo, kad šis komunikacijos tradicijų sąrašas nėra baigtinis. Tai iš dalies parodė ir Craigo pataisos po Russillo kritikos. Tačiau dar prieš tai Craigas išskyrė galimas kitas komunikacijos tradicijas (paradigmas): *feministinę*, kurioje pažymimos sąsajos su kitais, *estetinę*, kurioje išryškinamas įkūnytas veikimas, *ekonominę*, kurioje pabrėžiami mainai, *spiritualistinę*, kurioje akcentuojamas nematerialus ir mistinis egzistencijos lygmuo (Craig, 2007a). Jų Craigas nedrįso įtraukti į minėtą komunikacijos tradicijų sąrašą, nes jos stokojo detalesnės analizės ir kartu suformuotos nuomonės apie jas komunikacijos moksluose.

Šis Craigo dialoginiu-dialektiniu ryšiu sukonstruotas komunikacijos tradicijų (paradigmų) forumas, vadovaujantis dviem principais – konstitutyviojo komunikacijos modeliu ir metadiskursu, – neužilgo po jo pasirodymo buvo iš esmės sukritikuotas. Davidas Myersas teigė, jog 1) konstitutyvusis komunikacijos metamodelis nėra aiškiai atskirtas nuo konstitutyvaus pirmojo laipsnio komunikacijos modelio; 2) ši komunikacijos metateorija nenurodo jokių tiesos kriterijų, kuriais remiantis teorijos galėtų būti vertinamos (Craig, 2001). Tai reikalauja platesnio aptarimo.

Craigas tvirtina, kad konstitutyvusis komunikacijos modelis yra visa – visos komunikacijos tradicijas (kartu ir jų teorijų tipinius modelius) – apimantis, todėl šis modelis yra aukštesnio lygio nei įprasti komunikacijos modeliai. Myersas pažymi, kad tokio aiškaus skirtumo tarp konstitutyviojo modelio ir įprastų modelių nėra (Craig, 2001). Netgi ginčijama, kad konstitutyvusis modelis iš esmės yra ydingai suformuotas: šis modelis įtraukia iš kitų tradicijų kertinius šių tradicijų išskirtus aspektus apie komunikaciją, todėl nors ir apima visų tradicijų detales, tampa nevienamačiu (Kirtiklis, 2009b). Nevienamatis konstitutyviojo modelio pagrindas neleidžia jam objektyviai įvertinti kiekvienos tradicijos ir kartu suformuoti vieningą „tikrąjį“ konstitutyvųjį, arba meta, modelį.

Kitas dalykas – Craigo metateorija stokoja teorijų vertinimo kriterijų, pagal kuriuos galima būtų atsijoti teorijas komunikacijos moksluose. Tai – labai svarbi šios teorijos kritika, mat iš tikrųjų Craigo metateorija, tokia, kokia ji yra, yra atvira visoms teorijoms, turbūt net ir nemokslinėms

(Craig, 2001). Nors Craigas pažymi, kad ši komunikacijos metateorija yra atvira visoms teorijoms (turbūt jis turėjo omeny, kad naujos teorijos taip pat yra aktualios), tačiau akivaizdu, kad turėtų būti kokios nors ribos.

Galiausiai Craigo pragmatinė metateorija taip pat kritikuojama ir dėl joje naudojamos dviprasmiškos pragmatizmo sampratos. Šiandien esama trijų *pragmatizmo sampratų*: 1) pragmatizmas kaip metodologinis principas (akcentuoja suvokimo objekto galimus praktinius padarinius; remiasi Peirce'u); 2) pragmatizmas kaip doktrina, arba tradicija (akcentuoja anti-skepticizmą, fabilializmą, kategoriškas dichotomijas; remiasi Jamesu); 3) neopragmatizmas (akcentuoja radikalų kontekstualizmą; remiasi Rorty) (Kirtiklis, 2009a). Craigo komunikacijos metateorija sako, jog jos rūpestis – skatinti diskursą apie komunikacijos tradicijų diskursus (Craig, 2007a), tačiau verta pažymėti, kad kartu šis metadiskursas taikosi ir į praktinių komunikacijos problemų sprendimą bei dialogą apie tai (Craig, 2007b). Todėl iškyla šios komunikacijos metateorijos dviprasmiškumas pragmatizmo aspektu: viena vertus, siekdama diskurso apie diskursą, ji atitinka neopragmatizmą, kita vertus, norėdama spręsti paskirtas problemas, ji artima tampa ir pragmatizmui kaip doktrinai ar tradicijai (Kirtiklis, 2009b). Tai kelia konceptualų sąmyšį pačioje pragmatinėje metateorijoje, t.y. iškyla šios problemos: a) ar kalbėjimas apie kalbėjimą tikrai prisideda prie komunikacijos problemų sprendimo, tuo pačiu skirtingų komunikacijos tradicijų bendrybių ir skirtybių ieškojimo?; b) ar metateorijos tikslas turėtų būti analizuoti praktines situacijas, o ne veikiau teorinius komunikacijos tradicijų aspektus? (Kirtiklis, 2009a).

Craigo pragmatinė metateorija gana viltingai nuteikė sprendžiant komunikacijos mokslų „susiskaldymo“ problemą, tačiau, kaip matėme, tapo kritikuotina. Režiuuojant verta pažymėti, jog jo suformuota pragmatinė metateorija rodo esant joje nevienalyčių dalykų (komunikacijos tradicijų išskirtų komunikacijos aspektų), kurie naudojami kaip pagrindas bendrai diskusijai (diskursui apie diskursą) organizuoti. Kai kurios Craigo išskirtos komunikacijos tradicijos (paradigmos) yra konceptualiai skirtingos (skirtingo laipsnio teorinės tradicijos), pavyzdžiui, fenomenologinė ir sociopsichologinė tradicijos (Kirtiklis, 2009b), tad Craigo sudarytame komunikacijos tradicijų sąrašė yra teoriniu lygiu skirtingų komunikacijos tradicijų. Šis komunikacijos tradicijų skirtumas trukdo formuoti minėtą tradicijų forumą ir ten spręsti bendras problemas (Kirtiklis, 2009a).

Komunikacijos tradicijų skirtumai teoriniu lygiu rodo esant reikalo skirti vadinamą *komunikacijos filosofiją ir komunikacijos teoriją*. „Teorija socialiniuose moksluose yra susijusi su duomenimis, ji grįsta empirija; gi filosofija nurodo sąlygas, prielaidas, kuriomis remiantis tie empiriniai duomenys rinktini“ (Kirtiklis, 2009b, p. 104). Kitaip tariant, teorija daugiausia orientuojasi į empiriją, ją analizuoja, o filosofija – į principus, juos formuoja, o vėliau tarp jų vyksta abipusis ryšis: teorija situacijų nagrinėjimui naudoja filosofijos padiktuotas principines nuostatas, o filosofija, toliau apmąstydamą principus, – teorijos apdorotą empiriją. Tad kai kurios komunikacijos

tradicijos būtų labiau priskirtinos komunikacijos filosofijai, pavyzdžiui, fenomenologinė tradicija, o kai kurios – komunikacijos teorijai, pavyzdžiui, sociopsichologinė tradicija.

1.5. Komunikacijos filosofija ir komunikacijos teorija: palyginimas

Komunikacijos filosofija ir komunikacijos teorija iš esmės skiriasi *tikslais*: komunikacijos teorija siekia struktūruoti ir kaupti žinias apie komunikaciją bei jų pagrindu aiškinti ir prognozuoti tam tikras komunikacijos situacijas, tuo tarpu komunikacijos filosofijos tikslas yra veikiau analizuoti ir bandyti nustatyti komunikacijos vietą asmens socialiniame gyvenime, taip pat sudaryti bendrąsias prielaidas komunikacijos teorijoms ir tyrimams (Kirtiklis, 2008). Taigi komunikacijos filosofija ir komunikacijos teorija yra nebendramatės. Čia pat pravartu pabrėžti, kad tarp jų, kaip jau minėta, yra abipusis ryšis. Komunikacijos filosofija ir komunikacijos teorija arčiausiai „susitinka“ tokia abstrakcijų lygmenyje, kuris komunikacijos filosofijai yra kiek per „žemas“ (jame yra daugiau nei įprasta empirinių dalykų), o komunikacijos teorijai – kiek per „aukštas“ (jame yra daugiau nei įprasta abstrakčių teorinių dalykų).

Dėl šių *komunikacijos filosofijos ir komunikacijos teorijos* skirtumų jų *santykis* vadinamas *asimetriniu* (Kirtiklis, 2008), t.y. tarp jų esti neatitikimas tikslų, kartu ir turinio, atžvilgiu. Ši asimetrinį komunikacijos filosofijos ir teorijos santykį suprantamiau atvaizduoja komunikacijos teoretiko *Stefano Weberio* pasiūlyti *komunikacijos teoretizavimo lygmenys* (plg. teoretizavimas – duomenų apie objektą kaupimas, struktūravimas į teoriją ir teorijos plėtojimas). Pagal teoretizavimo lygmenį komunikacijoje Weberis skiria: paradigmas, superteorijas, bazines teorijas ir vidurinio lygmens teorijas (Weber, 2003). Dabar plačiau apie tai.

- *Paradigmos*. Tai – fundamentalių mokslinių pasaulėvaizdžių lygmuo; anot Weberio, fundamentalios mokslinės priegos yra dvi: gamtos mokslų ir kultūros mokslų (2003). (Šis skirstymas yra kritikuotinas, nes neišskiria humanitarinių ir socialinių mokslų, tačiau to nagrinėjimas peržengia šio darbo ribas) Nors komunikacijos teorijos savo prigimtimi artimos ir tiksliesiems mokslams, tačiau Weberis komunikacijos mokslus priskiria prie kultūros mokslų paradigmos.
- *Superteorijos (Supertheorien), arba aukšto abstrakcijos laipsnio teorijos*. Šių teorijų tikslas – suformuoti ir pateikti visumines žinias apie tam tikrą objektą (dalyką) (Weber, 2003). Komunikacijos atveju superteorijos nagrinėja pačią komunikacijos sąvoką, jos galimybę, reikšmę ir kt., žodžiu, bando visapusiškai išnagrinėti komunikaciją *per se* ir pateikti to rezultatus (Kirtiklis, 2008). Taigi šio lygio teorijos yra metateorijos, nes savo tikslui pasiekti nagrinėja ir kitas teorijas. Kaip bene pagrindinį šio lygmens teorijos pavyzdį, Weberis nurodo *Niklaso Luhmanno sistemų teoriją*, kuri, pasižymėdama dideliu

abstraktumu ir universalistinėmis nuostatomis, siekia paaiškinti visuomenę kaip visumą (2003). Į superteorių klasę, pasak Weberio, taikosi ir poststruktūralistinės teorijos (jų atstovai: Foucault, Lyotard, Derrida, Baudrillard, Virilio). Luhmanno sistemų teorija kitų teorių atžvilgiu pavaizduota 4 priede.

- *Bazinės teorijos (Basistheorien)*. Tai – teorijos, savyje turinčios logiškai neprieštaringas sąvokas, apibrėžimus ir modelius, kurie gali būti empiriškai operacionalizuoti (Weber, 2003). Bazinės teorijos remiasi superteorių suformuotomis prielaidomis, tuo pačiu panaudoja ir testuoja tam tikrus metodus konkrečioms komunikacijos situacijoms nagrinėti (Kirtiklis, 2008). Bazinių teorių pavyzdžiai: techninės, ekonominės, kritinės, ženklų (semiotinės), konstruktyvistinės, sistemų, feministinės, psichoanalitinės ir kt. teorijos. Šioms teorijoms Weberis savo darbe „Medijų teorijos“ skiria daugiausia dėmesio.
- *Vidurinio lygmens teorijos (Theorien mittlerer Reichweite)*. Šios teorijos yra daugiausia empiriniais duomenimis pagrįstos ir netgi remiantis jais konstruojamos (Weber, 2003). Kitaip tariant, šios teorijos atsiranda sąveikaujant teorijai ir empirijai ir skirtos nagrinėti konkrečioms komunikacijos situacijoms ir spręsti konkrečias problemas. Šiame lygmenyje, pasak Weberio, pradedant tvarkaraščio sudarymo bei naudos ir atlygio teorijomis ir baigiant žinių spragų bei tylos spiralės teorijomis, įsikūrusios bene visos žinomos komunikacijos mokslų teorijos (Weber, 2003). Netgi teigiama, jog šiandieniniai komunikacijos mokslai nepajėgūs sukurti teorijos, esančios aukštesnio lygio nei bazinės teorijos (Weber, 2003).

Kaip matome, tarp skirtingų lygmenų teorių vyksta savotiška cirkuliacija: a) principines prielaidas teorijoms suteikia paradigmos, b) toliau jas tikslina bei teorijoms metodologiją formuoja superteorijos, c) besiremiamos šiomis sąlygomis, konkrečius metodus formuoja bazinės teorijos, o d) vidurinio lygmens teorijos, panaudodamos suformuotą teorinę bazę, galiausiai nagrinėja konkrečias situacijas ir sprendžia konkrečias problemas.

Pagal Weberio išskirtus teoretizavimo lygmenis komunikacijos filosofija įeity į paradigmos ir superteorių lygmenį, tuo tarpu komunikacijos teorija – į bazinių teorių ir vidurinio lygmens teorių lygmenį. Iš tikrųjų tinkamesnės komunikacijos filosofijos ir teorijos vietos yra: komunikacijos filosofijos – superteorių lygmuo, komunikacijos teorijos – bazinių teorių lygmuo (Kirtiklis, 2009b).

Prieš tai apibrėžti komunikacijos filosofijos ir teorijos tikslai bei dabar aptarti Weberio komunikacijos teoretizavimo lygmenys iš dalies leidžia suprasti, kodėl šiuometiniai komunikacijos mokslai patiria daug problemų analizuodami pagrindinį savo tyrimo objektą – komunikaciją *per se*. Kadangi daugelis šiuometinių komunikacijos teorių yra „įstrigusios“ vidurinio lygmens teorių

etape ir negeba visapusiškai analizuoti komunikacijos, o bazinių teorijų ar juo labiau superteorijų, kilusių grynai iš komunikacijos mokslų ir gebančių tą daryti, nėra, todėl ir turime tokią situaciją. Komunikacijos filosofijoje, atvirkščiai, debatai dėl komunikacijos sampratos jau trunka gana ilgai, tačiau galbūt dėl ne itin glaudaus komunikacijos filosofijos ir teorijos santykio, komunikacijos mokslai iki šiol neturi vieningos komunikacijos sampratos ar bent jau prielaidomis grįstų kelių sampratų.

Nors jau buvo apibrėžta tiek komunikacijos filosofija, tiek komunikacijos teorija, tačiau komunikacijos filosofijos sąvoka dar gali būti kiek neaiški. *Komunikacijos filosofiją galėtume suprasti trejopai*: 1) kaip filosofijos šaką, analizuojančią komunikacijos svarbą asmens socialiniame gyvenime; 2) kaip specializuotą komunikacijos teorijų ir tyrimų pagrindą; 3) kaip socialinių mokslų filosofijos dalį (Kirtiklis, 2008). Pirmoji komunikacijos filosofijos samprata sako, jog komunikacijos filosofija yra atskira filosofijos dalis, apie jos įtaką komunikacijos teorijai nieko negirdime, tuo tarpu antrojoje sampratoje jau matome ryšį tarp komunikacijos filosofijos ir teorijos, galiausiai trečiojoje sampratoje išgirstame ir apie tam tikrą komunikacijos filosofijos „ekskursą“ į socialinius mokslus.

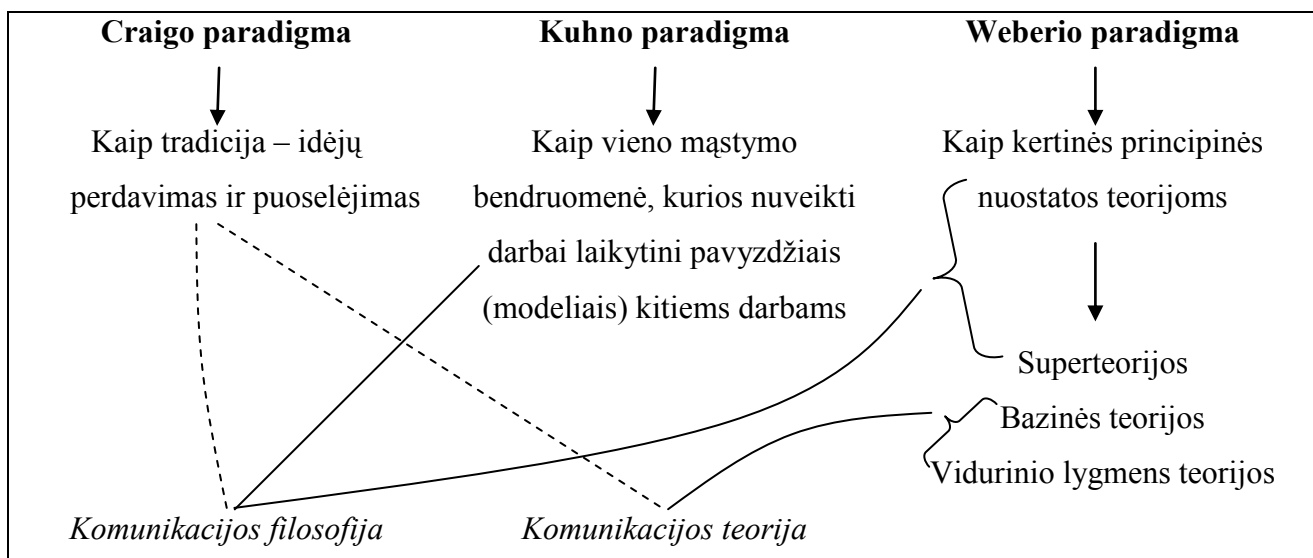
Režiuuoti komunikacijos filosofijos ir teorijos analizę galima būtų šiais teiginiais: komunikacijos filosofija „siekia grynai teoriškai suprasti bendruosius komunikacijos principus, kuriais remiantis tiek nusakoma komunikacijos procesų svarba individų gyvenime, tiek eksplikuojamos ir pagrindžiamos komunikaciją aiškinančių teorijų sąvokos bei komunikacijos tyrimų metodologinės prieigos“, tuo tarpu komunikacijos teorija „siekia paaiškinti bei numatyti konkrečias komunikacijos situacijas ar sisteminti turimas empiriniais metodais gautas žinias apie konkrečius komunikacijos atvejus“ (Kirtiklis, 2009b, p. 114).

Pabaigai taip pat norėtusi aiškiau apibrėžti komunikacijos paradigmos sąvoką, mat šiame darbe iki šiol žodis „paradigma“ buvo naudojamas keliomis reikšmėmis. Neutraliai paradigmą siūlytina suprasti kaip *pažiūrų į kažką visumą*. Skirtinos trys šiame darbe naudojamų komunikacijos paradigmų sampratos: Craigo (2007a) paradigma, Kuhno (2003) paradigma ir Weberio (2003) paradigma. **Craigo paradigma** suprastina kaip tradicija – idėjų, minčių perdavimas ir puoselėjimas, ji akcentuoja tos pačios objekto sampratos išlaikymą ir tęstinumą. **Kuhno paradigma** pažymi vieno mąstymo bendruomenę, savo darbais kuriančią pavyzdžius ateities darbams. **Weberio paradigma** suvokia paradigmą kaip aukščiausio teoretizavimo lygmenį, kuriame kuriamos kertinės principinės nuostatos teorijoms.

Visos šios paradigmų sampratos yra skirtingos tuo, *kaip* suprantama minėtą pažiūrų visumą į objektą, tačiau esminis jų panašumas yra tas, *ka* jos suprantamos naudojamos žodį „paradigma“. Tiksliau: visos šios paradigmų sampratos apima pažiūras į objektą, tačiau šalia to kiekviena samprata dar kai ką pažymi, t.y. Craigo paradigma akcentuoja minčių perdavimą ir puoselėjimą,

Kuhno paradigma – darbų, kurie laikytini pavyzdžiais, svarbą ateities darbams, Weberio paradigma – kertinių principų svarbą teorijoms. Pagal tai Craigo ir Kuhno paradigmų sampratas galėtume glaudžiai sieti, nes jų sampratos panašios, tuo tarpu Weberio paradigmos samprata kiek skirtųsi nuo minėtų. Savo ruožtu komunikacijos filosofijos aptiktume Craigo ir Kuhno paradigmose bei dalyje Weberio paradigmos, tiksliau – pačioje Weberio paradigmoje ir superteorijose, tuo tarpu komunikacijos teorija reziduotų Weberio bazinėse ir vidurinio lygmens teorijose, taip pat Craigo paradigmoje. Tiesa, Craigo paradigma, būdama „mišrios kilmės“ – apimdama tiek komunikacijos filosofijos, tiek teorijos dalį – negali būti laikoma nei vien komunikacijos filosofijos, nei vien teorijos atitikmeniu. Paradigmų sampratų palyginimas bei jų ryšis su komunikacijos filosofija ir teorija pavaizduotas 4 pav.

4 pav. Komunikacijos paradigmų sampratos, jų ryšis su komunikacijos filosofija ir teorija

1.6. Komunikacijos sampratų grupės

Iki šiol komunikaciją *per se* išnagrinėjome trim svarbiais pjūviais: sąvokos, teorijos ir paradigmos aspektais. Komunikacijos sąvokos, teorijos ir ypač komunikacijos paradigmos analizė leidžia išskirti kelias *komunikacijos sampratas* ir jas sugrupuoti. Komunikacijos sampratą šiame darbe supraskime kaip pažiūrų *systemą* į komunikaciją *per se* (plg. komunikacijos paradigma – pažiūrų *visuma* į komunikaciją *per se*; taigi komunikacijos sampratą laikykime tuo, kas apima komunikacijos paradigmas). Skirtinos dvi komunikacijos sampratų grupės.

1 komunikacijos sampratų grupė: realistinė, interpretacinė ir kritinė sampratos. Nagrinėtas komunikacijos tradicijas (paradigmas) galima suskirstyti į tris grupes, žyminčias skirtingas komunikacijos sampratas. Craigas (2007a) siūlo skirti tris sampratas – realistinę, interpretacinę ir

kritinę, o Kirtiklis (2009b) siūlo į šias sampratas žiūrėti per Lasswello išskirtus komunikacijos komponentus.

- *Realistinė samprata.* Kibernetinė, semiotinė ir sociopsichologinė tradicijos, pabrėždamos skirtingus komunikacijos aspektus (kibernetinė – patį komunikacijos modelį, semiotinė – ženklus, sociopsichologinė – poveikį auditorijai) iš esmės remiasi tuo pačiu transmisiniu modeliu ir priklauso vadinamai realistinei komunikacijos sampratai. Realistinėje sampratoje pranešimo prasmė egzistuoja nepriklausomai nuo siuntėjo ir gavėjo, perduodamas pranešimas tam tikru kanalu yra veikiamas triukšmo, efektyvią komunikaciją lemia adekvatūs kodavimo ir dekodavimo mechanizmai (Kirtiklis, 2009b).
- *Interpretacinė samprata.* Fenomenologinė, sociokultūrinė ir dalis pragmatizmo tradicijos taip pat turi esminių panašumų ir priklauso vadinamai interpretacinei komunikacijos sampratai. Interpretacinėje sampratoje komunikacija suprantama kaip bendruomenės veikimas, kuriame prasmė kuriama pačios komunikuojančios bendruomenės, o komunikacijos efektyvumą lemia bendruomenės interpretacijos (Kirtiklis, 2009b). Fenomenologinė tradicija čia nagrinėja pamatines šios sampratos prielaidas, o sociokultūrinė ir pragmatizmo tradicijos – taip suprantamos komunikacijos apraiškas asmens gyvenime.
- *Kritinė samprata.* Kritinė tradicija žymi atskirtą – kritinę – komunikacijos sampratą. Jau anksčiau sakėme, kad kritinė tradicija iš esmės panaši į sociokultūrinę ir kt. tradicijas. Tačiau ši tradicija pažymi, kad komunikacija bendruomenėje gali būti iškraipoma galios santykių. Todėl kritinė samprata akcentuoja galios santykių poveikį komunikuojančios bendruomenės kuriamai prasmei, o efektyvi komunikacija galima, kai minimizuojami galios santykių iškraipymai ir įtvirtinami demokratijos principai (Kirtiklis, 2009b).

Plačiau panagrinėti ir kartu palyginti šias komunikacijos sampratas galima 5 priede. (Pastaba: retorinė tradicija negali būti priskirta tik kuriai nors vienai komunikacijos sampratai, nes jos apraiškų rastume kiekvienoje sampratoje.)

Anot Kirtiklio (2009b), šiuolaikinės komunikacijos mokslų kontroversijos (tiek, kiek jų yra) vyksta minėtose trijose komunikacijos sampratose, kurių esminis skirtumas (be kitų skirtumų) slypi komunikacijos metu kuriamos prasmės koncepcijoje. Kaip matėme, Craigo pasiūlytu pragmatiniu metamodeliu bandyta šių sampratų kontroversijas perkelti į vieną lauką (metadiskursą). Tačiau jei Craigo pragmatinė metateorija ir gebėtų apjungti šių sampratų kontroversijas, gali būti, jog tokia bendra sampratų diskusija nevestų į universalių komunikacijos apraiškų ar net universalios komunikacijos teorijos atradimą. Štai Kirtiklis teigia, kad bendroji komunikacijos teorija kaip komunikacijos mokslų pagrindas yra negalima, nes „<...> vienydama skirtingus komunikacijos mokslus, visada remiasi viena kuria konkrečia šių mokslų objekto – komunikacijos – samprata“, o

„<...> vienijimas vienos iš sampratų pagrindu relevantiškai neįtraukia į tokią universalesnę komunikacijos teoriją alternatyviomis sampratomis grįstų prieigų“ (2009b, p. 118). Tai – gana kategoriška ir diskutuotina nuostata. Tam, kad galėtume turiningiau suprasti šią nuostatą, reikėtų gilesnio jos nagrinėjimo. Čia šią nuostatą nagrinėsime tiek, kiek ji toliau aktuali šio darbo tikslui pasiekti. Dabar siūlytina panagrinėti alternatyvią komunikacijos sampratų grupę.

2 komunikacijos sampratų grupė: komunikacijos kaip pranešimų perdavimo, komunikacijos kaip bendruomenės, komunikacijos kaip sistemos sampratos. Šią sampratų grupę galėtume vadinti ne tik alternatyvia, bet ir radikalia lyginant su prieš tai nagrinėtomis sampratomis, mat ji pirmiausia pateikia tris naujas sampratas, iš kurių dvi pirmas esmingai kritikuoja, o trečią siūlo kaip alternatyvią pirmosioms (kartu ir prieš tai minėtoms). Šioje komunikacijos sampratų grupėje pradeda ryškėti Luhmanno sistemų teorijos vaidmuo komunikacijos moksluose.

- *Komunikacijos kaip pranešimų perdavimo samprata.* Ši samprata apibūdina komunikaciją kaip pranešimų perdavimą (siuntimą ir gavimą) dalyvaujant kitiems procesinės komunikacijos komponentams (kanalui, kodams, triukšmui, etc.) (Bormann, 2005). Šios sampratos šerdyje glūdi transmisinis, kartu ir linijinis, komunikacijos modelis, paremtas Shannono-Weaverio ir Berlo komunikacijos suvokimu. Ši samprata savo logika artima realistinei sampratai, tačiau skirtingai nei pastaroji siuntėją ir gavėją ji tapatina ne su bet koku, o sąmonę (*Bewußtsein*) turinčiu subjektu.
- *Komunikacijos kaip bendruomenės samprata.* Ši samprata pažymi bendrumo (*lot. communio*) komunikacijoje, arba komunikuojančios bendruomenės (*Gemeinschaft*), aspektą, todėl dar tapatinama su tarpine dimensija (*Zwischendimension*), socialine sąmone (*soziales Bewußtsein*), intersubjektyvumu ir dialogu (Bormann, 2005). Ši samprata savo komunikacijos supratimu panaši į minėtas interpretacinę ir kritinę sampratas, tačiau kaip ir komunikacijos kaip pranešimų perdavimo samprata ši komunikaciją priskiria ne bet kokiems, o sąmonę turintiems subjektams.

Abi šios sampratos, vadinamos tradicinėmis komunikacijos sampratomis, remiasi ta pačia prielaida – tai, kad komunikacijoje svarbiausias vaidmuo atitenka **veiksmui** (*Handeln, action*). Pagal šias sampratas bet kokie komunikacijos metu subjekto atlikti procesai – informacijos pagaminimas, pranešimo perdavimas, prasmės kūrimas, kodavimas ir dekodavimas, etc. – žymi veiksmą. Dėl šios nuostatos abi sampratos aršiai kritikuojamos. Kritika atkeliavo iš sociologijos; ten veiksmo ir komunikacijos ryšio problema yra bene pagrindinė pastarųjų metų diskusijų tema. (Tai kartu rodo komunikacijos mokslus ir sociologiją esant giminingiems.) Šių dienų sociologijos „suvokimas“ tebėra paremtas veiksmo samprata (veiksmui čia taip pat suteiktas pagrindinis vaidmuo), o tai kritikuojama, kaip vienas iš pateiktų siūlymų yra sociologijos „mąstymo“ pagrindu

laikyti komunikaciją (Stichweh, 2000). Dabar plačiau apie tradicinių komunikacijos sampratų kritiką.

Laikydamos, kad pagrindinį vaidmenį komunikacijoje atlieka veiksmas, komunikacijos kaip pranešimų perdavimo ir bendruomenės sampratos provokuoja bene esminius klausimus komunikacijoje, tokius kaip: kas yra komunikacija?; kaip komunikacija gali vykti arba nustoti vykusi?; kas yra informacija? etc. Kaip besuprastume komunikaciją – ar kaip pranešimų perdavimą, ar kaip komunicuojančią bendruomenę, – anot Bormann (2004), vis vien tai žymės esminį veiksmo vaidmenį komunikacijoje, o tai turės katastrofinių pasekmių – bus sugriautas skirtumas tarp komunikacijos, subjekto sąmonės ir kalbos. Kitaip tariant, suteikdami esminį vaidmenį komunikacijoje veiksmui, „ištirpdome“ ribas tarp komunikacijos, subjekto sąmonės ir kalbos – visa tai tampa lyg viena gandine, kurioje bent vienam elementui, pavyzdžiui, komunikacijai, nustojus veikti, nustoja veikti ir likusieji. Akivaizdu, kad nesant komunikacijai, subjekto sąmonė gyvuoja arba nesant kalbai, komunikacija gali vykti. Kitos tokia veiksmo samprata paremtų komunikacijos sampratų problemos, anot Bormann (2004), yra: aptaki informacijos sąvoka, nerealistinė komunikacijos galimybės sąvoka, neįtraukti kiti svarbūs komunikacijos komponentai, kt. Šių problemų nagrinėjimas davė dirvos naujai komunikacijos – komunikacijos kaip sistemos – sampratai atsirasti.

- **Komunikacijos kaip sistemos samprata.** Ši komunikacijos samprata atsirado kaip minėtų komunikacijos sampratų, besiremiančių esminiu veiksmo vaidmeniu komunikacijoje, problemų sprendimas. Ši samprata suvokia komunikaciją kaip vientisą procesą, kuriam atsirasti reikia trijų svarbiausių komunikacijos komponentų – *informacijos, pranešimo ir supratimo* – sąveikos (Bormann, 2005). Informacijos (*Information; information*), pranešimo (*Mitteilung; uttering*) ir supratimo (*Verstehen; understanding*) sąveika vyksta dalyvaujant bent dviem subjektų sąmonėms, tiksliau: viena subjekto sąmonė turi išskirti informaciją, siųsti kitai subjekto sąmonei pranešimą apie tai, o ši, gavusi pranešimą, suprasti jį bei atsakyti analogiškais aktais (Bormann, 2005). Tokia subjekto sąmonių implikuojama informacijos, pranešimo ir suvokimo sąveika suformuoja komunikaciją, arba (socialinę) sistemą. Lyginant su komunikacijos kaip pranešimų perdavimų ar bendruomenės sampratomis, ši komunikacijos samprata griežtai apibrėžia komunikaciją, jos komponentus, jų sąveiką, o visa tai padeda atsakyti į minėtus esminius komunikacijos klausimus. Veiksmo vaidmuo šioje sampratoje sumažėja, veiksmas čia tapatinamas tik su tam tikrais komunikacijos komponentais – informacijos gavimu, pranešimo siuntimu.

Komunikacijos kaip sistemos sampratą suformavo vokiečių sociologas **Niklasas Luhmannas**. Po beveik 30 metų darbo ties šia (ir ten tik) tema Luhmannui pavyko šią sampratą paversti į

konkretesnį kūrinį – *sistemų teoriją*. Kadangi, kaip jau minėta, veiksmo ir komunikacijos ryšio problema aktuali ir sociologijai, Luhmanno sistemų teorija (gali būti) laikoma ne tik bazine komunikacijos, tačiau ir sociologijos bei socialinės evoliucijos teorija. Luhmanno sistemų teorijos pagrindiniai akcentai: visi socialiniai vyksmai vyksta sistemų pagrindu, sąmonė ir komunikacija yra sistemos, sąmonių tarpusavio sąveika suformuoja komunikaciją, yra įvairių rūšių socialinių (komunikacinių) sistemų (Bormann, 2005).

1.7. Skyriaus apibendrinimas

Komunikacijos mokslus šiandien krečia įvairios problemos, iš kurių pagrindinės: nevieninga komunikacijos samprata (kelios komunikacijos paradigmos), komunikacijos teorijų gausa ir jų ribotumas, komunikacijos mokslų fragmentiškumas. Visos šios problemos veikia „užburto rato“ principu, dėl kurio pasireiškia lėtas komunikacijos mokslų progresas. Visgi esmine komunikacijos mokslų problema siūlytina laikyti nevieningos komunikacijos sampratos komunikacijos moksluose nebuvimu, mat iš jos gimsta kitos problemos. Komunikacijos mokslų problemos tampa geriau pastebimos atidžiau paanalizavus jos tam tikrus fragmentus – sąvokas, teorijas, paradigmas, kt.

Esti įvairių komunikacijos apibrėžimų ir komunikacijos sąvokų, kartu dėl to komunikacija, panaudojama praktikoje, įgyja įvairių reikšmių. Esti daug įvairių komunikacijos teorijų, kurios, nors dažnai formaliai atitinka joms keliamus reikalavimus, tačiau pasirodo esą ribotos pritaikant jas praktiškai. Komunikacijos teorijų gausa atspindima ir komunikacijos modeliuose – esminiuose komunikacijos teorijų komponentuose: nuo linijinio modelio pereita prie transakcinio modelio, o dabar diskutuojama ir apie konstitutyvųjų ar ritualinių modelių.

Komunikacijos paradigmos analizė rodo esant nemažai skirtingų komunikacijos paradigmos. Komunikacijos paradigmos nagrinėjamas parodė, kad tarp jų būta „šaltų santykių“ – mažta bendros diskusijos. Šią problemą bandyta spręsti Craigo (2007a) pragmatine metateorija, tačiau šis bandymas kritikuotinas. Šios kritikos išdavoje atsirado komunikacijos filosofijos ir komunikacijos teorijos skyrimas. Komunikacijos filosofija atskirta nuo komunikacijos teorijos dėl jų skirtingų tikslų: komunikacijos filosofijos dėmesys koncentruojamas į esminių komunikacijos principų ir metodologijos formavimą, tuo tarpu komunikacijos teorija daugiausia užsiima komunikacijos principų pritaikymu praktikoje, empirijos analize (Kirtiklis, 2007a).

Komunikacijos sampratos analizė rodo esant ir kelioms komunikacijos sampratom. Jas galima skirstyti į dvi grupes: vienai grupei priklausytų realistinė, interpretacinė ir kritinė komunikacijos sampratos, kitai – komunikacijos kaip pranešimų perdavimo, komunikacijos kaip bendruomenės ir komunikacijos kaip sistemos sampratos. Pirmoji komunikacijos sampratų grupė išskirta remiantis Craigo (2007a) komunikacijos tradicijomis, antroji sampratų grupė išskirta

tipologizuojant ir kartu reaguojant į esmines komunikacijos mokslų problemas. Pastaroji sampratų grupė sudaryta remiantis Bormannu (2004; 2005). Dėl savo konceptualių panašumų su Craigo išskirtomis komunikacijos sampratomis (veiksmas laikomas esminiu veiksmu komunikacijoje), pirmosios dvi Bormanno išskirtos komunikacijos sampratos esmingai kritikuotinos. Kaip atsakas į esmines komunikacijos mokslų problemas gimsta komunikacijos kaip sistemos samprata, vėliau – ir Niklaso Luhmanno sistemų teorija. Luhmanno sistemų teorija sieja su sistemomis ne tik komunikaciją, bet ir visus socialinius įvykius bei šia samprata grindžia jų egzistavimą.

NIKLASO LUHMANNO SISTEMŲ TEORIJA

Antras svarbus žingsnis šio darbo tikslui pasiekti – išanalizuoti Luhmanno sistemų teoriją. Tai – sudėtinga ir plati teorija. Įvade buvo pažymėta, kad Luhmanno sistemų teorija nebus labai giliai analizuojama, bus nagrinėjami tik šiai darbo temai svarbiausi aspektai, tačiau kartu verta pažymėti, kad kai kurie teorijos aspektai dėl jų svarbos šiam darbui bus paliesti gana giliai. Šios teorijos analizė bus pradėta nuo tam tikro konteksto – įvairių iki šiol susiformavusių sistemų sampratų, o vėliau iš jų išsirutuliojusių kai kurių teorijų – pristatymo. Kartu su tuo bus paaiškintos ir Luhmanno sistemų teorijos ištakos. Vėliau teorijos analizė siaurės: pirma „stotelė“ bus Luhmanno sistemos sąvokos nagrinėjimas, antra – Luhmanno psichinės ir socialinės sistemų analizė. Dėl didelės svarbos šiai darbo temai atskirai bus nagrinėjama medijų tema. Luhmanno sistemų teorijos *per se* analizę vainikuos komunikacijos kaitos panagrinėjimas. Po to bus priartėta prie tam tikra prasme šio darbo akcento – Luhmanno sistemų teorijos ir komunikacijos mokslų sąsajos, šios teorijos vaidmens komunikacijos moksluose. Galiausiai Luhmanno sistemų teorija bus kritiškai įvertinta. Pabaigai bus pateiktas skyriaus apibendrinimas.

2.1. Sistemų teorijos socialiniuose moksluose

Luhmanno sistemų teorija nebuvo pirmoji sistemų teorija mokslo istorijoje. Neskaitant Antikos filosofų minčių apie sistemą, ryškesni pirmieji žingsniai sistemų teorijos link prasidėjo XX a. pra.-vid. Visas sistemų teorijos formavimosi ciklas svarbus Luhmanno sistemų teorijai, nes ankstesnių sistemos koncepcijų pagrindu, kartu atsižvelgiant ir į jų trūkumus, buvo sudaryta Luhmanno sistemos samprata. Skirtinos penkios sistemų koncepcijos, kilusios per sistemų teorijos kaip bendros šios srities teorijos vystymosi laikotarpį.

- *Klasikinė sistemos koncepcija.* Platonas ir Aristotelis suvokė sistemą kaip visumą, sudarytą iš kelių dalių arba narių. Anot jų, visumos dalys arba nariai yra tarpusavyje susiję, todėl sudaro vienį, tačiau tuo pačiu jie patys savaime yra vieniai, siejami bendrojo principo, todėl visuma negali būti suprantama kaip jos dalių ar narių aritmetinė suma (Bednarz, 1984).
- *Pusiausvyros sistemos koncepcija.* Platono ir Aristotelio išvalgos apie sistemą buvo teisingos, tačiau ignoravo svarbius sistemos veiksnius – aplinkos poveikį sistemai, taip pat detaliau nenagrinėjo sistemos dalių tarpusavio sąveikos. Pusiausvyros sistemos koncepcija, kilusi iš fizikos (paremta antruoju termodinamikos dėsniu), pirmoji atkreipia dėmesį į aplinkos poveikį sistemai. Bobas W. Cannonas teigia, kad sistemos dalys, reaguodamas į aplinkos dirgiklius, padeda išlaikyti sistemoje homeostazę (pusiausvyrą) (Bednarz, 1984).

Sistemos pusiausvyros išlaikymas gali būti suprantamas dvejopai: kaip reagavimas į neigiamus aplinkos dirgiklius (pavojaus vengimas) ir kaip reagavimas į aplinkos veiksnius siekiant juos teigiamai panaudoti sistemos funkcionavimui (tikslų siekimas).

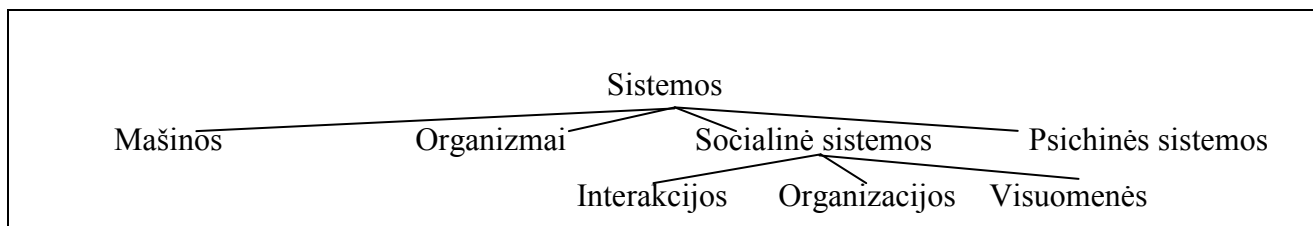
- *Atviros sistemos koncepcija.* Klasikinė sistemos koncepcija sistemą suprato pernelyg statiškai, o pusiausvyros – nors ir dinamiškai, tačiau vienpusiškai. Šioms koncepcijoms būdinga tai, kad jose sistema suprantama kaip esanti uždara. Atviros sistemos koncepcija, kilusi iš biologijos, pabrėžia ne sistemos reagavimą į aplinką, o jos *interakciją* su aplinka. Ludwigas von Bertalanffy pažymi, kad gyvos sistemos yra išskirtinės lyginant jas su mechaninėmis: mechaninės sistemos tegali reaguoti į aplinką (pasisavinti entropijos) tiek, kiek reikia pusiausvyrai atstatyti, tuo tarpu, gyvos sistemos reaguoja į aplinką (savinasi entropiją) ne tik pusiausvyrai atstatyti, tačiau ir save kurti (Brock et al., 2009). Taigi norėdama save kurti, sistema turi būti atvira aplinkai.
- *Kompleksinė sistemos koncepcija.* Atviros sistemos koncepcija padėjo geriau suvokti sistemos ir aplinkos sąveiką, tačiau tiksliai nepaaiškino, kaip ši sąveika vyksta. Kompleksinė sistemos koncepcija, kilusi iš kibernetikos, teigia, kad aplinka, būdama daug kompleksiškesnė (turinti savyje daugybę pasirinkimo galimybių) nei sistema, sąveikaudama su sistema, verčia ją daryti pasirinkimus (sistema negali atlikti visų pasirinkimų, todėl jai tenka rinktis) (Brock et al., 2009). Darydama pasirinkimus, sistema didina savo kompleksiškumą ir tuo pačiu mažina aplinkos kompleksiškumą. (Sistema niekada negali sulygtinti savo kompleksiškumo su aplinkos kompleksiškumu, nes tuomet sistemai neegzistuoti aplinka.) Aplinkos kompleksiškumo mažinimas, anot Williamo R. Ashby, įgalina sistemą suvokti aplinką, o tuo pačiu valdyti save (Bednarz, 1984).
- *Autopoetinė sistemos koncepcija.* Šioje sistemos koncepcijoje ryškus akcentas suteikiamas specifinei sistemos savybei – autopoezei (savęs kūrimui iš savęs). Sistemos *autopoezė* (gr. *autos* – pats, *poiesis* – kurti) reiškia, kad sistema, sąveikaudama su aplinka, **pati kuria save iš savęs (savo elementu)** (Brock et al., 2009). Todėl tokios sistemos vadinamos autopoetinėmis. (Plg. alopoetinės (gr. *allos* – kitas, *poiesis* – kurti) sistemos, arba mašinos, pačios savęs kurti iš savęs negali – jas kuria kitos sistemos, jos tegali atlikti nesudėtingas specifines funkcijas, pavyzdžiui, termostatas gali reaguoti į temperatūros skirtumus ir atitinkamai reguliuoti temperatūrą.) Ši sistemos koncepcija buvo suformuota Čilės biologų Humberto R. Maturanos ir Francisco J. Varelos ir pirmiausia buvo taikoma gyvų ląstelių funkcionavimui aiškinti, tačiau Luhmannas panaudojo šią sistemos sampratą ir visuomeniniams procesams aiškinti.

Kaip matome, kai kurios sistemų koncepcijos yra labai panašios. Atsižvelgiant į šių sistemų koncepcijų esmę, galima skirti tris sistemų sampratų grupes: 1) sistemos sudarytos iš tarpusavyje susijusių elementų, sistema pusiausvyra, sistemos elementai negyvi; 2) sistemos sudarytos iš tarpusavyje susijusių elementų, sistema ne pusiausvyra arba ne visada pusiausvyra, tai – kompleksinė sistema, sistemos elementai tiek gyvi, tiek negyvi; 3) sistemos yra autopoetinės (gamina savo elementus iš tų elementų, kurių susidaro, ir tų, kuriuos gamina, – kitaip tariant kuria pačios save iš savęs), tai – organizmai, psichinės ir socialinės sistemos, sistemos elementai yra materialūs ir nematerialūs (Simon, 2009).

Šias tris sistemų sampratų grupes savo ruožtu skiria dar vienas dalykas – autopoezės sąvoka. Todėl dar skirtinos sistemos sampratos *be autopoezės sąvokos* ir *su autopoezės sąvoka*. Sistemos samprata be autopoezės sąvokos didžia dalimi kilusi iš vadinamos *pirmojo lygio kibernetikos* (*gr. kybernetike – valdymo menas*). **Pirmojo lygio kibernetikoje** (*Kybernetik erster Ordnung*) sistema suvokiama pernelyg „mechaniškai“: manoma, kad nustačius visus sistemos vidaus ryšius, o taip pat sistemos aplinkos veiksnius, sistemą galima valdyti iš išorės, t.y., pavyzdžiui, nusiuntus sistemai kokį nors dirgiklį, tikimasi, kad sistema reaguos į jį tik taip, kaip tikimasi (Simon, 2009). Tuo tarpu sistemos samprata su autopoezės sąvoka, kaip matėme, supranta sistemą esant nors ir kaip sąveikaujančią su aplinka, todėl tam tikra prasme priklausančią nuo jos, tačiau taip pat ypač autonomišką (Simon, 2009). Kadangi pirmo lygio kibernetika „netilpo“ į autopoetinės sistemos sampratos „rėmus“, autopoetinės sistemos samprata kitaip dar vadinama **antrojo lygio kibernetika** (*Kybernetik zweiter Ordnung*).

Kaip ir minėta, autopoetinės sistemos sampratą socialiniuose moksluose išplėtojo Luhmannas, kurią jis vėliau „pavertė“ sistemų teorija. Bene kertinis Luhmanno sistemų teorijos kaip pažinimo teorijos bruožas tas, kaip ji supranta pažinimą (žinių įgijimą). Luhmanno sistemų teorija remiasi vadinamu **konstruktivizmu** (*Konstruktivismus*) – filosofijos kryptimi, pagal kurią žinios apie realybę įgyjamos ne tiesiogiai, o per mus, tiksliau mūsų sąmonę ir stebėjimą (Berghaus, 2004). Kitaip tariant, realybė egzistuoja objektyviai (nepriklausomai nuo mūsų), tačiau žinios, taigi ir pažinimas, apie ją formuojamos subjektyviai (per mus). Todėl tokiu pažinimu gautos žinios yra lyg konstruktai (*lot. construere – statyti, kurti*). Nepaisant šio pažinimo būdo, kuriuo remiasi Luhmanno sistemų teorija, Luhmannas teigia, kad be realybės, kuri egzistuoja objektyviai, objektyviai egzistuoja ir sistemos bei prasmė kaip objektai (Krause, 2005). (Tai, galima sakyti, – tam tikras šios teorijos išėities taškas, kuris laikomas paradoksaliu; to čia plačiau nenagrinėsime.)

Luhmanno sistemų teorijoje skiriami šie **sistemų tipai**: mašinos, organizmai, psichinės sistemos ir socialinės sistemos, kurios savo ruožtu dar skirstomos į interakcijos, organizacijos ir visuomenės sistemas (Luhmann, 1984) (žr. 5 pav.).

Skirtis šioje sistemų tipologijoje pirmiausia darytina tarp mašinų bei organizmų, psichinių ir socialinių sistemų, mat pirmosios sistemos yra alopoetinės (savęs nekuriančios), tuo tarpu pastarosios sistemos yra autopoetinės (save kuriančios iš savęs). (Alopoetinės sistemos bus mažiausiai nagrinėjamos, nes yra beveik neaktualios šio darbo temai.) Toliau skirtis daryta tarp organizmų bei psichinių ir socialinių sistemų, mat pirmosios sistemos yra tik gyvybės pagrindu funkcionuojančios sistemos, o pastarosios sistemos yra kompleksinės – funkcionuojančios gyvybės, tačiau kartu ir prasmės (*Sinn*) pagrindu. Galiausiai skirtinos psichinės ir socialinės sistemos, mat jų operacinė bazė – veikimo pagrindas – skirtingas: psichinės sistemos funkcionuoja sąmonės (*Bewusstsein*) ir minčių (*Gedanken*) pagrindu, tuo tarpu socialinės sistemos – komunikacijos (*Kommunikation*) ir vienietinės komunikacijos (*Einzelkommunikation*) pagrindu. Socialinės sistemos suformuojamos sąveikaujant psichinėms sistemoms. Skirtinga socialinių sistemų sąranga lemia jų išskirstymą į minėtas tris grupes: interakcijos, organizacijos ir visuomenės sistemas, kur interakcijos yra paprasčiausios socialinės sistemos, organizacijos – vidutinio sudėtingumo socialinės sistemos, o visuomenės – aukščiausios sąrangos socialinės sistemos. (Šios socialinių sistemų grupės savo ruožtu, kaip vėliau matysime, dar skirstomos smulkiau.) Visi socialinių sistemų tipai susiformavo vadinamos socialinės evoliucijos metu, kuomet kito komunikacija ir jos pagrindu buvo formuojami nauji socialinių sistemų tipai bei naujos rūšys (Krause, 2005).

2.2. Sistemų sąvoka Luhmanno sistemų teorijoje

Aptarti Luhmanno sistemų tipai padėjo susiorientuoti Luhmanno sistemų „pasaulyje“, tačiau vis dar turbūt lieka miglota pati Luhmanno sistemos sąvoka. Todėl šis poskyris gana detaliai apie tai. Nagrinėjant Luhmanno sistemos sąvoką, kartu reikės nagrinėti grupę kitų sistemų teorijos sąvokų: operacijos, aplinkos, stebėjimo ir autopoezės sąvokas.

Operacija. Svarbus, jei ne svarbiausias, akcentas Luhmanno sistemos suvokime yra tai, kad sistemos nėra dalių ar dalelių sudėtys, – jos yra sudarytos iš **operacijų** (*Operationen*), kurios žymi įvairius sistemos atliekamus veiksmus, pavyzdžiui, autopoezę, stebėjimą, kt. (Luhmann, 1984) Pasakymas, kad sistema egzistuoja, tolygus pasakymui, kad sistema veikia operacijų pagrindu (Berghaus, 2004). Tai, kad sistemos veikia operacijų pagrindu, yra esminis jų panašumas. Sistemos

iš esmės skiriasi savo operacijomis, arba *operacinėmis bazėmis* (*Operationsbasis*), pavyzdžiui, organizmai funkcionuoja gyvybės operacinės sistemos pagrindu, psichinės sistemos – sąmonės, o socialinės sistemos – komunikacijos operacinės bazės pagrindu (Luhmann, 1984).

Sistemos veikia skirtingų operacijų pagrindu, tačiau joms bendra tai, kaip operacijos jose veikia. Operacijos veikia momentiška, t.y. čia pat prasideda ir čia pat baigiasi. Šiuo požiūriu jas galima tapatinti su *įvykiais* (*Ereignisse*), kurie čia pat atsiranda ir čia pat dingsta (Krause, 2005). Tačiau sistemos, kaip sakėme, sudarytos iš operacijų, t.y. esti tuomet, kai jas (nuolat) sudaro operacijos. Todėl operacijos turi nuolat tęstis, jei norime, kad sistema funkcionuotų. Priešingu atveju sistema žlugtų.

Aplinka. Funkcionuodamos nenutrūkančių operacijų pagrindu, sistemos tampa lyg atskirais vienetais. Sakėme, kad sistemos pažinimas realybėje vyksta konstruojant žinias apie realybę. Kadangi žinios formuojamos iš realybės arba apie realybę, t.y. realybę galėtume laikyti savotišku žinių šaltiniu, realybė laikytina išoriniu sistemos „pasauliu“, arba *aplinka* (Luhmann, 1984). Tai reiškia, kad sistemos aplinka nėra koks nors jos „užribis“, ji yra jos dalis. Tai patvirtina faktą, kad (kaip) sistemos yra veikiamos aplinkos.

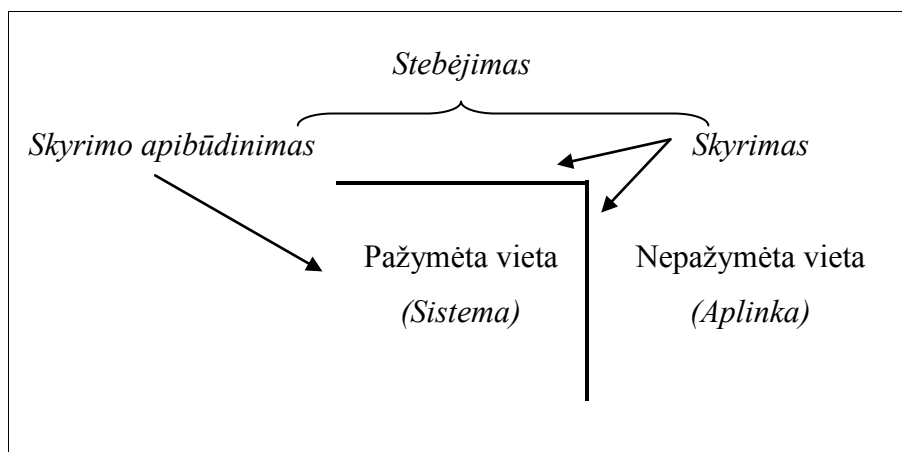
Aplinka – svarbi sistemos dalis, tačiau tarp jos ir sistemos visgi esti skirtis. Kaip sakėme, operacijos veikia nenutrūkstamai nukreiptos viena į kitą; taip susiformuoja sistema. Tai žymi tam tikrą veiksmų koncentraciją; iš čia kildinamas ir sistemos tapatinimas su vienetu (vienove). Galime sakyti, kad *sistema funkcionuoja besiskirdama su aplinka* (*System operiert in Differenz zur Umwelt*) (Luhmann, 1984). Pažymėtina, kad kadangi aplinka yra sistemos dalis, taigi yra tampriai susijusi su sistema, *kiekvienam sistemos tipui aplinka gali būti skirtinga*: pavyzdžiui, pirmuoniui (biologiniam organizmui) aplinka yra tik ta, kurioje jis juda ir pasisavina maistines medžiagas, žmogaus psichinei sistemai aplinka yra tik ta, kuri patraukia jos dėmesį, ekonomikai (funkcinei socialinei sistemai) aplinka yra tik ta, kurioje galima gauti pinigų ir pan. (Berghaus, 2004) Kaip matome, aplinka priklauso nuo konkrečios sistemos, tad skiriasi ne tik sistemos tarpusavyje, bet ir jų aplinkos.

Stebėjimas. Viena iš svarbiausių sistemos operacijų yra stebėjimas. Plačiaja prasme stebėjimą galėtume suprasti kaip žiūrėjimą, matymą. Luhmanno sistemų teorijoje stebėjimo sąvoka siejama su sistemos-aplinkos sąveika ar sistemos-sistemos sąveika ir apskritai žinių įgijimu. Stebėjimo sąvoka taip pat tiksliau paaiškina konstruktyvizmu paremtą žinių įgijimo būdą.

Stebėjimo sąvoką Luhmannas kildina iš žinomo matematiko *George'o Spencerio Browno* veikalo „Formos dėsniai“ (*The Laws of Form*), kuriame Spenceris Brownas aiškina, kaip vyksta pažinimas. Anot Spencerio Browno, *pažinimas vyksta durant skyrimą ir šios skirties apibūdinimą* (Luhmann, 2006). Spenceris Brownas teigia, kad realybę (aplinką) galime laikyti kaip *neapibrėžtą, arba nepažymėtą, vietą* (*unmarked space*), kurioje pažinimo metu darome skirtį, ir tuomet, kai joje

padarome skirtį, atskirtą dalį apibūdiname, t.y. ji tampa **pažymėta vieta** (*marked space*) (Luhmann, 2006). Tai iš esmės tiksliau paaiškina konstruktyvizmu paremtą žinių įgijimo būdą: žinios kuriamos skirstant realybę ir ją apibūdinant, t.y. kuriant konstruktus. Vadinamas *Spencerio Browno skyrimo ženklas* (*mark of distinction*) su trumpais paaiškinimais pavaizduotas 6 pav.

6 pav. Spencerio Browno skyrimo ženklas. Parengta iš Luhmann, 2006, p. 41; Brock et al., 2009, p. 373.

Luhmannas pritaiko šį Spencerio Browno aiškinimą ir sistemoms. Anot Luhmanno (1984), **sistemos stebėjimu** (*Beobachtung*) galime laikyti tą operaciją, kuri žymi realybės **skyrimą** (**skirstymą**) (*Unterscheidung*) ir **šios skirties apibūdinimą** (*Bezeichnung*). Dar kitaip, sistemos stebėjimas reiškia, kad sistema atsiskiria nuo aplinkos ir apibūdina šį atsiskyrimą. Iš čia kilęs ir vienas iš sistemos apibrėžimų: sistema yra tai, ką galime atskirti nuo aplinkos ir apibūdinti šį skyrimą (Luhmann, 2006) (žr. 6 pav.).

Tai, kas iki šiol pasakyta apie sistemos stebėjimą, galima įvardinti dviem sistemos operacijomis – **savireferencija** (*Selbstreferenz*) ir **aplinkos referencija** (*Fremdreferenz*) (Luhmann, 1984). Tiksliau: sistema, darydama realybės skyrimą ir jį apibūdinama, savireferuoja, t.y. lyg supranta, ką ji daro ir kas ji yra, bei tuo pačiu referuoja sau apie aplinką, t.y. supranta, kas yra aplinka (*lot. refero – pranešti*). Kitaip tariant, stebėjimo metu sistema stebi (mato) sistemos ir aplinkos skirtumą (*Differenz*) (Berghaus, 2005). Pažymėtina, kad sistema gali stebėti ne tik aplinką, tačiau ir kitas sistemas, o sistemos viena kitą gali stebėti net būdamos skirtingų tipų, pavyzdžiui, teisė (funkcinė socialinė sistema) gali stebėti psichinę sistemą, ir atvirkščiai. Todėl skiriami skirtingų lygių stebėtojai: sistema, stebinti savo operacijas, vadinama **pirmojo lygio stebėtoju** (*Beobachter erster Ordnung*); sistema, stebinti kitas sistemas ir jų stebėjimus, vadinama **antrojo lygio stebėtoju** (*Beobachter zweiter Ordnung*) (Krause, 2005). Galimi ir tolesnių lygių stebėtojai, mat sistema gali stebėti kitą sistemą stebint kurią nors sistemą, pavyzdys: šio darbo skaitytojai (psichinės sistemos) stebi, kaip šio darbo autorius (psichinė sistema), remdamasis literatūros

šaltiniais, nagrinėja Luhmanno sistemų teoriją (ją galime laikyti socialine sistema). (Stebėjimo sąvoka yra pakankamai sudėtinga suprasti. Čia ji nenagrinėjama nuodugniai, mat šio darbo tikslas nėra gili šios teorijos analizė. Autoriaus manymu, pakanka to, kas pasakyta apie stebėjimo sąvoką, kad esmingai galėtume ją suprasti. Pabrėžtina, kad stebėjimo sąvoka yra kritikuojama, mat yra paradoksali.)

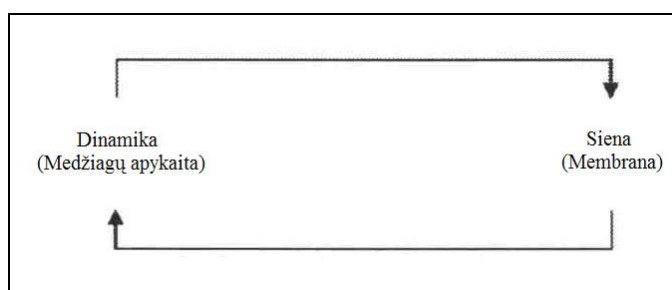
Autopoezė. Dar viena svarbi sistemos operacija – autopoezė (paties savęs kūrimas iš savęs). Kaip matėme, Luhmanno sistemų tipai pirmiausia skiriami pagal tai, ar sistemos yra autopoetinės. Toliau sistemos skirstomos pagal autopoezės pobūdį. Autopoezės sąvoką, kaip jau minėta, pasiūlė du Čilės biologai – Maturana ir Varela.

Varelos ir Maturanos atliekami gyvųjų sistemų (organizmų) tyrimai rodė, kad gyvosioms sistemoms būdingos šios savybės: dinamika, autonomija, funkcionavimas fiziniame aplinkoje (Buchinger, 2006). Šias sistemos savybes, pirma, jie bandė apibūdinti tokiais terminais, kaip antai *cirkuliacinė organizacija (circular organisation)*, tačiau šie terminai neperteikė pagrindinės gyvųjų sistemų savybės – autonomijos. Todėl buvo pereita prie kito termino – autopoezės.

Autopoezė, anot Varelos ir Maturanos, **žymi gyvųjų sistemų vidinių procesų kaitą, taip pat savęs kūrimą iš savęs fiziniame aplinkoje** (Buchinger, 2006). Pavyzdžiui, ląstelės molekulės kuria tokias pačias, ne kitas, molekules, iš kurių yra pačios sudarytos. Šie procesai ląstelėje vyksta cheminių reakcijų, vadinamojo *metabolizmo*, pagrindu.

Varela ir Maturana teigia, kad ląstelėje vykstančios cheminės reakcijos nėra vienintelės – organizme yra ir kitų ląstelių, taigi ir kitų cheminių reakcijų. Tačiau *ląstelės membrana*, būdama ląstelės dalimi ir dalyvaudama ląstelės cheminėse reakcijose, geba atskirti ląstelės chemines reakcijas nuo aplinkos cheminių reakcijų (Simon, 2009). Tokiu būdu ląstelė pati save kuria iš savęs paties fiziniame aplinkoje (atsiribodama nuo aplinkos). Ląstelės autopoezės vyksmas pavaizduotas 7 pav.

7 pav. Ląstelės autopoezė. Simon, 2009, p. 34 cit. Varela; Maturana, 1984, p. 53.

Ši autopoezės aiškinimą Luhmannas perkėlė į savo sistemų teoriją. Autopoezės aiškinimas čia išlieka analogiškas: sistemos, atsiskirdamos nuo aplinkos, kuria save pačios iš savo paties elementų (Luhmann, 1984).

Kaip matome, autopoezei vykti keliamos dvi savotiškos, vadinkime, sąlygos: 1) savęs kūryba turi būti autonomiška; 2) savęs kūryba turi vykti iš savęs (savo elementų). Pridėję prie to, vadinkime, išorines sąlygas, t.y. aplinkos poveikį sistemai, sistemos ***autopoezę galėtume apibūdinti šiomis pagrindinėmis savybėmis***: operaciniu uždarumu, kognityviniu atvirumu, struktūriniu priežastingumu, gebėjimu prisitaikyti prie aplinkos, sistemos laikinumu (Krause, 2005).

- *Operacinis uždarumas (operative Geschlossenheit)* reiškia, kad esminiai sistemos elementai sąlygoja vienas kitą, t.y. veikia tik vienas kito, ne pašalinių, pavyzdžiui, kitų sistemų esminių elementų pagrindu (Krause, 2005). Taigi sistema įgalina savo esminius elementus susiedama juos sąveikos ryšiais.
- *Kognityvinis atvirumas (kognitive Offenheit)* yra glaudžiai susijęs su operaciniu uždarumu. Nors sistema veikia tik jos esminių elementų pagrindu, tačiau ji nėra visiškai uždara ją supančiai aplinkai: sistema stebi aplinką ir ima iš jos tai, kas jai naudinga, t.y. sąveikauja su ja (Kiss, 1990). Sistema, stebėdama ją supančią aplinką ir reaguodama į joje vykstančius įvykius, yra kognityviai atvira, arba atvira pažinimui.
- *Struktūrinis priežastingumas (Strukturdeterminiertheit)* yra svarbus kognityviam uždarumui kaip operacijai. Šioje socialinės sistemos savybėje slypi sistemos gebėjimas ne tik pažinti aplinką, tačiau ir ją analizuoti. Tai reiškia, kad sistema reaguoja į aplinkoje vykstančius įvykius ne vien momentiška, tačiau taip pat sieja aplinkos įvykius tarpusavyje, t.y. juos struktūruoja, todėl nauji įvykiai jai gali būti pažįstami (Krause, 2005), o tai savo ruožtu suteikia sistemai lankstumo pažinimo metu.
- Sistema taip pat geba prisitaikyti prie aplinkos. *Prisitaikymas prie aplinkos (Umweltangepassenheit)* reiškia, kad sistema funkcionuoja ne atsietai nuo ją supančios aplinkos, o sąveikaudama su ja (Kiss, 1990). Kaip jau minėta, sistemos aplinka yra jos dalis, todėl natūralu, kad tarp sistemos ir aplinkos yra sanglauda.
- *Sistemos yra laikinos (temporär)*. Kaip ir minėta, sistemoje atliekamos operacijos yra momentiniai – laikini – įvykiai. Jei operacijos sistemoje nevyksta, sistema nyksta. Šia prasme sistema yra trapi. Todėl galima sakyti, kad sistemai gyvybiškai svarbu save aktualizuoti kas akimirka (Krause, 2005).

2.3. Luhmanno psichinės ir socialinės sistemos

Luhmanno sistemų teorijoje išskiriami du svarbūs sistemų tipai – psichinės ir socialinės sistemos. Abu sistemų tipai yra autopoetinės kilmės, todėl šioms sistemoms būdinga visa, kas pasakyta nagrinėjant sistemos sąvoką. Šios sistemos iš esmės skiriasi savo operacinėmis bazėmis.

Psichinės ir socialinės sistemos yra viena kitai aplinkos, taigi jos yra tam tikra prasme atsiribojusios viena nuo kitos, tačiau tuo pačiu tarp jų esti glaudus ryšis.

Psichinė sistema. Luhmanno psichinės sistemos samprata remiasi Edmundo Husserlio fenomenologija (filosofijos kryptimi, tiriančia pažinimą per *žmogaus sąmonę* ir jos reiškinius). Husserlio teigimu, subjekto sąmonė kuria prasmę *proto aktais* (*psychic acts*), iš kurių kyla *išraiškos* (*expressions*) ir kurios siejamos su objektu (Buchinger, 2006). Proto aktų keliamos išraiškos gali būti žodžiai, sakiniai, o objektai – fiziniai, menami objektai (daiktai). Pagal tai skiriami du proto aktai: *prasmės ketinimo* (*meaning-intention*) ir *prasmės patenkinimo* (*meaning-fulfilment*). (Prasmės ketinimo proto aktai naudojami išraiškoms formuoti, o prasmės patenkinimo proto aktai – išraiškų sąsajoms su objektu formuoti.) Pažinimo metu *sąmonė* panaudoja abu proto aktus. Toks pažinimo procesas vadinamas *patyrimu* (*experience*). Patyrimas savo ruožtu yra trumpalaikis proto aktas, todėl *sąmonė nėra daiktas, o veikia trumpalaikis įvykis* (patyrimų srovė), galintis vėl pasikartoti atsiradus ir veikiant kitam patyrimui (Paul, 2001). Iš to seka, kad sąmonė egzistuoja nuolat atsirandant patyrimui.

Luhmannas, didžia dalimi besiremdamas Husserlio fenomenologine filosofija, suformavo psichinės sistemos sampratą. Luhmannui (1984) *psichinė sistema* – tai *sistema, funkcionuojanti sąmonės* (*Bewußtsein*) *pagrindu*, kur *sąmonė suformuojama* nuolat sąveikaujančių *minčių* (*Gedanken*). Kadangi kiekviena psichinė sistema yra autopoetinė (pati save kurianti iš savęs – šiuo atveju minčių), psichinės sistemos yra viena kitai aplinkos, t.y. sistemos negali skaityti viena kitos minčių ir juo labiau sąmonės. Tačiau nors ir būdamos atskirtos, psichinės sistemos sąveikauja tarpusavyje.

Pabrėžtina, kad skirtingai nei Husserlio fenomenologijoje Luhmannas savo sistemų teorijoje savotiškai interpretuoja subjektą (asmenį). Anot Luhmanno, *subjektas* (*asmuo*) yra įvairių sistemų darinys (organinės, nervinės, psichinės ir kt. sistemų); subjektų sąveikai svarbiausias ne pats subjektas, bet jo psichinė sistema (Krause, 2005). Todėl, kaip matysime vėliau, komunikacija, kartu ir visuomenė, sudaryta ne iš subjektų, tačiau iš psichinių ir socialinių sistemų.

Komunikacija. Socialinė sistema, kaip sakėme, operuoja komunikacijos pagrindu, psichinė sistema – sąmonės pagrindu, organizmai – gyvybės pagrindu. Kad galėtume suvokti socialinę sistemą *per se*, pirma reikės suvokti komunikaciją *per se*, kuri suformuojama sąveikaujant psichinėms sistemoms.

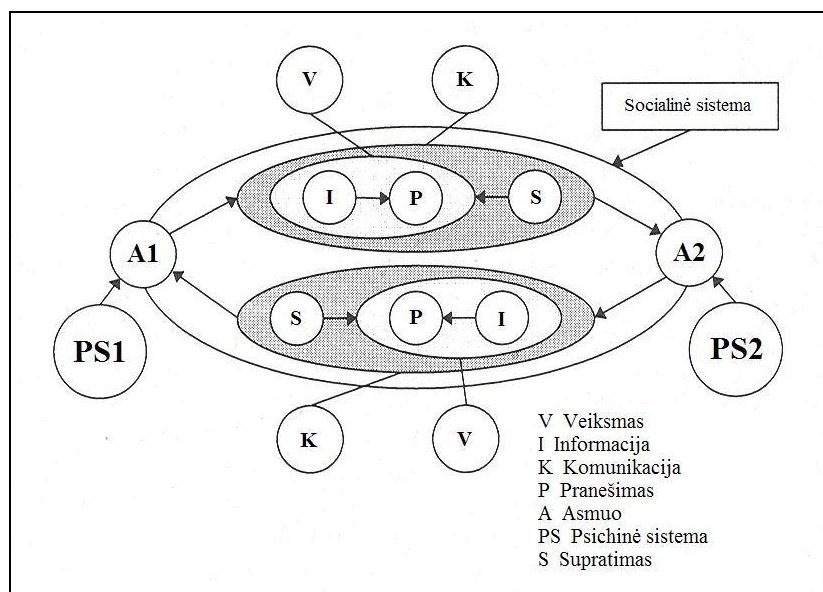
Komunikacijos moksluose įprasta ir paplitusi komunikacijos vyksmo schema: siuntėjas siunčia pranešimą gavėjui, o gavėjas reaguoja analogiškai. Tai – vadinamas *siuntėjo-gavėjo komunikacijos modelis*. Šiame modelyje informacija yra *persiunčiama*. Luhmannas gi kritikuoja tokį informacijos suvokimą: anot jo, informacija nėra jokiais būdais persiunčiama, ji kaskart yra *kuriama* (Luhmann, 1984).

Luhmanno informacijos suvokimas remiasi žinomo kibernetiko Gregory Batesono supratimu apie informaciją. Anot Batesono, *informacija* yra skirtumų grandinė, tiksliau: tik į skirtumus, kurie sudaro (suformuoja) skirtumus, mes galime reaguoti (juos pastebėti), todėl **skirtumai, kurie žymi skirtumus, vadintini informacija** (*Information sind Unterschiede, die Unterschiede machen; information is a difference that makes a difference*) (Simon, 2009). Šis informacijos suvokimas yra revoliucinis, mat pagal jį informacijos negalima persiųsti, ją kaskart reikia kurti. Todėl siuntėjo-gavėjo komunikacijos modelis tampa netinkamu. (Naują modelį pasiūlo būtent Luhmannas.)

Nors informacijos negalima persiųsti, tačiau tai nereiškia, kad negalima atkreipti į ją dėmesio. Tam, Luhmanno teigimu, reikia suformuoti **pranešimą** (*Mitteilung; uttering*), kuris šiuo atveju reikštų informaciją apie sukurtą informaciją. Taigi tarp informacijos ir pranešimo yra skirtis, tačiau kartu jie žymi vieną operaciją: Luhmanno teigimu, *informacija ir pranešimas sudaro veiksmą* (*Handeln; action*) (Luhmann, 1984). Veiksmo pavyzdžiai: žodžiai, judesiai, kito pobūdžio psichinės sistemos reakcija.

Tačiau informacijos ir pranešimo sukūrimai, sudarantys veiksmą, žymi gana primityvią psichinių sistemų **sąveiką** (*Wahrnehmung*). Kad ši sąveika peraugtų į aukštesnį lygį, reikia dar vienos operacijos – **supratimo** (*Verstehen; understanding*). *Supratimą Luhmannas įvardina kaip skirtumo tarp informacijos ir pranešimo suvokimą* (Luhmann, 1984). Tik suvokus šį skirtumą, galimas supratimas. *Sulig supratimu baigiama formuoti viena psichinių sistemų reakcijų grandinė – vadinama vienetine komunikacija* (*Einzelkommunikation*). Kuomet kita psichinė sistema atsako analogiškomis operacijomis, suformuojama dar viena vienetinė komunikacija, o *kuomet vienetinę komunikaciją kuria vienetinė komunikacija, suformuojama komunikacija – socialinė sistema*. Psichinių sistemų informacijos, pranešimo ir supratimo sąveika pavaizduota 8 pav.

8 pav. Dviguba kontingencija – komunikacija – veiksmas. Krause, 2005, p. 38

Informacija, pranešimas ir supratimas žymi **pasirinkimus** (*Selektionen; selections*), tiksliau: kiekviena sukurta informacija, kiekvienas suformuotas pranešimas, kiekvienas supratimas yra *vienetiniai pasirinkimai* (Luhmann, 1984). Tai reiškia, kad jie galėjo būti ir kitokie nei pasirinkti. Kitaip tariant, psichinė sistema kaskart atlieka tam tikrus pasirinkimus formuodama informaciją, pranešimą ir supratimą, mat **aplinka yra kompleksiška** (*komplex*) – kupina daugelio pasirinkimų – ir **kontingentiška** (*kontingent*) – kupina įvairių pasirinkimų. Pagal tai *komunikacija įvardijama dar kaip trijų pasirinkimų aktas: informacijos, pranešimo ir supratimo pasirinkimas* (Berghaus, 2004).

Tai, kas iki šiol pasakyta apie komunikaciją, yra bene idealios sąlygos komunikacijai vykti. Pagrindinis kliuvinys yra informacijos ir pranešimo ryšis su supratimu, tiksliau: kaip žinoti, kad vienos psichinės sistemos informacija ir pranešimas bus tinkamai (taip, kaip nori ši sistema) suprasti kitos psichinės sistemos? Prisiminkime, kad supratimas esti tik tuomet, kuomet jis žymi informacijos ir pranešimo skirtumą. Taigi kaip užtikrinti, kad informacija ir pranešimas būtų suprasti taip, kaip norima? (Šis noras suprasti informaciją ir pranešimą vadintinas *lūkesčiu* (*Erwartung*.)

Iš tikrųjų patikimumo, kad psichinių sistemų sąveika įvyks taip, kaip tikimasi, beveik niekada nėra, mat psichinės sistemos visad atlieka pasirinkimus savo nuožiūra. Todėl *psichinių sistemų sąveika nuolat vyksta po „nežinomybės skraiste“, dar vadinamos dvigubos kontingencijos* (*doppelte Kontingenzen; double contingency*) sąlygomis. Dviguba kontingencija žymi dviejų psichinių sistemų įvairius pasirinkimus, todėl pasirinkimai yra dvigubai kontingentiški (įvairūs) (Krause, 2005). Kitaip tariant, nei viena pusė tiksliai nežino, kokius pasirinkimus atliks, tad visad kyla grėsmė, kad komunikacija neįvyks.

Dar vienas įprastas ir paplitęs komunikacijos moksluose manymas: komunikacija skirta sutarimui rasti arba komunikacija veda į sutarimą. Tik ką minėta dviguba kontingencija rodo, kad *komunikacija iš tikrųjų orientuota veikiau ne į sutarimą, o į skirtumus* (Berghaus, 2004). Kitaip tariant, komunikacijos tikslas nėra sutarti, jos tikslas veikiau yra sąveikauti, o kokia komunikacija bus – ar ves į sutarimą, ar, priešingai, kels ginčą – priklauso nuo komunikacijos eigos, tam tikra prasme atsitiktinumo (Luhmann, 1984). Tai – dar vienas argumentas prieš tradicinį siuntėjo-gavėjo modelį, kuris didžia dalimi interpretuoja komunikaciją kaip į sutarimą orientuotą.

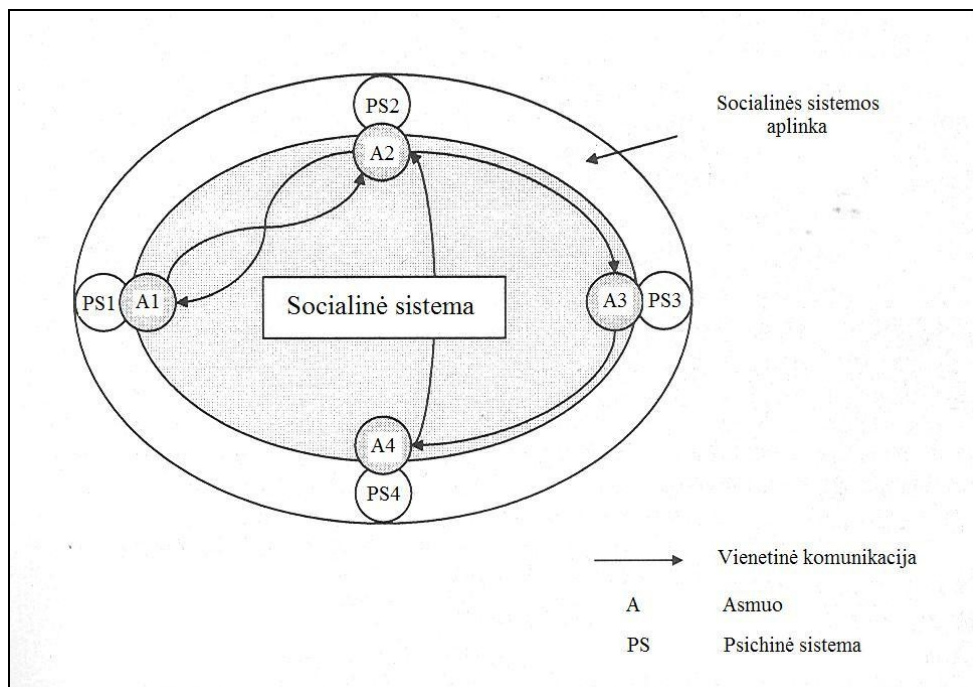
Luhmanno teigimu, dvigubos kontingencijos problemos padeda išvengti ar bent jau ją mažinti medijos. **Medija** (*Medium*) (*lot. medium – vidurys*) mažina komunikacijos neapibrėžtumą, tiksliau: *medija sumažina pasirinkimų skaičių* (Luhmann, 1984). Tokiu būdu tarp sąveikaujančių psichinių sistemų atsiranda daugiau tikimybės, kad psichinių sistemų atlikti pasirinkimai informacijai, pranešimui ir supratimui suformuoti bus vienas kito lūkesčius atitinkantys. Tai „gerina“ sąlygas komunikacijai, mat *komunikacija tampa labiau tikėtina* (*wahrscheinlich*). **Medijos yra tam tikros**

„*formas*“, padedančios iš aplinkos gauti informaciją; pačios medijos nėra matomos, tačiau pastebimos jų formas (Luhmann, 1997). Pavyzdžiui, kalbos kaip medijos negalime matyti, tačiau galime matyti įvairias jos formas: kalbėjimą, rašymą, skaitymą ir pan. (Berghaus, 2004) (Medijos plačiau bus analizuojamos vėliau.)

Socialinės sistemos. Socialinės sistemos, kaip sakyta, operuoja komunikacijos pagrindu. Socialines sistemas galime vadinti komunikacinėmis sistemomis arba tiesiog komunikacija (žr. 8 pav.). Luhmannas pažymi, kad *komunikuoti gali tik socialinė sistema, tuo tarpu psichinės sistemos – sąveikauja* (Luhmann, 1984). Tai – dar vienas skirtumas nuo tradicinio komunikacijos mokslų supratimo.

Žinome, kad socialinės sistemos, kaip ir psichinės sistemos, veikia autopoezės pagrindu, tiksliau: *socialinė sistema kuriama komunikacijos ir iš komunikacijos* (Luhmann, 1984). Aptardami komunikacijos sąvoką, išitikinome, jog tam, kad susiformuotų socialinė sistema (komunikacija), reikia daugelio sąlygų. Tuomet buvo nagrinėjami gana primityvūs psichinių sistemų sąveikos atvejai: tie, kuriuose dalyvauja tik dvi psichinės sistemos. Tačiau *socialinė sistema suformuojama ir tuomet, kai sąveikauja daugiau nei dvi psichinės sistemos*. Tokia socialinė sistema sudėtingesnė, jos suformavimo schema pavaizduota 9 pav.

9 pav. Autopoetinė komunikacijos sistema. Krause, 2005, p. 27.

Luhmanno sistemų teorijoje skiriamos trys pagrindinės *socialinių sistemų rūšys: interakcija, organizacija ir visuomenė* (žr. 5 pav.). Socialinių sistemų rūšys skiriasi, kaip jau minėta, savo sąranga, todėl vienos yra paprastesnės, kitos sudėtingesnės. Tačiau visos socialinių sistemų rūšys

svarbios, mat funkcionuoja viena kitos dėka. *Socialinės sistemos skirstomos dar ir į socialinių sistemų porūšius: trumpalaikės sąveikos, organizuotos sąveikos, formalių organizacijų, funkcinės ir visuomenių sistemas.* Dabar plačiau apie tai.

- **Trumpalaikės sąveikos sistemos.** Trumpalaikės sąveikos sistema (*flüchtiges Interaktionssystem*) tiesiogiai priklauso nuo sąveikos dalyvių buvimo vienoje vietoje ir vienu laiku (Hohm, 2000). Pats šios socialinės sistemos pavadinimas sako, kad ši sistema trumpai egzistuoja ir įprastai yra atsitiktinė ar netikėta. Jei ši socialinė sistema pasikartoja, ji turi galimybių tapti organizuota sąveikos sistema. Trumpalaikės sąveikos sistemoje dalyviai labiau linkę tylėti nei kalbėti, t.y. dominuoja vadinama neverbalinė komunikacija (Kiss, 1990). Akių žvilgsniai, mimika ir kitos reagavimo formos čia yra ypač dažnos. Tačiau neretai, ypač po vadinamos akis į akį neverbalinės komunikacijos, įvyksta ir vadinama verbalinė komunikacija. Tokiu atveju komunikacijos pobūdį nulemia situacija, nors dažniausiai kalbama bendromis temomis. Trumpalaikės sąveikos sistemų pavyzdžiai: važiavimas liftu, žvilgsnių susitikimai prie pėsčiųjų perėjos, stovėjimas eilėje prie kasos parduotuvėje, laiko paklausimas autobusų stotyje ir pan.
- **Organizuotos sąveikos sistemos.** Organizuota sąveikos sistema (*organisiertes Interaktionssystem*) skiriasi nuo į ją panašiausių socialinių sistemų tipų – trumpalaikės sąveikos sistemos ir formalios organizacijos, tačiau turi daug abiejų pastarųjų sistemų savybių (Hohm, 2000). Todėl organizuotos sąveikos sistemos dar vadinamomis tarpinėmis sistemomis tarp trumpalaikių sąveikos sistemų ir formalių organizacijų. Esminis organizuotos sąveikos sistemos skirtumas nuo trumpalaikės sąveikos sistemos yra tas, kad pirmoji nėra atsitiktinė, o, atvirkščiai, yra planuota. Esminis organizuotos sąveikos sistemos skirtumas nuo formalios organizacijos yra tas, kad komunikaciją pirmosios sistemos atveju sąlygoja dalyvių buvimas tam tikroje vietoje ir tam tikru laiku (kaip suplanuota). Ypatinga organizuotos sąveikos sistemos savybė – nutrūkus komunikacijai galimybė ją pratęsti. Organizuotos sąveikos sistemų pavyzdžiai: pamoka mokykloje, dalykinis susitikimas, seminaras universitete ir pan.
- **Formalios organizacijos.** Formali organizacija (*formale Organisation*) yra aukštesnio lygio socialinė sistema nei sąveikos sistemos. Esminis formalios organizacijos ir sąveikos sistemų skirtumas yra tas, kad formali organizacija apima platų komunikacijos spektrą, todėl yra pakankamai kompleksiška, turi daug pasirinkimų. Formali organizacija atsiskiria nuo aplinkos ne per jos dalyvių buvimą / nebuvimą ar konkrečius jos dalyvius / nedalyvius kaip kad sąveikos sistemų atveju, tačiau per *sprendimus (Entscheidungen)*, kurie yra orientuoti į lūkesčius (pastarieji savo ruožtu dar jungiami į lūkesčių programas) (Hohm, 2000).

Formalių organizacijų pavyzdžiai: socialinė tarnyba, ligoninė, privati kompanija, teismas ir pan.

- **Funkcinės sistemos.** Pagal Luhmanną moderni visuomenė yra sudaryta iš funkcinų, arba dalinių, sistemų (*funktionale Teilsysteme*). Funkcinių sistemų kiltis yra socialinės evoliucijos bei kartu vis didėjančios ir prasme besiskiriančios komunikacijos padarinys (Krause, 2005). Tiksliau: funkcinės sistemos kilo tam, kad išspręstų socialinės evoliucijos generuojamus komunikacijos skirtumus (Luhmann, 1997). Kiekviena funkcinė sistema yra unikali ir negali pakeisti viena kitos, mat ji orientuota į tam tikrą visuomenės *funkciją ir jos atlikimą (Leistung)* (Kiss, 1990). Kiekviena funkcinė sistema yra viena kitai aplinka. Kiekvienoje funkcinėje sistemoje psichinė sistema gali dalyvauti tik kaip dalis, o ne visuma, tiksliau: psichinės sistemos sąveika su funkicine sistema vyksta per vadinamą *inkliuziją ir ekskliuziją*, kur inkliuzija reiškia „įėjimą“ į sistemą, o ekskliuzija – „išėjimą“ iš jos (Lee, 2000). (Inkliuzija į funkcinę sistemą ir ekskliuzija iš sistemos vyksta sistemos lūkesčių pagrindu – tik atitinkančios sistemos lūkesčius psichinės sistemos „priimamos“ į ją, kaip ir atvirkščiai, lūkesčių neatitinkančios sistemos „išmetamos“ iš jos.) Kad funkcinė sistema galėtų autonomiškai funkcionuoti, jos komunikacija turi būti uždara kitoms funkcinėms sistemoms, o tai lemia komunikacijos *specifinę mediją, specifinis kodas ir specifinę programą* (Krause, 2005). Tiksliau: funkcinės sistemos veikia vadinamųjų *simbolinių komunikacijos medijų* pagrindu (*symbolisch generalisierte Kommunikationsmedien*) (Krause, 2005). Funkcinių sistemų pavyzdžiai: švietimas, politika, ekonomika, mokslas, masinės medijos, kt. (Funkcines sistemas išsamiau aptarsime vėliau.)
- **Visuomenė.** Visuomenė (*Gesellschaft*) yra visas socialines sistemas apimanti socialinė sistema, kurioje vyksta visi sistemų funkcionavimai (komunikacijos) (Hohm, 2000). Skirtingai nei likusios socialinės sistemos, *visuomenė neturi aplinkos: ji yra visą komunikaciją apimanti sistema*. Visuomenių pavyzdžiui: tautų, pavyzdžiui, lietuvių, vokiečių ir kt., visuomenės. Luhmanno teigimu taip pat egzistuoja ir vadinama *pasaulinė visuomenė (Weltgesellschaft)*, kuri apima tautų visuomenes. Pasaulinė visuomenė yra didžiausia socialinė sistema.

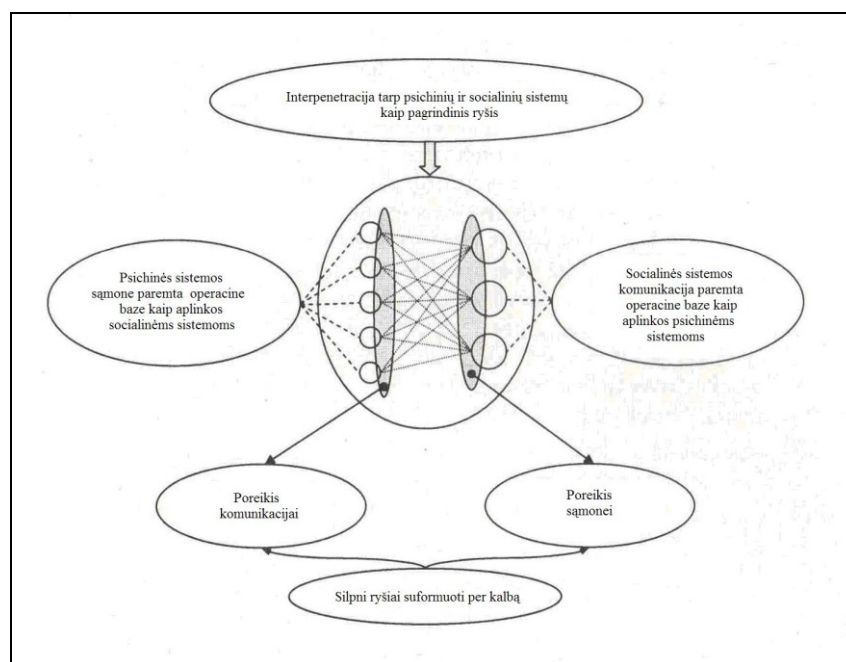
Sisteminiai ryšiai. Kaip matėme, socialinės sistemos susiformuoja sąveikaujant psichinėms sistemoms tam tikromis sąlygomis. Galima netgi sakyti, kad psichinės sistemos yra būtina socialinių sistemų sąlyga, mat be jų socialinės sistemos neegzistuotų. Tai rodo esant tarp psichinių ir socialinių sistemų tam tikriems ryšiams. *Psichinių ir socialinių sistemų pagrindinis ryšis vadinamas interpenetracija (Interpenetration)* (lot. *inter* – tarp, *penetratio* – įsiskverbti). Priklausomai nuo ryšių specifikos skiriami operaciniai, silpni ir stiprūs bei struktūriniai ryšiai

(Krause, 2005). Operaciniai ryšiai yra vidiniai sistemos ryšiai, tuo tarpu likusieji žymi sąsajas su kitomis sistemomis. *Ryšis sisteminiu požiūriu reikštų, kad tarp sistemų egzistuoja tam tikra sąsaja.*

- **Operaciniai ryšiai** (*operative Kopplungen*). Tai – esminiai ryšiai sistemoje. Jie reiškia, kad sistemos operacijos tampa viena su kita susietos. Operacinio ryšio dėka gali vykti autopoezė (savęs kūrimas iš savęs).
- **Silpni ryšiai** (*lose Kopplungen*). Šie ryšiai esti tuomet, kai sistemos tarpusavyje pradeda sąveiką. Tokioje sąveikoje yra tik komunikacijos užuomazgos, todėl jie vadinami silpnais turint omeny nestiprią – į komunikaciją neperaugusią – sąveiką.
- **Stiprūs ryšiai** (*feste Kopplungen*). Silpni ryšiai suformuojami, kai viena sistema reaguoja į kitos sistemos pasirinkimus. Jei ši sąveika plėtojama, sisteminiai ryšiai tvirtėja, o tai reiškia, kad vis dažniau abiejų sistemų pasirinkimai tampa abipusiai svarbūs. Tokiu būdu suformuojami stiprūs ryšiai. Stiprūs sisteminiai ryšiai žymi tamprią – be didesnio vargo į komunikaciją peraugančią – sąveiką.
- **Struktūriniai ryšiai** (*strukturelle Kopplungen*). Kuomet sistemų ryšiai ilgą laiką yra stiprūs, susiformuoja vadinamieji struktūriniai ryšiai. Jų esminis skirtumas nuo stiprių ryšių yra tas, jog čia ryšiai yra neatsitiktiniai, stiprūs, ilgalaikiai. Struktūriniai ryšiai suformuojami po ilgalaikių sistemų ryšių. Jie žymi tamprią – greitai į komunikaciją peraugančią – sistemų sąveiką.

10 pav. pavaizduota bendra schema, vaizduojanti interpenetraciją tarp psichinių ir socialinių sistemų, kurioje per kalbą suformuojami silpni ryšiai.

10 pav. Interpenetracija tarp psichinių ir socialinių sistemų. Krause, 2005, p. 41.

2.4. Medijos Luhmanno sistemų teorijoje

Kaip jau sakyta, medijos Luhmanno sistemų teorijoje yra lyg komunikacijos „katalizatoriai“ – jos ne tik pagyvina sistemų sąveiką, tačiau ir suformuoja tolesnes komunikacijos sąlygas. Nuo jų nemaža dalimi priklauso, kaip vystysis „užmegzta“ komunikacija. Luhmannas skiria keturias grupes medijų: 1) prasmę kaip universalią mediją; 2) kalbą kaip komunikacijos mediją; 3) raštą, spaudą, elektronines (masines) medijas kaip perdavimo medijas; 4) simbolines komunikacijos medijas – pinigus, galią, tiesą, meilę, kt. – kaip funkcinį sistemų funkcionavimo pagrindą (Berghaus, 2005).

Prasmė (Sinn). Prasmė, pasak Luhmanno, yra **universali medija**; ji yra neišvengiama ir nepaneigiama psichinėms ir socialinėms sistemoms (Luhmann, 1984). Pagrindinis prasmės nuopelnas – *ji susieja, tam tikra prasme organizuoja, sistemų daromus pasirinkimus* (Berghaus, 2004). Todėl bet koks sistemos pasirinkimas yra prasmingas. (Komunikacijos moksluose, ir ne tik, įprasta manyti, kad veiksmai gali būti mažiau ar daugiau prasmingi. Luhmanno gi sistemų teorijoje prasmė įgauna visiškai kitą pobūdį – nežiūrint į situacijos pobūdį, prasmė nuolat egzistuoja.) Prasmė tiksliau apibrėžiama *kaip aktualių ir potencialių pasirinkimų visuma* (Krause, 2005). Kitaip tariant, bet kuriuose padarytuose pasirinkimuose slypi ir potencialūs pasirinkimai.

Prasmė „apčiuopiama“ trijose dimensijose: daiktinėje, laiko ir socialinėje (Simon, 2009). Šios prasmės dimensijos išskirtos tik analitiškai – realybėje prasmė egzistuoja vieningai. **Daiktinėje dimensijoje (Sachdimension)** prasmę galime aptikti pačiuose sistemų daromose pasirinkimuose: veiksmuose, informacijoje ir pan., tuo tarpu **laiko dimensijoje (Zeitdimension)** šie prasmės lydimi pasirinkimai užfiksuojami praeityje, dabartyje ar projektuojami į ateitį, o **socialinėje dimensijoje (Sozialdimension)** prasmė matoma, kai sistemų pasirinkimai yra abipusiai orientuoti (Berghaus, 2004). Kaip matome, prasmės svarba sistemoms didelė, todėl netgi tvirtinama, jog sistemos iš esmės formuojamos šioje medijoje.

Kalba (Sprache). Luhmannas laiko kalbą **pagrindine komunikacijos medija**. Kalba sudaryta iš *formos* ir *kodo*: garsas ir prasmė sudaro žodžius, kurių pagrindu kuriami sakiniai, o kodas padeda gramatiškai ir sintaksiškai teisingai sudaryti žodžius bei sakinius (Hohm, 2000). *Kalbos dėka komunikacija palengvėja ir išvengia komunikacijos trikdžių*. Pažymėtina, kad kalba nėra sistema – ji neturi operacinės bazės. Tačiau būtent šioje medijoje iš esmės vyksta komunikacija. Kalba, neminint prasmės, dar labiau sumažina sistemų pasirinkimų aibes, todėl sistemų sąveika stiprėja, o komunikacija tampa labiau tikėtina (Krause, 2005).

Kalba, kaip jau sakyta, yra pagrindinė komunikacijos medija, tačiau ji nėra gyvybiškai svarbi komunikacijai – komunikacija gali vykti ir be jos. Komunikacija be kalbos – vadinama **neverbalinė komunikacija** – galima, tačiau ji yra daugiau sąlygota, mat be šios medijos sistemų pasirinkimai

esti labiau diferencijuoti, mažiau abipusiai susieti (Berghaus, 2004). Todėl be kalbos komunikacija vyksta, tačiau ne taip sklandžiai kaip su kalba.

*Kalba ypatinga ir tuo, kad ji kuria vadinamą **antrąją, arba antro lygio, realybę** (Realität zweiter Ordnung). Luhmannas teigia, jog viena yra, kai sistema suvokia realybę, tačiau kita yra, kuomet ji tai daro naudodama kalbą: **žodžiai gali imituoti, kurti tariamą realybę** (Luhmann, 1997). Tuo pačiu, kurdama atskirą realybę, *ji kuria ir atskirą laiką* (Berghaus, 2004). Žinoma, kalba siekiama kuo tiksliau reprezentuoti realybę, tačiau žodžiai teikia galimybę plačiai juos interpretuoti, todėl kalba grįžta komunikacija neretai veda į konfliktus, abejones, nesusipratimus ir pan.*

Raštas (Schrift), spauda (Druck), elektroninės (masinės) medijos (elektronische Medien bzw. Massenmedien). Visos šios medijos yra **perdavimo medijos**, mat jos perduoda komunikacijos procesus. *Raštą* galime laikyti ta pačia kalba, turinčia formą ir kodą, tik perkelta iš akustinės dimensijos į optinę. Raštas susideda iš raidžių ir prasmės, kurių pagrindu sudaromi žodžiai ir sakiniai, bei kodo, kuris organizuoja pastarųjų darybą (Berghaus, 2004). Raštas suteikia komunikacijai daugiau lankstumo, mat dėka jo *komunikacija gali vykti ne vienoje vietoje ir ne tuo pačiu metu*. Todėl komunikacija tampa įvairesne. **Raštas taip pat suteikia galimybę aiškiau matyti informacijos ir pranešimo skirtumą**, todėl atsiranda daugiau galimybių supratimui formuotis, o tai savo ruožtu gyvina komunikaciją (Krause, 2005). Kadangi raštas yra kalbos atmaina, *jis taip pat kuria savą realybę ir laiką*. Be to, raštu formuojama komunikacija taip pat neapsaugota nuo nesutarimų, ginčų ir pan.

Raštas gali būti perduodamas **spauda**, t.y. *materialioje fizinėje laikmenoje, kurioje jis atvaizduojamas* (Berghaus, 2005). Tokiu pačiu principu raštas perduodamas ir *elektroninėse medijose – materialiose elektroninėse laikmenose, kuriose, skirtingai nei spaudoje, gali būti atvaizduotas ne tik raštas, tačiau ir pokalbis*. Elektroninių medijų pagrindiniai pavyzdžiai: radijas, televizija, internetas, spaudos rūšys – knygos, laikraščiai. Dėl didelio (masiško) spaudos ir elektroninių medijų naudojimo jos dar vadinamos **masinėmis medijomis**. Šios medijos yra patogesnės, manytina netgi ir būtinos, šių laikų komunikacijai, nes **greitai ir efektyviai perkelia komunikacijos procesus, tad padeda operatyviau formuoti komunikaciją**.

*Masinės medijos, nors ir būdamos panašios į kitas giminingas medijas, iš esmės skiriasi nuo jų, nes suformuoja atskirą sistemą – **masinių medijų sistemą*** (Berghaus, 2004). Masinių medijų sistema yra socialinė (funkcinė) sistema, tad pasižymi visomis autopoetinės sistemos savybėmis. Masinių medijų sistema apima du pagrindinius dalyvius: **masinių medijų gamintojus** ir **masinių medijų naudotojus**, kurie savo ruožtu žymi atskiras psichines sistemas. *Šių dalyvių sąveika yra specifinė: dėl techninių masinių medijų savybių ji nėra tiesioginė (betarpė), todėl nutrūksta* (plg. laikraštis išspausdinamas vienu metu, o skaitytojas jį skaito kitu metu, televizijos laida filmuojama vienu metu, o žiūrovas ją žiūri kitu laiku ir pan.). **Nutrūkęs betarpis kontaktas tarp šių dalyvių**

įgalina suformuoti socialinę sistemą – masinių medijų sistemą. Tiksliau: abu dalyviai gali nepriklausomai vienas nuo kitų daryti pasirinkimus, tačiau anksčiau ar vėliau dėl informacijos intereso (masinių medijų gamintojų interesas – perduoti informaciją, naudotojų – gauti informacijos) abu dalyviai „susitiks“ per masines medijas (Luhmann, 2009). Todėl tarp masinių medijų gamintojų ir naudotojų susiformuoja speciniai santykiai: naudotojai nori nuolat gauti naują, įdomią, naudingą informaciją, o medijų gamintojai – atitinkamai pateikti jų poreikius atitinkančią informaciją (Berghaus, 2004).

Kaip ir kalbos atveju, **per masinių medijų sistemą konstruojama ir medijų naudotojams perduodama informacija žymi ne pirminę, bet antrinę – sukonstruotą – realybę**, nes, kaip ir kitos socialinės ar psichinės sistemos, masinių medijų sistema stebi aplinką, tad konstruoja informaciją (Luhmann, 2009). Todėl masinių medijų naudotojams perduodama informacija nėra „tiesioginė“ realybės atžvilgiu, o dėl to *galimi realybės iškraipymai*. (Šiuo požiūriu Luhmanno sistemų teorija panaši į tvarkaraščio sudarymo teoriją, mat pastaroji numato, kad auditorijai pateikiama informacija yra atrenkama žiniasklaidos, todėl auditorijos nuomonė gali būti tendencingai formuojama.)

Simbolinės komunikacijos medijos (*symbolisch generalisierte Kommunikationsmedien*). Masinių medijų sistema, kaip užsiminta, yra funkcinė sistema. Kaip ir kitos funkcinės sistemos (plg. teisės, ekonomikos, švietimo sistemos), kurių pagrindinis tikslas yra tam tikros funkcijos visuomenėje atlikimas, masinių medijų sistema veikia vadinamų simbolių komunikacijos medijų pagrindu. *Simbolinės komunikacijos medijos pasižymi tuo, kad savyje turi vadinamą binarinį kodą* (*binärer Code*), kuris diferencijuoja informaciją, tiksliau: tam tikros funkcinės sistemos binarinis kodas pasako, kokia informacija sistemai aktuali, o kokia – neaktuali (Luhmann, 2009). Tad taip pat galima sakyti, kad šios rūšies socialinės sistemos funkcionuoja simbolinės komunikacijos medijos binarinio kodo pagrindu.

Funkcinės sistemos, telkdamos savo veiklą (*Leistungen*) aplink jos tipinės simbolinės komunikacijos medijos binarinį kodą pagrindinei funkcijai (*Funktionen*) atlikti, suformuoja programas (*Programme*), arba veiklų grupes (Krause, 2005). Programos padeda funkcinėms sistemoms greičiau reaguoti ir atrinkti reikiamą informaciją.

Pateiksime kelis funkcinų sistemų, jų tipinių simbolių komunikacijos medijų, binarinių kodų, funkcijų, veiklų ir programų pavyzdžius:

- teisės kaip funkcinės sistemos funkcija yra normatyvinio laukimo pašalinimas, veiklos – lūkesčių palengvinimas, konfliktų sprendimas, simbolinė komunikacijos medija – teisė, kodas – teisė / neteisė, programos – įstatymai, teisinės normos;
- politikos kaip funkcinės sistemos funkcija yra kolektyviai susietų sprendimų įgalinimas, veikla – kolektyviai susietų sprendimų įgyvendinimas, simbolinė komunikacijos medija –

valdžia (galia), kodas – turėti valdžią / neturėti valdžios (valdymas / opozicija), programos – valdymo programos, partijų programos, biudžetai;

- ekonomikos kaip funkcinės sistemos funkcija yra nepritekliaus mažinimas, veikla – poreikių patenkinimas, simbolinė komunikacijos medija – pinigai, kodas – mokėjimas / nemokėjimas, programos – tikslinės programos, biudžetai;
- *masinių medijų* kaip funkcinės sistemos funkcija yra komunikacijos asimetrizavimas (*Kommunikationsasymmetrisierung*), veikla – viešosios nuomonės formavimas, simbolinė komunikacijos medija – informacija, kodas – informacija / ne-informacija, programos – viešosios nuomonės anticipacija (naudojant naujienas, pranešimus, reklamą, kt. priemones) (Krause, 2005). (Prie masinių medijų sistemos grįžime vėliau.)

Šių, taip pat ir kitų plačiau žinomų, funkcinų sistemų lyginamoji lentelė pateikta 6 priede. Funkcines sistemas galima būtų apibūdinti kaip modernios visuomenės sudedamąsias dalis, kurios nukreiptos į tam tikrų visuomenės funkcijų atlikimą naudojantis tam tikra simboliškai komunikacijos medija, tam tikru kodu ir turint tam tikrą programą. Funkcinės sistemos unikalumą lemia jos specifinė komunikacija, kur tam daugiausia įtakos turi simbolinė komunikacijos medija ir atitinkamas kodas.

2.5. Komunikacija, visuomenė ir evoliucija pagal Luhmanną

Komunikacija, visuomenė ir evoliucija – trys objektai, Luhmanno sistemų teorijoje nuolat esantys greta. Tai – labai susiję objektai: vieno analizavimas neišvengiamai paliečia kito analizavimą. Luhmanno teigimu, **visuomenė, tokia, kokia ji yra šiandien, yra komunikacijos evoliucijos rezultatas** (Luhmann, 1997). Kitaip tariant, *komunikacijos evoliucija žymi visuomenės evoliuciją*. Jeigu visuomenę laikytume pamatiniu objektu, tuomet jos autopoezė (savęs kūrimą iš savęs) galėtume išskirstyti prasmės dimensijose taip: visuomenės autopoezė daiktinėje dimensijoje pasireikštų kaip visuomenės išsiskirstymas į kitas sistemas, laiko dimensijoje – kaip evoliucija (kaita), socialinėje dimensijoje – kaip komunikacija (Berghaus, 2004).

Visuomenės ir komunikacijos kaita vyko per tris mechanizmus: kaitą (Evolution), atranką (Selektion) ir stabilizaciją (Stabilisierung) (Krause, 2005). Psichinių sistemų sąveikos įvairovė lėmė, jog ši sąveika po truputį peraugo į komunikaciją. Taip susiformavo pirmosios socialinės sistemos. Komunikacijos pobūdis kito: nuo kalbos pereita prie šrifto, vėliau – rašto, galiausiai – spaudos ir masinių medijų naudojimo. **Naujos medijos savo ruožtu teikė sistemoms daugiau pasirinkimo galimybių**. Vykstant komunikacijos kaitai, sistemoms reikėjo prisitaikyti prie naujų

sąlygų (stabilizuotis). Taigi galima teigi, kad komunikacija, kartu ir visuomenė, kito dėl psichinių sistemų sąveikos evoliucinių pokyčių.

Komunikacijos kaita lėmė sistemų diferenciaciją (Systemdifferenzierung) ir sistemų lygių (Ebenen der Systembildung) susiformavimą. Anot Luhmanno, visuomenė nuo savo gyvavimo pradžios perėjo tris pagrindines raidos stadijas: nuo segmentinės santvarkos – prie stratifikacinės, nuo stratifikacinės – prie funkcinės (Luhmann, 1997). Perėjimą nuo vienos visuomenės santvarkos prie kitos lėmė medijų kaita. Procesai vyko chronologiškai.

- **Segmentinė visuomenė** (*segmentäre Gesellschaft*). Segmentinėje visuomenėje (*lot. segmentum – atkarpa*) visi jos dalyviai yra tarpiai susiję. Pradžioje sąveikaujama *be kalbos*, vėliau – *naudojant kalbą*, vienoje vietoje, lūkesčiai esti dvejopi – asmeniniai ir kategoriniai (sąlygojami lyties, amžiaus, giminystės ryšių). Išėjimas (išmetimas) iš segmentinės visuomenės reiškia totalų izoliavimą. Segmentinės visuomenės pavyzdžiai: gentys, kaimai ir pan.
- **Stratifikacinė visuomenė** (*stratifizierte Gesellschaft*). Nors ilgą laiką visuomenės narių sąveikai buvo naudojama kalba, tačiau mažėjant sėslumui ir didėjant kraustymuisi „gimė“ poreikis sąveikauti per atstumą (ne vienoje vietoje). Tam buvo panaudotos (atrstos) perdavimo priemonės – raštas, spauda. Esant galimoms šioms priemonėms, visuomenė susiskirstė į *stratas* (*lot. stratum – sluoksnis*). Kiekvienas visuomenės narys didžia dalimi gana fiksuotai priklausė kuriam nors sluoksniui, o tuo pačiu metu ir šeimai (segmentinės visuomenės apraiškai). Stratifikacinėje visuomenėje lūkesčiai „sustabarėjo“ į funkcinis vaidmenis, todėl atsirado skirtingas funkcijas atliekantys visuomenės dalyviai, o kartu su tuo dar vėliau ir korporacijos (funkcijas atliekančių narių dariniai). Stratifikacinės visuomenės pavyzdžiai: senovės imperijos, viduramžių karalystės ir pan.
- **Funkcinė (moderni) visuomenė** (*funktional differenzierte bzw. moderne Gesellschaft*). Didėjant visuomenės narių funkcijų atlikimo efektyvumo poreikiui, reikėjo griežtai atskirti visuomenės narius ir jų *vaidmenis* (lūkesčių samplaikas). Šiuo pagrindu susiformavo *organizacijos*, veikiančios tikslų ir programų pagrindu. Visuomenės nariai organizacijose dalyvavo tik tiek, kiek reikalavo jų *programos* (lūkesčių komplektai). Visuomenės narių sąveika vyko *simbolinių komunikacijos medijų* (galia, pinigai, tiesa, etc.) pagalba. Tačiau visuomenės organizacijos tebuvo kitų visuomenės darinių – *funkcinių sistemų* – dalys. Funkcinės sistemos pasireiškė kaip kertinių visuomenės egzistavimo problemų sprendimai. Funkcinių sistemų pavyzdžiai: ekonomika, teisė, švietimas, masinės medijos ir kt. Šiuo visuomenės periodu atsirado *elektroninės (masinės) medijos* – radijas, televizija, internetas, kt. Funkcinė (moderni) visuomenė yra šiuometinė visuomenė.

Pabrėžtina, kad nors dabartinė visuomenė veikia funkcinių sistemų pagrindu, tačiau joje likę tiek stratifikacinės (pavyzdžiui, socialiniai sluoksniai), tiek segmentinės (pavyzdžiui, šeimos) visuomenės apraiškų.

Kaip matome, *sistemų diferenciacijai didelės įtakos turėjo komunikacijos, o konkrečiai, medijų kaita. Kartu su sistemų diferenciacija vyko ir sistemų lygių formavimasis: interakcinė, organizacinė ir visuomenės sistemos* (žr. 5 pav.). *Kiekvienos visuomenės raidos stadijos metu iš esmės funkcionavo vieno kurio lygio socialinė sistema*: segmentinėje visuomenėje buvo įsitvirtinusi interakcijos sistema, stratifikacinėje visuomenėje buvo likusi interakcinė sistema, bet formavosi organizacinė sistema, funkcinėje (modernioje) visuomenėje buvo ir tebėra vadinama visuomenės sistema (Luhmann, 1997). Verta pažymėti, kad visuomenės sistema apima kitas dvi žemesnio lygio sistemas, tačiau ji nėra šiųdviejų aritmetinė suma.

Visuomenės ir komunikacijos evoliucija turbūt kelia klausimą – o kokia visuomenė ir komunikacija mūsų laukia ateityje? Į šį klausimą Luhmannas pateikia įdomių atsakymų.

Nors pastaruoju metu dažnai vartojamos tokios sąvokos, kaip antai: „informacijos perteklius“, „informacijos visuomenė“ ir pan., anot Luhmanno, kiekybės požiūriu komunikacija neturi ribų: ji gali plėstis be galo (Berghaus, 2004). Tačiau Luhmannas tam tikra prasme įspėja, kad funkcinių sistemų išsigalėjimas šiandieninėje visuomenėje yra pavojingas, mat kiekviena funkcinė sistema, veikdama savo medijos ir kodo pagrindu bei siekdama savų tikslų, neretai prieštarauja viena kitai (Berghaus, 2005). Pavyzdžių gali būti įvairių, tačiau esmė – tą patį objektą funkcinės sistemos gali interpretuoti įvairiai, ir dėl to gali kilti prieštaravimų. Luhmanno „verdiktas“ – visuomenė funkcionuoja rizikos ir neapibrėžtumo sąlygomis (Luhmann, 1997). Be to, atidaus žvilgsnio vertos ir masinės medijos bei jų išsigalėjimas. Luhmanno teigimu, *elektroninių medijų, ypač naujos medijų kultūros – stebėjimo ir fiksavimo medijų, – plėtra koreguoja ligšioles komunikacijos tendencijas* (Berghaus, 2005). Apie medijų galią šiandienos komunikacijoje kalba ir masinės komunikacijos teoretikai: sakoma, kad masinės komunikacijos teorija „skaičiuoja“ paskutines savo dienas, mat akcentas iš masinės komunikacijos kaip proceso perkeliamas į masines medijas kaip objektą, todėl *formuojama nauja – masinių medijų – teorija* (Baran; Davis, 2009).

2.6. Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektai

Po komunikacijos mokslų ir Luhmanno sistemų teorijos *per se* analizės tapo galima sugretinti šiuos du objektus ir ieškoti jų sąlyčio taškų. Iš tikrųjų šių didelių temų sąryšis nesunkiai pastebimas: abiejų objektų analizėje dažniausiai naudojamas žodis – „komunikacija“. Tačiau šių objektų aiškinime komunikacijos samprata skiriasi, netgi ženkliai. Ši disonansą pavyktų panaikinti prisiminus nagrinėtą esminę komunikacijos mokslų problemą bei Luhmanno siūlomą,

komunikacijos mokslų problemas atliepiančią, komunikacijos sampratą. Tiksliau, kaip įvade apibrėžta, manoma ir argumentuojama, kad Luhmanno sistemų teorija padeda rasti vieningą komunikacijos sampratą komunikacijos mokslams. Taigi *Luhmanno siūloma komunikacijos samprata, kartu ir sistemų teorija, atliepanti komunikacijos mokslų problemas, laikytina pagrindiniu šios teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektu*. Tačiau šį aspektą dar galima būtų išskaidyti į du kitus (mažesnius) aspektus: teorinį ir praktinį.

Teorinis Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektas.

Luhmannas apibrėžia komunikaciją kaip trijų pasirinkimų – informacijos, pranešimo ir supratimo – visumą, kur kiekvienas pasirinkimas yra kompleksiškas ir kontingentiškas (Luhmann, 1984). Luhmanno teigimu, tradicinis siuntėjo-gavėjo komunikacijos modelis, kuriame informacija yra *persiunčiama*, nėra teisingas, nes klaidingai interpretuoja informaciją. Anot Luhmanno, informacija kaskart turi būti *kuriama*. Tai – konstruktyvistinė informacijos samprata, reiškianti, kad pažinimas vyksta stebint realybėje vykstančius įvykius ir formuojant apie juos informaciją (konstruktus) (Simon, 2009). Tad Luhmannas griežtai atskiria informaciją nuo pranešimo, tačiau tuo pačiu pažymi, kad jie abu sudaro veiksmą. Veiksmo ir supratimo ryšis žymi vadinamą *vienetinę komunikaciją*, kuri, jei kartojasi, suformuoja *komunikaciją*. Supratimas esti tik tuomet, kuomet atskiriamas pranešimas nuo informacijos (Krause, 2005). Todėl *komunikaciją galime apibrėžti kaip informacijos, pranešimo ir supratimo sąveiką, kurioje dalyvauja bent dvi psichinės sistemos* (žr. 8, 9 pav.).

Luhmannas komunikaciją laiko ypatingu dariniu – *socialine sistema*. Tiek psichinės, tiek socialinės sistemos yra *autopoetinės* (save kuriančios iš savęs), tačiau veikiančios skirtingų *operacinių bazių* pagrindu: *psichinių sistemų operacinė bazė yra sąmonė, kuri operuoja mintimis, o socialinių sistemų operacinė bazė – komunikacija, operuojanti vienetine komunikacija* (Krause, 2005). Tačiau tarp šių sistemų esti glaudus ryšis – vadinama *interpenetracija*. Psichinių sistemų sąveika suformuoja komunikaciją, o komunikacija – socialines sistemas, tad socialinėms sistemoms (kad susiformuotų) reikia psichinių sistemų, o psichinėms sistemoms (kad kryptingai sąveikautų) – socialinių sistemų (žr. 10 pav.).

Medijų raida prisidėjo prie komunikacijos, taigi ir socialinių sistemų, kaitos. Keičiantis komunikacijai, susiformavo trijų *lygių sistemos: interakcijos, organizacijos ir visuomenės* (Luhmann, 1997). Sudėtingiausia sistema, kartu ir šiuolaikinė sistema, yra visuomenė, kuri apima likusias sistemas. Šių sistemos lygių pagrindu susiformavo ir socialinių sistemų porūšiai: trumpalaikės sąveikos ir organizuotos sąveikos sistemos, formalios organizacijos, funkcinės sistemos ir visuomenės (Hohm, 2000).

Taigi *apibendrintai Luhmanno sistemų teorijos indėlių į komunikacijos mokslus galėtume nurodyti kaip savotiškai naujos komunikacijos sampratos pateikimą: komunikacija – tai (socialinė)*

sistema, kuri suformuojama sąveikaujant psichinėms sistemoms per informacijos, pranešimo ir supratimo aktus. Komunikacijos kaip sistemos samprata taip pat reikštų, kad tai, kas vyksta iki jos susiformavimo, vadintina sąveika.

Kirtiklis (2007a) teigė, kad unifikuota komunikacijos teorija negalima, nes tokia teorija neišvengiamai remtųsi kuria nors komunikacijos samprata ir kartu neįtrauktų į šią bendrą teoriją kitų sampratų požiūrių. Nors Luhmanno sistemų teorija savo kilme sietina su Craigo (2007a) išskirta kibernetine komunikacijos tradicija, tačiau kiti šios teorijos objektai yra kilę iš kitų mokslų teorijų, daugiau ar mažiau apmaštančių komunikaciją, pavyzdžiui, autopoezės sąvoka kilusi iš biologijos, sąmonės sąvoka – fenomenologijos, pažinimo sąvoka – iš konstruktyvizmo ir t.t. Tai leidžia manyti, kad ši teorija aprėpia ir kitus požiūrius į komunikaciją, todėl vadintina *universalia teorija*. Tai pažymi taip pat daugelis autorių: Weberis (2003), Berghaus (2004), be abejo, pats Luhmannas (1984) ir kt. Be to, *Luhmanno sistemų teorijos teikiama komunikacijos samprata, galima sakyti, suformuota kaip atsakas į opias komunikacijos mokslų problemas*. Tad Luhmanno sistemų teorija, būdama universalia komunikacijos teorija, taikytina visoms komunikacijos mokslų paradigmoms ir iš jų išplaukiančioms teorijoms. Tačiau tuo pačiu pažymėtina, kad nenorima, jog originalūs komunikacijos paradigmų požiūriai į komunikaciją nunyktų: Luhmanno sistemų teorija siūlo *pamatinį komunikacijos suvokimą*, šio suvokimo išplėtojimai šios teorijos „rėmuose“ – naudingi ir sveikintini. Tad, atsižvelgiant į Luhmanno sistemų teoriją, komunikacijos paradigmoms gali tekti pakoreguoti savo požiūrį į komunikaciją *per se*, tačiau joms nevertėtų „apleisti“ savo išskirtų komunikacijos aspektų ir jų aiškinimo.

Praktinis Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektas. Šiandieniniai komunikacijos mokslai daugiausiai orientuoti į praktiką: praktinių situacijų nagrinėjimą, klausimų atsakymą, problemų sprendimą, o mažai – į pačios komunikacijos sąvokos apmąstymą. Tai pavirtinta ir Craigo (2007a) išskirta pragmatinė komunikacijos metateorija, kurios siekis buvo apjungti skirtingas komunikacijos tradicijas bendram dialogui ir bendriems darbams (tai galėtų vesti prie komunikacijos *per se* apmąstymo). Šis žingsnis galėjo padėti rasti universalią komunikacijos teoriją, tačiau pragmatinė komunikacijos metateorija buvo sukritikuota, o komunikacijos tradicijos iki šiol „nebendruoja“. Luhmanno sistemų teorija, būdama aukšto abstrakcijos lygio komunikacijos teorija, taip pat gali būti naudinga praktiškai: pritaikoma praktinėms situacijoms nagrinėti, klausimams atsakyti ir problemoms spręsti. Komunikacijos mokslams šiuo požiūriu ypač svarbi būtų Luhmanno sistemų teorijos išskiriama *masinių medijų sistema* ir jos funkcionavimas visuomenėje.

Masinės medijos, kaip jau žinia, žymi modernios visuomenės, kurioje ypač svarbi funkcinių sistemų veikla, atsiradimą. Funkcinės sistemos susiformavo tam tikrai visuomenės funkcijai atlikti; šios sistemos funkcionuoja jai tipinės simbolinės komunikacijos medijos ir binarinio kodo pagrindu

(Luhmann, 1997). Funkcinės sistemos, kaip žinia, funkcionuoja veikiau ne harmonijoje, o anarchijoje kartu su kitomis funkcinėmis sistemomis. Todėl neretai pasitaiko šių sistemų prieštaravimų.

Luhmannas nurodo, kad masinių medijų sistema skirta tam tikrai visuomenės funkcijai atlikti – komunikacijos asimetrizavimui (Berghaus, 2004). Kitaip tariant, masinių medijų sistema siekia informuoti visuomenę apie joje vykstančius įvykius ir gauti iš visuomenės narių grįžtamąjį ryšį. Todėl ji yra lyg savotiškas visuomenės įvykių „seklys“ ir „informatorius“. (Tai – tam tikras paradoksas, mat pagal tai visuomenė pati save stebi.).

Masinių medijų sistema atrenka tik tai, kas jai reikalinga, t.y. atsijoją informaciją nuo neinformacijos. Atsižvelgdama į visuomenės poreikius, ji informuoja vis apie naujus dalykus, tačiau ne visada teisingai. Masinė medijų sistema kaip ir kitos autopoetinės sistemos, stebi aplinką, tad konstruoja informaciją, ir tai darydama sukuria vadinamą *antrojo lygio realybę* (Luhmann, 2009). ***Todėl nors, kaip sako Luhmannas, viską, ką šiandien sužinome apie įvykius visuomenėje, gauname per masinių medijų sistemą, tačiau pabrėžtina, kad ši informacija gali būti iškraipyta*** (Berghaus, 2004). (Šiuo požiūriu Luhmanno sistemų teorija panaši į tvarkaraščio sudarymo teoriją.)

Įgyvendindama savo funkciją, masinių medijų sistema naudojami programai, arba veiklų grupėmis: naujienomis (*Nachrichten*), pranešimais (*Berichte*), reklama (*Werbung*), pokalbiais (*Unterhaltung*), kt. (Luhmann, 2009) Pastarosios veiklos gali būti interpretuojamos kaip apdorota informacija, turinti savo konkrečią paskirtį. Priklausomai nuo informacijos poreikio, naudojama atitinkama veikla, pavyzdžiui, trumpai informuoti apie naujausius įvykius – dažniausiai naudojamos naujienos ir pranešimai, informuoti apie ką nors išsamiau – pranešimai, pokalbiai, atkreipti į ką nors dėmesį – reklama ir pan.

Kadangi masinės medijos, kaip minėta, yra pagrindiniai informacijos teikėjai visuomenėje, masinių medijų sistema ir psichinės sistemos laikytini struktūriškai susieti (Berghaus, 2004). Tai reiškia, kad abiem sistemų grupėms – masinių medijų gamintojams ir naudotojams – vienas kito reikia. Pažymėtina, kad abiejų sistemų ryšiai yra struktūriniai, t.y. stiprūs, ilgalaikiai, abipusiai naudingi.

Masinių medijų sistema, informuodama visuomenę apie naujausius įvykius, taip pat pasitarnauja ir kitoms funkcinėms sistemoms, ypač visuomenei strategiškai svarbioms – politikos, teisės, ekonomikos, švietimo ir kt. – funkcinėms sistemoms. Be masinių medijų sistemos, šios funkcinės sistemos vargiai žinotų, ką nors viena apie kitą. Joms tai labai svarbu, mat jų veikla dažnai susikerta. Nors iš pažiūros, kaip minėta, funkcinės sistemos veikia savarankiškai, kartais, kaip sakėme, net prieštarauja viena kitai, tačiau jos taip pat esti struktūriškai susietos, mat turi bendrų veiklos objektų (Lee, 2000).

Masinių medijų sistema svarbi kitoms funkcinėms sistemoms tampa, kuomet formuoja vadinamą viešąją nuomonę (öffentliche Meinung). Viešoji nuomonė, anot Luhmanno, yra visuomenės, tuo pačiu ir funkcinų sistemų, savęs stebėjimo iš išorės rezultatas (Luhmann, 1997). Toks visuomenės stebėjimas dar vadinamas savęs stebėjimu ir savęs apibūdinimu (Selbstbeobachtung und Selbstbeschreibung).

Formuodama viešąją nuomonę, masinių medijų sistema ypač svarbi tampa politikos funkcinei sistemai, mat jos pagrindinė funkcija – visuomenės lūkesčių įgalinimas. Luhmanno teigimu, viešojoje nuomonėje matoma, kaip funkcinė sistema atlieka savo funkciją, tad viešoji nuomonė jai ypač svarbi (Luhmann, 1997). Viešoji nuomonė dar vadintina politikos sistemos aplinka (Berghaus, 2004). (Aplinka, kaip prisimename, yra veikli sistemos dalis.)

Masinių medijų sistema viešąją nuomonę formuoja pateikdama tam tikras *temas*, kurios turėtų būti aktualios visuomenei (Berghaus, 2004). Tačiau tai darydama, ji daugiausia remiasi savo stebėjimo „duomenimis“, kurie, kaip žinia, gali iškreipti realybę, tad neretai visuomenė lieka nepatenkinta, joje vyksta ginčai, netgi konfliktai (Luhmann, 2009).

Masinių medijų sistemą sutapatinę su šiandien komunikacijos moksluose vyraujančia žiniasklaidos samprata (o tai daryti galime, nes iš masinių medijų sistemos apibūdinimo matome, kad ji atlieka šiandienos žiniasklaidos funkcijas), ją galėtume laikyti praktinės reikšmės komunikacijos mokslams turinčiu objektu. Kaip matėme, masinių medijų sistema, kartu ir Luhmanno sistemų teorija, „geba“ ne tik analizuoti situacijas, kelti klausimus, rasti į juos atsakymus, tačiau ir spręsti problemas. Tad pragmatiniu požiūriu masinių medijų sistema, kartu ir Luhmanno sistemų teorija, komunikacijos mokslams reikšminga. Pagrindinis masinių medijų sistemos, kartu ir Luhmanno sistemų teorijos, pranašumas prieš tradicinę žiniasklaidos sampratą kiltų iš teorinio Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspekto: *komunikacija, suvokiama kaip informacijos, pranešimo ir supratimo aktų pasirinkimai ir jų sąveika*. Laikantis šios nuostatos, informacija negali būti *persiunčiama*, ji turi būti *kuriama*. Todėl, suvokdama komunikaciją šiuo pamatiniu lygmeniu ir išvengdama tų problemų, kurias patiria šiandienos komunikacijos mokslai, Luhmanno sistemų teorija tampa universalia bei bet kuriai komunikacijos tradicijai ar teorijai pritaikoma teorija (paradigma). (Vokiškoje komunikacijos mokslų tradicijoje jau šiandien masinių medijų sistema su visu jos aiškinimu teoriškai ir praktiškai taikoma žiniasklaidai apibūdinti (Winter et al, 2008).)

2.7. Kritinis Luhmanno sistemų teorijos vertinimas

Luhmanno sistemų teorijos analizės pabaigai, siekiant didesnio objektyvaus požiūrio į šią teoriją, norima ją patyrinti remiantis tam tikrais kriterijais. Pirmiausia Luhmanno sistemų teorija

vertintina pagal mokslo teorijai taikomus plačiai žinomus kriterijus: Ockhamo „skustuvą“, Popperio falsifikavimą, Kuhno normalų mokslą ir paradigimą, Lakatos mokslo tyrimo programos produktyvumą. Antra, paminėtinos Luhmanno sistemų teorijos labiausiai kritikuojamos sąvokos: sistemų teorijos ideologija, prasmė, subjektas, autopoiezė.

1 kriterijus: Ockhamo „skustuvą“. Viduramžių filosofas Williamas Ockhamas teigė, kad teorijos aiškinimas turi būti ekonomiškas, jame turi būti tik tai, kas būtina, o visa kita turi būti „nupjaunama“ (Popper, 1994). Luhmanno sistemų teorija šio kriterijaus požiūriu kritikuotina, mat pakankamai sudėtingai, kai kur netgi per sudėtingai (Krause, 2005), aiškina tai, ką galima būtų paaiškinti paprasčiau. Be to, šioje teorijoje yra paradoksų, pavyzdžiui, paradoksalus yra stebėjimas kaip operacija, taip pat sistemos ir prasmės atsiradimas, kt. Todėl Luhmanno sistemų teorija šio kriterijaus atžvilgiu vertinta veikiausiai neigiamai.

2 kriterijus: Popperio falsifikavimas. Tradicinis požiūris į mokslo teoriją yra *verifikacinis*, kuriuo siekiama teoriją patvirtinti tam tikrais argumentais (Popper, 1994). Tačiau kitas plačiai taikomas ir netgi svarbesnis kriterijus mokslo teorijai įvertinti yra *falsifikavimas*. Karlas Popperis (1994) pasiūlė būdą, kuriuo būtų nustatoma, ar teoriją galima falsifikuoti (paneigti); jei teorijos tyrimo duomenimis ar kitaip nepavyksta paneigti, vadinasi ji nėra mokslinė. Kalbant apie Luhmanno sistemų teoriją, vertėtų pabrėžti, kad ji nėra visiškai mokslinė, mat pirmiausia negali būti pagrįsta empiriniais duomenimis, antra, kai kurių jos teiginių negalima falsifikuoti (plg. kaip įrodyti, kad egzistuoja sistemos, prasmė, kt.? ir pan.). Tačiau daugelis Luhmanno sistemų teorijos teiginių visgi galimi falsifikuoti (plg. galima falsifikuoti psichinę, socialinę sistemą). Tad šio kriterijaus atžvilgiu Luhmanno sistemų teorija yra vertintina taip pat vidutiniškai.

3 kriterijus: Kuhno normalus mokslas ir paradigma. Kuhnas pasiūlė normalaus mokslo sąvoką, kuri skiria mokslą nuo ne-mokslo ar mažai-mokslo. Kuhno (2003) tvirtinimu *normalus mokslas* turi turėti savo *paradigimą*, kuri pasižymėtų trimis svarbiomis savybėmis: telktų bendro mąstymo mokslininkus, kurie savo darbais ne tik sutartų, tačiau ir formuotų konkrečios mokslo srities ateitį – jų darbai būtų pavyzdžiai kitiems darbams. Tokiu būdu mokslas gali vieningai ir tvirtai funkcionuoti. Luhmanno sistemų teorija Kuhno normalaus mokslo ir paradigmos požiūriu vertintina teigiamai. Luhmanno sistemų teorija pateikia universalią komunikacijos sampratą, kuri tinkama visoms komunikacijos tradicijoms ir teorijoms. Praktikoje ji nurodo, kaip komunikacija gali būti suprantama tam tikrų situacijų metu sprendžiant konkrečias problemas. *Luhmanno sistemų teorija laikytina ne tik universalia komunikacijos teorija, tačiau dėl jos išsamumo ir didelio abstrakcijos laipsnio taip pat ir universalia komunikacijos paradigma.*

4 kriterijus: Lakatos mokslo tyrimo programos produktyvumas. Imre Lakatos nurodė, kad vien falsifikavimo kriterijaus mokslo teorijai įvertinti nepakanka, – reikia dar žinoti, kuo teorija naudinga mokslui, kokios jos perspektyvos (Popper, 1984). Lakatos išskiria du šio kriterijaus

aspektus: *teorijos ekonomiškumą ir novatoriškumą*, kur ekonomiškumas rodytų, kiek teorija naudinga pažinimo prasme, o novatoriškumas – ką teorija naujo teikia, kiek ir kaip ji progresuoja, koks jos indėlis į mokslą ir jo ateitį (Popper, 1984). Lakatos mokslo tyrimo programos produktyvumo atžvilgiu Luhmanno sistemų teorija atrodo gerai. Pirmiausia ši teorija pateikia naują požiūrį į komunikaciją, kur komunikacijos samprata suformuota kaip alternatyva tradicinei komunikacijos sampratai. Antra, Luhmanno sistemų teorija laikytina universalia komunikacijos teorija, todėl taikytina visoms komunikacijos tradicijoms ir teorijoms. Trečia, ši teorija savyje turi nemažai objektų, kurių suvokimas dar nėra sodrus, kai kur netgi skurdus, tačiau šių objektų aiškumo svarba didelė, tad yra nemažai poreikio į tai gilintis. Pavyzdžiui, vienas tokių pavyzdžių būtų simbolinės komunikacijos medijos – jos reikalauja aiškesnio jų apibūdinimo, funkcionavimo patikslinimo ir kt. (Chernilo, 2002)

1 kritika: sistemų teorijos ideologija. Grupė Luhmanno sistemų teorijos kritikų, iš kurių bene žymiausias Jurgenas Habermasas, kritikuoja Luhmanno sistemų teoriją už teorijoje suteiktą per didelį vaidmenį sistemoms bei tuo pačiu per mažą vaidmenį veiksams (Kiss, 1990). Šie kritikai – vadinamos *veiksmo teorijos (Handlungstheorie; action theory)* šalininkai. Šių kritikų manymu, toks didelio svorio sistemoms suteikimas formuoja viską apimančią sistemos ideologiją, o tai nėra teisinga. Kartu kaip atskirą kritiką, kuri susijusi su šia kirtikų grupe, Habermasas priešpastato savo pažinimo teoriją – komunikatyvių veiksmų teoriją (*Theorie des kommunikativen Handelns; theory of communicative action*), – kuri nors ir pripažįsta sistemas *per se*, tačiau konceptualiai skirtingai suvokia komunikaciją.

Habermaso teigimu, subjektų komunikacija yra nukreipta į *sutarimą* ir siekia *veiksmų koordinavimo*; tokie veiksmai vadinami *komunikatyviais veiksmais (communicative actions)* (Bausch, 1997). Anot Habermaso, komunikatyvių veiksmų foną (kontekstą) sukuria *gyvenamieji pasauliai (lifeworlds)* – pasauliai, kuriuos subjektai patiria kartu. Gyvenamieji pasauliai savo ruožtu yra veikiami skirtingų kultūrų, taigi ir normų. Komunikatyvių veiksmų poreikis atsiranda dėl kultūrų skirtumų. Kitaip tariant, dėl kultūrų ir normų skirtumų komunikacija strigtų, jei subjektai nesiektų bendro sutarimo. Habermasas taip pat pripažįsta sistemų egzistavimą, tačiau kitaip supranta jų atsiradimą ir pasireiškimą: jo teigimu, sistemos atsiranda kaip pagalba subjektams; sistemų paskirtis – išspręsti subjektų gyvenamųjų pasaulių padiktuotus skirtumus komunikacijoje (Bausch, 1997). Tai taip pat reiškia, kad subjektai *per se* egzistuoja ir komunikacijoje naudoja savo tapatybę (identitetą), todėl Habermasui prasmė yra kuriama ne sistemų, o subjektų, ir ji įforminama normose. Sistemos Habermasui tėra subjektų komunikacijos tinklai.

Palyginus Habermaso ir Luhmanno mintis komunikacijos atžvilgiu, galima daryti išvadą, kad Habermasas labiau akcentuoja subjekto svarbą komunikacijoje ir iš to sekančius rezultatus

(komunikacijos normas), tuo tarpu Luhmannas labiau atkreipia dėmesį į prasmės kūrimą komunikacijoje, kuris, anot jo, nuo subjektų nepriklauso, o yra sąlygojamas sistemų.

2-3 kritikos: prasmės ir subjekto sąvokos. Veiksmo teorijos kritika apima ne tik Luhmanno sistemų teorijos ideologijos kritiką, bet ir kai kuriuos mažesnius teorijos objektus – prasmės ir subjekto sąvokas. Veiksmo teorijos šalininkai kritikuoja Luhmanno prasmės sąvoką dėl to, kad ji lieka nuošaly nuo subjekto. Prasmė, jei prisimintume, Luhmanno sistemų teorijoje yra visų pasirinkimų pagrindė sąlygotojas: prasmė mažina kompleksškumą, t.y. padeda atrinkti pasirinkimus (Kiss, 1990). Tačiau šie kritikai linkę prasmei suteikti kitą – galbūt ne tokį svarbų, tačiau kartu ir kito pobūdžio – vaidmenį: prasmė, anot jų, yra tai, kas padeda koordinuoti veiksmus, siekti sutarimo (Kiss, 1990).

Kartu su prasmės sąvoka susijusi subjekto sąvoka, taip pat ir jos kritika. Veiksmo teorijos šalininkai, skirtingai nei Luhmannas, „neeliminuoja“ subjekto iš komunikacijos, o kaip tik jam suteikia bene pagrindinį vaidmenį. Šie kritikai pažymi, kad Luhmanno sistemų teorija yra antihumaniška, mat joje sumenkinamas subjekto vaidmuo (Kiss, 1990). (Kaip ir sakyta, komunikacijoje dalyvauja ne asmenys, o jų psichinės sistemos, arba asmenys psichinių sistemų forma (žr. 8 pav.)) Šie kritikai, ypač Habermaso komunikacinio veiksmo teorija, pažymi subjekto racionalių pasirinkimų svarbą komunikacijai.

4 kritika: autopoezės sąvoka. Autopoezės sąvoka Luhmanno sistemų teorijoje yra viena svarbiausių – juk autopoezės pagrindu funkcionuoja psichinės ir socialinės sistemos. Tačiau veiksmo teorijos kritikai abejoja biologijoje sukurtos autopoezės sąvokos perkėlimo į socialinius mokslus tikslingumu. Kritikai pažymi, kad ši biologinė sistemos samprata socialiniams mokslams, kartu ir sistemoms, yra pernelyg schematiška, „ankšta“, mažai realybę atitinkanti (Kiss, 1990). Be to, kitų kritikų teigimu, autopoezės sąvoka tam tikra prasme prieštarauja genų vaidmeniui gyvose sistemose: anot jų, sistemos kuriamos iš genuose užkoduotos informacijos (Viskovatoff, 1999).

Nepaisant visų čia išvardintų labiau žinomų kritinių pastabų apie Luhmanno sistemų teoriją, daugeliu atveju Luhmannas pateikia taip pat ir kontrargumentus mestiems „kaltinimams“. (Dėl šios teorijos analizės glaustumo čia to neaptarsime.)

2.8. Skyriaus apibendrinimas

Iki Luhmanno sistemų teorijos susiformavimo būta kelių sistemų sampratų: klasikinė, pusiausvyros sistemos, atviros sistemos, kompleksinė sistemos sampratos. Nei viena jų nebuvo be trūkumų. Luhmanno sistemų teorija pateikė autopoetinę sistemos sampratą, kurios pagrindinis akcentas – sistemos kuria save pačios ir iš savęs (savo elementų). Luhmanno sistemų teorija griežtai atskiria alopoeines sistemas, arba mašinas, nuo autopoetinių sistemų, arba organizmų, psichinių ir

socialinių sistemų (socialinės sistemos savo ruožtu skirstomos į interakcijos, organizacijos ir visuomenės sistemas) (Luhmann, 1984). Luhmanno psichinės ir socialinės sistemos funkcionuoja skirtingų operacinių bazių pagrindu: psichinės sistemos – sąmonės, socialinės sistemos – komunikacijos pagrindu.

Autopoetinės sistemos sudarytos iš nuolat jų viduje atliekamų įvairių operacijų. Operacijos yra trumpalaikiai įvykiai, kuriems nesitęsiant, sistema žūva (Luhmann, 1984). Didelės svarbos sistemai turi jos aplinka – ji yra jos „išorinė“ dalis, turinti jai tiesioginės įtakos. Pažinimui ypač svarbus sistemos stebėjimas – „instrumentas“, kuriuo realybė skiriama ir apibūdinama. Stebėjimas įgalina sistemą skirti save ir aplinką bei reflektuoti šį skirtumą (Luhmann, 2006). Be stebėjimo, sistemai gyvybiškai svarbi yra autopoezė – savęs (savo elementų) kūrimas iš savęs (savo elementų). Apibendrintai autopoetines sistemas galima apibūdinti šiomis pagrindinėmis savybėmis: operaciniu uždarumu, kognityviniu atvirumu, struktūriniu priežastingumu, gebėjimu prisitaikyti prie aplinkos ir laikinumu (Krause, 2005).

Tradicinėje komunikacijos sampratoje manoma, kad informacija komunikacijos metu gali būti persiunčiama. Luhmanno sistemų teorija, remdamasi konstruktyvizmu, teigia, kad informacija gali būti tik kuriama, o apie ją suformuotas pranešimas – persiunčiamas. Pagal tai informacija yra skirtumas, kuris žymi skirtumą (Luhmann, 2006). Informacijos ir pranešimo sąveika žymi veiksmą. Kuomet psichinėms sistemoms sąveikaujant supratimas reaguoja į veiksmą, o tiksliau: suprantamas skirtumas tarp pranešimo ir informacijos, susiformuoja vienetinė komunikacija, kuriai kartojantis savo ruožtu susiformuoja komunikacija, arba socialinė sistema (Luhmann, 1984). Skiriamos kelios socialinių sistemų rūšys: trumpalaikės sąveikos ir organizuotos sąveikos sistemos, formalios organizacijos, funkcinės sistemos ir visuomenės (Hohm, 2000). Šios socialinių sistemų rūšys žymi kurį nors sistemos lygmenį: interakcinį, organizacinį ar visuomeninį, kur pastarasis yra aukščiausias sistemos lygmuo.

Tarp psichinių ir socialinių sistemų vyksta sąveika, nuo kurios pobūdžio priklauso besiformuojantys sisteminiai ryšiai. Tipinė psichinių ir socialinių sistemų sąveika vadinama interpenetracija. Pagal sąveikos pobūdį skiriami silpni, stiprūs ir struktūriniai sisteminiai ryšiai, kur pastarieji susiformuoja, kuomet sistemų sąveika esti pažengusi komunikacijos atžvilgiu (Krause, 2005). Be jų, kiekvienoje autopoetinėje sistemoje esti operaciniai ryšiai, žymintys sistemos operacijų sąsają.

Dėl dvigubos kontingencijos sąlygų (kompleksiškumo ir kontingencijos) psichinių sistemų sąveika sunkiai perauga į komunikaciją. Sistemų sąveikos „katalizatoriumi“ vadinamos medijos. Luhmannas skiria šias medijų grupes: prasmę kaip universalią mediją; kalbą kaip pagrindinę komunikacijos mediją; raštą, spaudą, elektronines (masines) medijas kaip perdavimo medijas ir simbolinės komunikacijos medijas kaip funkcinę sistemų funkcionavimo pagrindą (Berghaus,

2004). Prasmė, anot Luhmanno, neišvengiama ir visur lydinti, todėl yra universali medija. Prasmė sumažina sistemos kompleksumą, t.y. pasirinkimų aibę. Dar labiau ją sumažina kalba, kuri sudaryta iš formos ir kodo. Kalba – pagrindinė komunikacijos medija, sulig kuria kartu pradeda kurti vadinama antroji realybė (Luhmann, 2009). Raštas, spauda, elektroninės medijos įgalina perduoti komunikacijos procesus. Elektroninės medijos, dėl jų plataus naudojimo, vadinamos masinėmis. Šiandien masinės medijos vienintelės iš visų medijų sudaro atskirą – masinių medijų sistemą (funkcinę socialinę sistemą), pasižyminčia visomis autopoetinės sistemos savybėmis. Galiausiai simbolinės komunikacijos medijos yra funkcinų sistemų (pavyzdžiui, masinių medijų, ekonomikos, teisės, etc.) funkcionavimo pagrindas. Kiekviena simbolinė komunikacijos medija turi savo binarinį kodą, o tai padeda diferencijuoti funkcinės sistemos komunikaciją (Hohm, 2000). Funkcinės sistemos savo pagrindinės funkcijos visuomenėje atlikimui, be šių medijų ir jų atitinkamų kodų, kaip priemonės naudoja veiklas ir programas.

Visuomenės kaitą lėmė komunikacijos kaita. Visuomenė, komunikacija ir socialinė evoliucija yra glaudžiai susiję objektai: Luhmanno teigimu, laikui bėgant, keitėsi komunikacija, o kartu ir visuomenė (Luhmann, 1997). Kokybinius „šuočius“ komunikacijoje padėjo atlikti medijų progresas. Nuo pirmykštės – segmentinės – visuomenės, kurioje susiformavo kalba, pereita prie stratifikacinės, kurioje pradėtas naudoti raštas ir spauda, o vėliau evoliucionuota iki modernios (funkcinės) visuomenės, kurioje svarbią vietą užima masinės ir simbolinės komunikacijos medijos. Šiuo komunikacijos kaitos laikotarpiu susiformavo trys skirtingi socialinių sistemų lygiai: interakcija, organizacija ir visuomenė.

Luhmanno sistemų teorija pritaikoma komunikacijos mokslams teoriniu ir praktiniu aspektu. Teoriniu aspektu Luhmanno sistemų teorija naudinga komunikacijos mokslams, nes pateikia unifikuotą komunikacijos sampratą, kuria gali naudotis komunikacijos mokslų paradigmos ir teorijos. Be to, Luhmanno sistemų teorijos teikiama komunikacijos samprata sprendžia opias komunikacijos mokslų problemas. Praktikoje ši teorija taip pat pritaikoma, todėl turi naudos komunikacijos mokslams. Ypač pabrėžtinas masinių medijų sistemos funkcionavimo vaidmuo visuomenėje. Masinių medijų sistema, kuri gali būti tapatinama su žiniasklaida, atlieka visuomenės informavimo apie jos aplinkoje vykstančius įvykius funkciją. Įgyvendindama savo funkciją, masinių medijų sistema panaudoja tam tikras priemones: naujienas, pranešimus, reklamas, pokalbius, kt. (Krause, 2005) Ji ypač svarbi tampa politikos sistemai (funkcinei socialinei sistemai), nes formuoja viešąją nuomonę, mat ši yra politikos sistemos dalis (Berghaus, 2004). Masinių medijų dėka visuomenė stebi save ir kitas sistemas. Tačiau masinių medijų formuojama informacija yra ne pirmosios, o antrosios realybės pavidalo, todėl per masines medijas gautas pažinimas gali būti iškraipytas realybėje vykstančių įvykių autentiškumo atžvilgiu (Luhmann, 2009).

Luhmanno sistemų teorijos kritinis vertinimas atskleidžia, kad ši teorija turi tiek privalumų, tiek trūkumų. Išskirti šie plačiai žinomi mokslo teorijų vertinimo kriterijai: Ockhamo „skustuvai“, Popperio falsifikavimas, Lakatos mokslo tyrimo programos produktyvumas (Popper, 1994); Kuhno (2003) normalus mokslas ir paradigma. Luhmanno sistemų teorija kritikuotina už sudėtingą, kai kur perteklinį aiškinimo būdą, taip pat paradoksalias sąvokas. Kritikuotina ir tai, kad kai kurios teorijos sąvokos negali būti falsifikuotos. Tačiau Luhmanno sistemų teorija pateikia komunikacijos sampratą, iš kurios gali būti formuojama universali komunikacijos teorija ir paradigma (suvokiant paradigmą Kuhno prasme). Ji taip pat sprendžia opias komunikacijos mokslų problemas, kelia daug naujų klausimų ir pateikia į juos galimų atsakymų, tad yra novatoriška. Visgi Luhmanno sistemų teorija dar kritikuojama dėl kai kurių sąvokų, iš kurių paminėtinos: sistemos ideologija, prasmė, subjektas, autopoezė. Nepaisant to, daugeliui šių „kritikos strėlių“ Luhmannas turi kontrargumentų.

IŠVADOS

Ne vienas komunikacijos teoretikas (Bormann, 2005; Craig, 2007a; Glosienė, 2004; Gudonienė, 1996; Kirtiklis, 2007a; Luhmann, 1984; ir kt.) šiandien pažymi, kad komunikacijos mokslai susiduria su įvairaus pobūdžio problemomis. *Šiame darbe bendra komunikacijos mokslų problema įvardijama kaip **vieningos komunikacijos sampratos komunikacijos moksluose nebuvimas***. Nurodomos prielaidos šiai problemai atsirasti: *kelios besiskiriančios ir tarpusavyje dialogo beveik neieškančios komunikacijos paradigmos, šimtai ribotų komunikacijos teorijų, komunikacijos mokslų fragmentiškumas ir jų lėtas progresas*. Manoma, kad šios problemos viena kitą smarkiai sąlygoja. Komunikacijos mokslų pagrindinė problema ir gretutinės problemos išryškėja analizuojant komunikacijos mokslų dalis: komunikacijos sąvoką, teorijas, paradigmas, komunikacijos filosofiją ir teoriją, komunikacijos sampratas.

Šiuo darbu, identifikavus pagrindinę komunikacijos mokslų problemą, siekiama rasti komunikacijos mokslams vieningą – vieną, visiems tinkančią ir darnią – komunikacijos sampratą. *Manoma, kad Niklaso Luhmanno sistemų teorija, atliepdama daugelį komunikacijos mokslų problemų, pateikia **universalią komunikacijos sampratą**, kuri taikytina komunikacijos mokslams*. Luhmanno sistemų teorijos analizė parodė šios teorijos giminingumą su komunikacijos mokslais, taip pat patvirtino, kad ši teorija iš tikrųjų domisi opiomis komunikacijos mokslų problemomis, galiausiai pateikė argumentų, kad šios teorijos teikiama alternatyvi komunikacijos samprata yra teisingesnė nei tradicinė. Luhmanno sistemų teorija, lyginant su kitomis komunikacijos teorijomis ir jas apimančiomis komunikacijos paradigmomis, skirtingai interpretuoja informacijos ir komunikacijos sąvokas. *Luhmanno teigimu, **informacija negali būti persiunčiama, kaip kad teigiama tradicinėje komunikacijos sampratoje, – ji kaskart turi būti kuriama***. Apie sukurtą informaciją, anot Luhmanno, *informuojama **pranešimu***. *Komunikacija savo ruožtu įvyksta, kuomet skiriamas informacijos ir pranešimo skirtumas – susiformuoja **supratimas***. *Bendrai komunikaciją galima apibrėžti kaip **psichinių sistemų sąveiką, kurios metu naudojami informacijos, pranešimo ir supratimo aktai***. *Komunikacija žymi naujos – socialinės – sistemos susiformavimą*.

Išanalizavus komunikacijos sampratą komunikacijos moksluose ir Luhmanno sistemų teoriją, išskirti Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektai – teorinis ir praktinis aspektai.

Teorinis Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektas. Luhmanno sistemų teorija, kritikuodama tradicinį siuntėjo-gavėjo komunikacijos modelį, kuris bendras komunikacijos mokslams ir kuriuo laikoma, kad informacija komunikacijos metu yra *persiunčiama*, bei remdamasi konstruktyvizmu, kuriuo laikoma, kad žinios įgyjamos jas *kuriant*

pažinimo metu, pateikė *naują informacijos sampratą: informacija yra skirtumas, kuris žymi skirtumą*, o tai taip pat reiškia, kad *informacija negali būti persiunčiama, ji turi būti kuriama*. Kartu su tuo suformuota nauja komunikacijos samprata: *komunikacija – tai socialinė sistema, kuri suformuojama sąveikaujant psichinėms sistemoms per informacijos, pranešimo ir supratimo aktus*.

Luhmanno sistemų teorija sudaryta remiantis daugelio mokslo sričių (biologijos, filosofijos, sociologijos, kt.) pozicijoms, išsakančiomis mintis apie komunikaciją *per se*: formuodama savo komunikacijos sampratą, ji inkorporavo daugelį šių disciplinų išskirtų komunikacijos aspektų į savo teoriją. Todėl Luhmanno sistemų teorija laikytina bendra komunikacijos mokslams. Tiksliau: *Luhmanno sistemų teorija pateikia universalią komunikacijos sampratą, todėl taikytina visoms komunikacijos paradigmoms ir teorijoms*.

Praktinis Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektas. Luhmanno sistemų teorija pažinime išskiria sistemas, iš kurių ypač pažymi psichines ir socialines sistemas. *Psichinės sistemos – žmogaus forma sąmonės pagrindu funkcionuojančios sistemos, socialinės sistemos – psichinių sistemų sąveikos metu susiformavusios komunikacijos pagrindu funkcionuojančios sistemos*. Komunikacijos mokslams praktiniu aspektu ypač reikšmingos socialinės sistemos, iš kurių ypač pažymėtina *masinių medijų (funkcinė socialinė) sistema*. Masinių medijų sistemą galima tapatinti su šiandienos žiniasklaida, mat jos pagrindinė funkcija – informuoti visuomenę ir jos kitas sistemas apie jų aplinkoje vykstančius įvykius bei koordinuoti gautą grįžtamąjį ryšį.

Kadangi Luhmanno sistemų teorija pateikia komunikacijos mokslams vieningą komunikacijos sampratą, siūloma laikytis ne žiniasklaidos, o masinių medijų sistemos termino ir šių sistemų funkcionavimo aiškinimu paremto supratimo apie komunikaciją. *Paminėtina, kad Luhmanno sistemų teorijoje masinės medijos atlieka visuomenės „revizijos“ funkciją, t.y. stebi ir apibūdina, kas vyksta visuomenėje. Masinės medijos padeda visuomenei suvokti pasaulį, tačiau tai darydamos konstruoja kitą (antrojo lygio) realybę, todėl gali prisidėti prie realybės suvokimo iškraipymo masinių medijų vartotojų akimis*.

Pateikti teorinis ir praktinis Luhmanno sistemų teorijos pritaikymo komunikacijos mokslams aspektai rodo, jog ši teorija ne tik pateikia naują „sausą“ komunikacijos sampratą, tačiau taip pat „geba“ analizuoti komunikacijos situacijas, kelti aktualius klausimus ir ieškoti į juos atsakymų, kartu spręsti komunikacijos mokslams kylančias problemas. Tai žymi jos teorinę ir praktinę reikšmę komunikacijos mokslams. Suvokdama komunikaciją šiuo pamatiniu lygmeniu ir sprendama minėtas opias komunikacijos mokslų problemas, Luhmanno sistemų teorija tampa universalia, todėl visoms komunikacijos paradigmoms ir teorijoms pritaikoma teorija. *Dėl savo plataus „požiūrio“ į komunikaciją per se, taip pat dėl to, kad kartu telkia komunikacijos paradigmas ir teorijas*

*komunikacijos sampratos atžvilgiu, Luhmanno sistemų teorija vadintina **universalia komunikacijos paradigma**, kur paradigma suvokiama Kuhno prasme – kaip visuotinis pavyzdys, kurio pagrindu gali vykti tolesni moksliniai darbai. Tačiau tuo nenorima paneigti skirtingų komunikacijos paradigų egzistavimo – tuo siekiama, kad komunikacijos mokslų paradigmos vieningai suvoktų komunikaciją *per se* ir to pagrindu toliau konstruotų savo požiūrius į komunikaciją ir jos aspektus.*

Luhmanno sistemų teorija, bent kai kurie jos išskirti objektai, turi trūkumų. Remiantis šios teorijos atitikimu kai kurių plačiai pripažintų mokslo teorijų vertinimo kriterijų keliamiems reikalavimams, pavyzdžiui, Ockhamo „skustuvui“, Popperio falsifikavimui, ši teorija kritikuotina. Taip pat kritikuojamos kai kurios jos sąvokos, pavyzdžiui, sistemos ideologija, prasmė, subjektas, autopoezė, kt. Visgi vertinant Luhmanno sistemų teoriją pagal kai kuriuos kitus plačiai žinomus mokslo teorijų vertinimo kriterijus, pavyzdžiui, Kuhno normalų mokslą ir paradigmą, Lakatos ekonomiškumą ir novatoriškumą, ši teorija vertintina teigiamai.

Šis darbas gali būti naudingas studentams, norintiems išsamiau susipažinti su šiandienos komunikacijos mokslų samprata, jos problemomis, Luhmanno sistemų teorija ir jos nauda komunikacijos mokslams. Šiame darbe gvildenamos aktualios komunikacijos mokslų problemos ir pateikiamas argumentais grindžiamas būdas joms spręsti, o tai gali turėti naudos ir mokslininkams, besidomintiems šia sritimi. Tiksliau: šis darbas gali būti naudingas jų vykdomiems tolesniems, tikėtina, gilesniems tyrimams (naginėjimams) šioje srityje. Į visa tai gali atsižvelgti ir dėstytojai, dėstantys studijų dalykus apie komunikaciją, ir siekiantys tai daryti besiremdami naujausiomis komunikacijos *per se* aiškinimo tendencijomis.

BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SĄRAŠAS

ANDERSON, James A. *Communication Theory: Epistemological Foundations*. New York: The Guilford Press, 1996. p. 200. ISBN 1-57230-083-3.

BARAN, Stanley J.; DAVIS, Dennis K. *Mass Communication Theory: Foundations, Ferment, and the Future*. Fifth Edition. Australia [etc.]: Wadsworth Cengage Learning, 2009. p. 347. ISBN 1-800-423-0563.

BAUSCH, Kenneth C. The Habermas / Luhmann Debate and Subsequent Habermasian Perspectives on System Theory. In *Systems Research and Behavioral Science* [interaktyvus], 1997, vol. 14, [žiūrėta 2009 m. gruodžio 17 d.], p. 315-330. Prieiga per internetą: <<http://web.ebscohost.com/>>. ISSN 1092-7026.

BEDNARZ, John Jr. Complexity and Intersubjectivity: Towards the Theory of Niklas Luhmann. In *Human Studies* [interaktyvus], 1984, vol. 7 [žiūrėta 2009 m. gruodžio 19 d.], p. 55-69. Prieiga per internetą: <<http://web.ebscohost.com/>>. ISSN 1572-851X.

BERGHAUS, Margot. *Luhmann leicht gemacht: Eine Einführung in die Systemtheorie*. 2., überarbeitete und ergänzte Auflage. Böhlau Verlag: Köln [etc.], 2004. p. 39-138, 175-200, 236-295. ISBN 978-3-8252-2360-1.

BORMANN, Peter. *Eine kleine Geschichte der Kommunikation I: von Descartes bis Luhmann / Fuchs* [interaktyvus]. Oktober 2005 [žiūrėta 2010 m. kovo 1 d.], p. 15-39. Prieiga per internetą: <http://www.fen.ch/texte/gast_bormann_kommunikation.pdf>. Asmeninis pranešimas.

BORMANN, Peter. *Zur Grundlagenkrise in den Sozialwissenschaften: Wider die Konzeption einer handlungsorientierten, dualistischen tertium-non-datur-Wissenschaft*. Januar 2004 [žiūrėta 2010 m. kovo 1 d.], p. 22-33. Prieiga per internetą: <http://www.fen.ch/texte/gast_bormann_grundlagenkrise.pdf>. Asmeninis pranešimas.

BROCK, Ditmar; et al. *Soziologische Paradigmen nach Talcott Parsons: eine Einführung*. 1. Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009. p. 337-397. ISBN 978-3-531-16216-4.

BUCHINGER, Eva. The Sociological Concept of Autopoiesis: Biological and Philosophical Basics and Governance Relevance. In *Kybernetes* [interaktyvus], 2006, vol. 35, no. 3/4 [žiūrėta 2009 m. gruodžio 17 d.], p. 360-374. Prieiga per internetą: <<http://www.emeraldinsight.com/0368-492X.htm>>. ISSN 0368-492X.

BUDREVIČIUS, Algirdas. Informacija ir esatis Aristotelio ir Tomo Akviniečio minčių kontekste. In *Informacijos mokslai* [interaktyvus], 2006, nr. 38 [žiūrėta 2009 m. gegužės 10 d.], p.

122-134. Prieiga per internetą: <http://www.leidykla.eu/fileadmin/Informacijos_mokslai/38/122-134.pdf>. ISSN 1392–0561.

BUDREVIČIUS, Algirdas. *Semognostika: intelekto reiškiniai ir informacija*. Vilnius: VUL, 1994. p. 101. ISBN 9986-19-037-1.

CHERNILO, Daniel. The Theorization of Social Co-ordinations in Differentiated Societies: the Theory of Generalized Symbolic Media in Parsons, Luhmann and Habermas. In *British Journal of Sociology* [interaktyvus], 2002, vol. 53, no. 3, [žiūrėta 2010 m. sausio 10 d.], p. 431-449. Prieiga per internetą: <<http://web.ebscohost.com/>>. ISSN 1468-4446.

CHISHOLM, Roderick M. *The Foundations of Knowing*. Minnesota: University of Minnesota Press, 1982. p. 3-43. ISBN 0-8166-1103-3.

CRAIG, Robert T. 2007a. Communication Theory as a Field. In CRAIG, R. T.; MULLER, H. L. *Theorizing Communication: Readings Across Traditions*. Los Angeles [etc.]: Sage, 2007. p. 55-103. ISBN 978-1-4129-5237-8.

CRAIG, Robert T. 2007b. Pragmatism in the Field of Communication Theory. In *Communication Theory* [interaktyvus]. 2007, vol. 17, no. 2 [žiūrėta 2010 m. kovo 15 d.], p. 125-145. Prieiga per internetą: <<http://www3.interscience.wiley.com/journal/117990735/abstract>>. ISSN 1468-2885.

CRAIG, Robert T. Mending my Metamodel, Mending Myers. In *Communication Theory* [interaktyvus]. 2001, vol. 11, no. 2 [žiūrėta 2010 m. kovo 15 d.], p. 231-240. Prieiga per internetą: <<http://www3.interscience.wiley.com/journal/118990116/abstract>>. ISSN 1468-2885.

CROFT, Richard S. *Communication Theory*. 2004 [žiūrėta 2010 m. kovo 15 d.], p.1-8. Prieiga per internetą: <<http://www.cu-vo.com/CroftCommunication.pdf>>. Asmeninis pranešimas.

Dėl Studijų sričių ir krypčių, pagal kurias vyksta studijos aukštosiose mokyklose, sąrašo ir kvalifikacinių laipsnių sąrašo patvirtinimo. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. gruodžio 23 d. nutarimas nr. 1749. Valstybės žinios, 2010-01-01, nr. 1749.

Dėl mokslo sričių, krypčių ir šakų klasifikacijos. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. lapkričio 11 d. nutarimas nr. 1245. Valstybės žinios, 1997-11-15, nr. 1245.

FISKE, John. *Įvadas į komunikacijos studijas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998. p. 41-56. ISBN 9986-861-60-8.

GLOSIENĖ, Audronė. Komunikacijos ir informacijos mokslai humanitarinių ir socialinių mokslų kontekste. In *Informacijos mokslai*, 2004, nr. 29, p. 9-30. ISSN 1392-0561.

GRIFFIN, Em. *A First Look at Communication Theory*. New York [etc.]: McGraw-Hill, 1991. p. 16-351, 369-381. ISBN 0-07-022778-0.

GUDONIENĖ, Vilija. Komunikacijos mokslai pradeda skaičiuoti savo šeštąjį dešimtmetį. In *Informacijos mokslai*, 1996, nr. 4, p. 129-133. ISSN 1392–0561.

HOHM, Hans-Jürgen. *Soziale Systeme, Kommunikation, Mensch: eine Einführung in soziologische Systemtheorie*. Weinheim und München: Juventa Verlag, 2000. p. 15-88. ISBN 3-7799-0757-7.

INFANTE, Dominic; RANCER, Andrew S.; WOMACH, Deanna F. *Building Communication Theory*. Fourth Edition. Long Grove: Waveland Press. p. 3-74. ISBN 1-57766-270-9.

KIRTIKLIS, Kęstutis. 2009a. Dvi Roberto T. Craigo pragmatinės komunikacijos metateorijos problemos. In *Problemos*, 2009, nr. 75, p. 85-93. ISSN 1392-1274.

KIRTIKLIS, Kęstutis. 2009b. *Komunikacijos samprata šiuolaikinėje filosofijoje: daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filosofija (01 H)*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009. p. 83, 114, 118.

KIRTIKLIS, Kęstutis. Komunikacijos teorijos ir komunikacijos filosofijos asimetrija. In *Problemos*, 2008, nr. 74, p. 141-149. ISSN 1392-1126.

KISS, Gabor. *Grundzüge und Entwicklung der Luhmannschen Systemtheorie*. 2., neu bearbeitete Auflage. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1990. p. 33-50, 103-114. ISBN 3-432-96092-1.

KRAUSE, Detlef. *Luhmann-Lexikon: eine Einführung in das Gesamtwerk von Niklas Luhmann*. 4., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Stuttgart: Lucius & Lucius, 2005. p. 17-73, 88-95, 108-118. ISBN 3-8282-0305-1.

KUHN, Thoms S. *Mokslo revoliucijų struktūra*. Vilnius: Pradai, 2003. p. 24-51, 203-243. ISBN 9986-943-87-6.

LEE, Daniel. The Society of Society : The Grand Finale of Niklas Luhmann. In *Sociological Theory* [interaktyvus], 2000, vol. 18, no. 2 [žiūrėta 2010 m. sausio 10 d.], p. 320-330. Prieiga per internetą: <<http://www.jstor.org/stable/223319>>. ISSN 0735-2751.

LUHMANN, Niklas. *Die Realität der Massenmedien*. 4. Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009. p. 7-19. ISBN 978-3-531-16666-7.

LUHMANN, Niklas. *Einführung in die Systemtheorie*. Hrsg. Dirk Bäcker. Zweite Auflage. Heidelberg: Carl-Auer Verlag, 2004. p. 11-40. ISBN 3-89670-459-1.

LUHMANN, Niklas. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1997. p. 190-230, 249-393, 405-431, 498-505, 595-776, 1088-1109. ISBN 978-3-518-28296-0.

LUHMANN, Niklas. *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1984. p. 7-377. ISBN 978-3-518-28266-3.

LUHMANN, Niklas. System as Difference. In *Organization* [interaktyvus], 2006, vol. 13, no. 1 [žiūrėta 2010 m. sausio 10 d.], p. 37-57. Prieiga per internetą: <<http://org.sagepub.com/cgi/content/abstract/13/1/37>>. ISSN 1350-5084.

MICHELKEVIČIUS, Vytautas. Tarpdisciplininės komunikacijos mokslų transformacijos vokiškoje mokslo tradicijoje: medių paradigma. In *Informacijos mokslai* [interaktyvus], 2006, nr. 37 [žiūrėta 2009 m. spalio 21 d.], p. 135-143. Prieiga per internetą: <http://www.leidykla.eu/fileadmin/Informacijos_mokslai/37/135-143.pdf>. ISSN 1392-0561.

Overview Communication Theories of the UT Communication Studies. University of Twente [interaktyvus], 26 Jan 2010 [žiūrėta 2010 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cw.utwente.nl/theorieenoverzicht/>>.

PAUL, Axel T. Organizing Husserl: On the Phenomenological Foundations of Luhmann's System Theory. In *Journal of Classical Sociology* [interaktyvus], 2001, vol. 1, [žiūrėta 2009 m. gruodžio 19 d.], p. 371-394. Prieiga per internetą: <<http://jcs.sagepub.com/>>. ISSN 1468-795X.

PETERS, John D. *Kalbėjimas vėjams: komunikacijos idėjos istorija*. Vilnius: Lietuvos Rašytojų Sąjungos Leidykla, 2004. p. 7-44. ISBN 9986-39-316-7.

POPPER, Karl R. *Objective Knowledge: an Evolutionary Approach*. New York: Clarendon Press, 1994. p. 285-319. ISBN 0-19-875024-2.

SIMON, Fritz B. *Einführung in Systemtheorie und Konstruktivismus*. Vierte Auflage. Carl-Auer: Heidelberg, 2009. p. 9-77, 94-99. ISBN 978-3-89670-547-1.

STICHWEH, Rudolf. Systems Theory as an Alternative to Action Theory? The Rise of 'Communication' as a Theoretical Option. In *Acta Sociologica* [interaktyvus]. 2000, vol. 43, no. 1, [žiūrėta 2009 m. rugpjūčio 11 d.], p. 5-13. Prieiga per internetą: <<http://asj.sagepub.com/cgi/content/abstract/43/1/5>>. ISSN 0001-6993.

VISKOVATOFF, Alex. Foundations of Niklas Luhmann's Theory of Social Systems. In *Philosophy of the Social Sciences* [interaktyvus], 1999, vol. 29, no. 4 [žiūrėta 2010 m. sausio 2 d.], p. 481-516. Prieiga per internetą: <<http://pos.sagepub.com/cgi/reprint/29/4/481>>. ISSN 0048-3931.

WEBER, Stefan. *Theorien der Medien: von der Kulturkritik bis zum Konstruktivismus*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft, 2003. p. 9-48, 334. ISBN 3-8252-2424-4.

WINTER; Carsten; HEPP, Andreas; KROTZ, Friedrich. *Theorien der Kommunikations- und Medienwissenschaft: grundlegende Diskussionen, Forschungsfelder und Theorieentwicklungen*. Medien-Kultur-Kommunikation. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008. p. 173-192. ISBN 978-3-531-15114-4.

THE APPLICATION OF LUHMANN'S SYSTEMS THEORY TO COMMUNICATION SCIENCES

Ramūnas Vaketis

SUMMARY

This work aimed to tackle some problems of communication sciences that were suggested to be counted as key ones, such as several different and distant communication paradigms, heaps of limited communication theories, fragmented study field in communication sciences, slow progress of communication sciences. But the general problem of communication sciences, which is also thought to influence the existence of the problems mentioned, is suggested to be the absence of a single and unified understanding of communication as such in communication sciences.

The object of this work is conceptions of communication in communication sciences. The work, however, with its aim is pointed to the search of a unified conception of communication in communication sciences. The hypotheses of the work suggests that Niklas Luhmann's systems theory gives you a unifying conception of communication in communication sciences. To prove that the author of this work analyzed the application of Luhmann's systems theory to communication sciences. Doing that he analyzed the conception of communication in today's communication sciences, as well as the Luhmann's systems theory as an object, and the aspects of the application of Luhmann's systems theory to communication sciences. Lastly, Luhmann's systems theory was valued critically.

Having analyzed all the material chosen using scientific methods of comparison and synthesis it was shown that today's communication sciences do come across the problems which don't let them to be prosperous. Some of them were mentioned above. The analysis of Luhmann's systems theory showed that this theory has a twofold relevance to communication sciences. Firstly, coping with core problems of communication sciences Luhmann's systems theory suggests a new conception of communication. According to Luhmann, communication could be described as a social system formed in the process of interaction of psychic systems using information, uttering and understanding as communication acts. This conception of communication covers a lot of subjects of certain fields in other sciences, such as biology, philosophy, sociology etc, which deal with communication as such, too. This shows why Luhmann's conception of communication can be seen as a unifying conception of communication in communication sciences.

Secondly, Luhmann's systems theory can be used in communication sciences for practical reasons, such as for analysing communicative situations, solving communicative problems, foreseeing communicative events etc. Among these practical reasons are also those of the theory

‘understanding’ itself. In the context of communication sciences Luhmann’s systems theory stresses the role of so-called mass media system in society. According to Luhmann, mass media system is a functional social system which has a certain function in society, i.e. to inform the members of society about all the recent events in its environment. Being an autopoietic system, a system that creates itself out of itself, mass media system does inform the society with the latest news, but forming a so-called second order reality, an imaginary reality in the form of information, a reality which sometimes doesn’t correspond to the real world. This understanding of mass media as a certain social system (an object with specific function in society) is similar to traditional understanding of the media (mass communication). The difference between these two lies in the core problems of communication sciences and Luhmann’s systems theory relevance to communication sciences: solving some key problems of communication sciences Luhmann’s systems theory reconsiders the conception of communication and suggests a new more truthful understanding of communication. Therefore the Luhmann’s mass media system and understanding of the media in this way gives new insights into it, as well as helps solve communicative problems and foresee communicative events more accurately.

Since Luhmann’s systems theory is so ‘wide spread’ in understanding communication as such and since it unifies all the communication paradigms and theories, as well as being of a high-level abstraction theory, it can be also called a unifying communication paradigm.

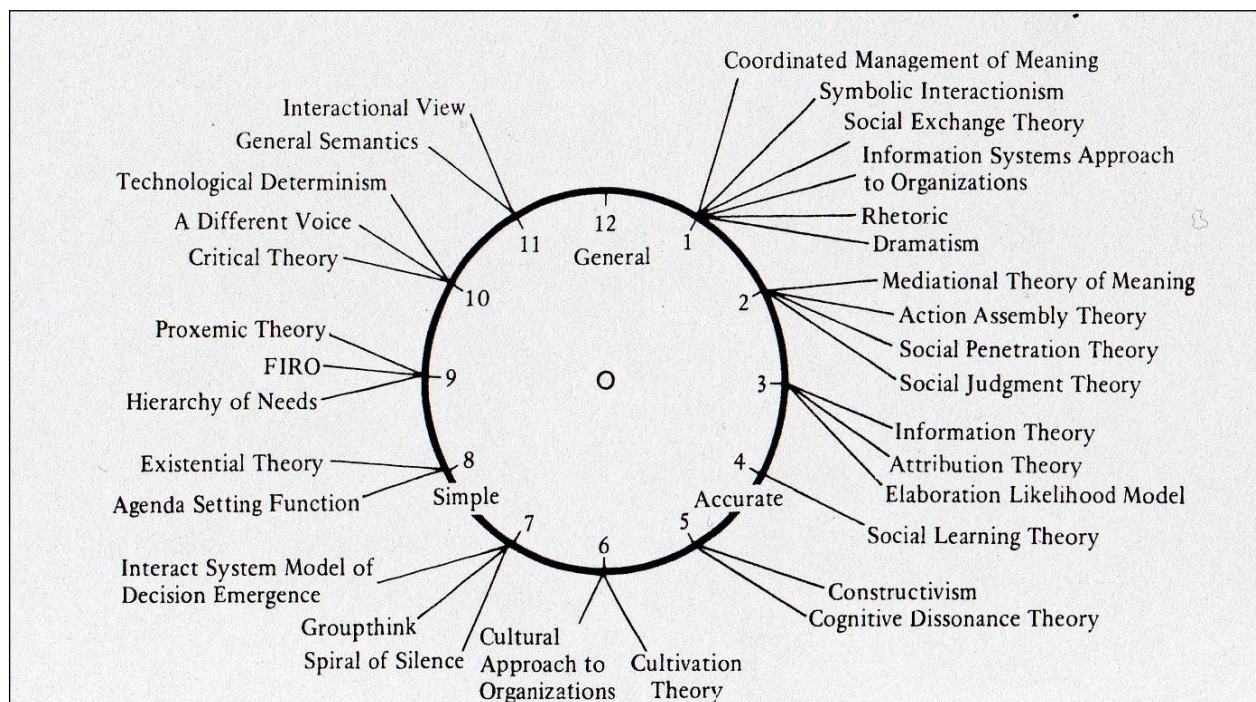
This work can have some benefit for students who want to study more accurately the conception of communication in today’s communication sciences, to analyse Luhmann’s systems theory and to know whether or how this theory can be applied to communication sciences. This work can be also useful for lecturers teaching subjects about communication as such and willing to do that as objectively as possible. Lastly, this work could be helpful for communication scientists and researchers studying this kind of a scientific field and analysing the problems of a kind. Communication scientists and researchers could use this work as a guide to their scientific works (hopefully) analysing subjects mentioned above more thoroughly.

Key words: problems in communication sciences, communication theory, communication philosophy, conceptions of communication, Niklas Luhmann’s systems theory, psychic and social systems, media, evolution of communication.

PRIEDAI

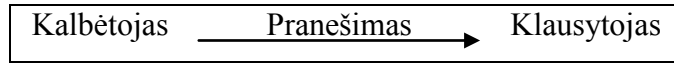
1 priedas

1 pav. Komunikacijos teorijų klasifikavimas pagal Weicko modelį. Griffin, 1991, p. 381.

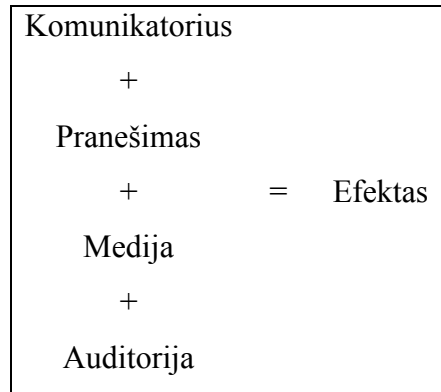

2 pav. Komunikacijos modeliai. Croft, 2004, p. 2-7.

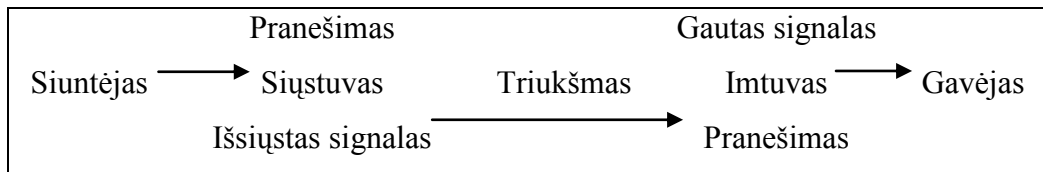
2.1. Aristotelio komunikacijos modelis

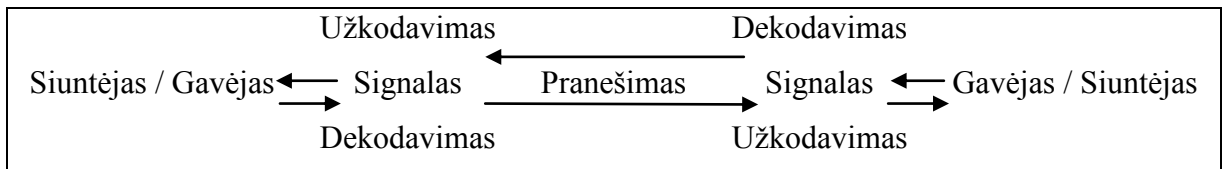
2.2. Laswello komunikacijos modelis

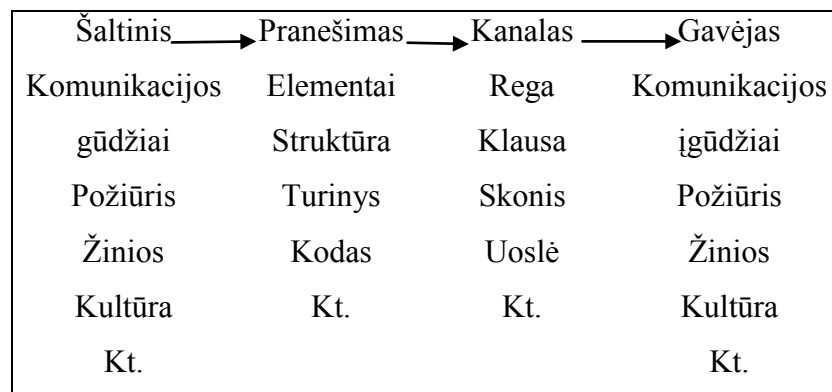
2.3. Shannono ir Weaverio komunikacijos modelis

2.4. Shrammo komunikacijos modelis

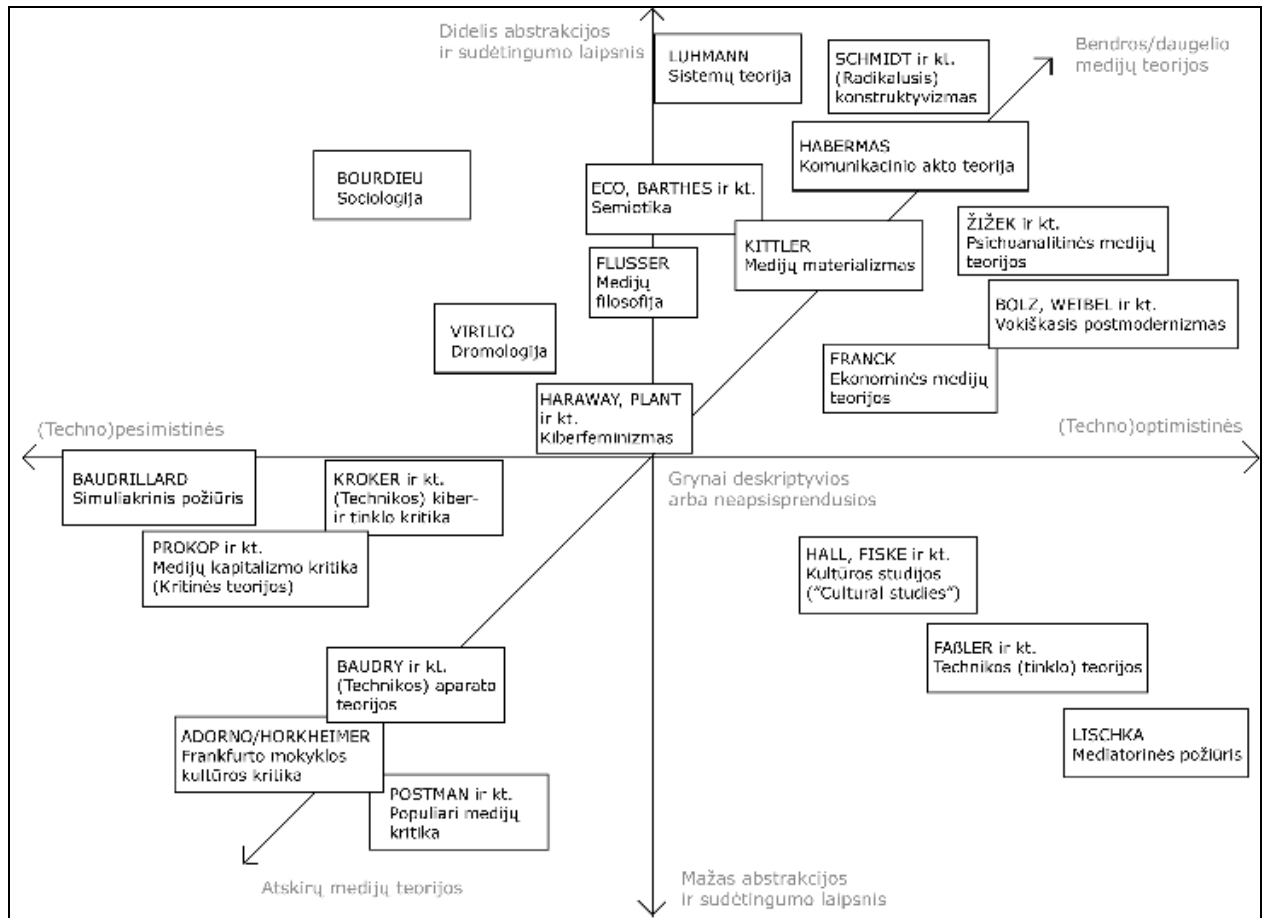
2.5. Berlo komunikacijos modelis

1 lent. Septynios komunikacijos tradicijos. Craig, 2007a, p. 74-75.

	<i>Rhetorical</i>	<i>Semiotic</i>	<i>Phenomenological</i>	<i>Cybernetic</i>	<i>Sociopsychological</i>	<i>Sociocultural</i>	<i>Critical</i>
Communication theorized as:	The practical art of discourse	Intersubjective mediation by signs	Experience of otherness; dialogue	Information processing	Expression, interaction, and influence	(Re)production of social order	Discursive reflection
Problems of communication theorized as:	Social exigency requiring collective deliberation and judgment	Misunderstanding or gap between subjective viewpoints	Absence of, or failure to sustain, authentic human relationship	Noise; overload; underload; a malfunction or "bug" in a system	Situation requiring manipulation of causes of behavior to achieve specified outcomes	Conflict; alienation; misalignment; failure of coordination	Hegemonic ideology; systematically distorted speech situation
Metadiscursive vocabulary such as:	Art, method, communicator, audience, strategy, commonplace, logic, emotion	Sign, symbol, icon, index, meaning, referent, code, language, medium, (mis)understanding	Experience, self and other, dialogue, genuineness, supportiveness, openness	Source, receiver, signal, information, noise, feedback, redundancy, network, function	Behavior, variable, effect, personality, emotion, perception, cognition, attitude, interaction	Society, structure, practice, ritual, rule, socialization, culture, identity, coconstruction	Ideology, dialectic, oppression, consciousness-raising, resistance, emancipation
Plausible when appeals to metadiscursive commonplaces such as:	Power of words; value of informed judgment; improbability of practice	Understanding requires common language; omnipresent danger of miscommunication	All need human contact, should treat others as persons, respect differences, seek common ground	Identity of mind and brain; value of information and logic; complex systems can be unpredictable	Communication reflects personality; beliefs and feelings bias judgments; people in groups affect one another	The individual is a product of society; every society has a distinct culture; social actions have unintended effects	Self-perpetuation of power and wealth; values of freedom, equality, and reason; discussion produces awareness, insight
Interesting when challenges metadiscursive commonplaces such as:	Mere words are not actions; appearance is not reality; style is not substance; opinion is not truth	Words have correct meanings and stand for thoughts; codes and media are neutral channels	Communication is skill; the word is not the thing; facts are objective and values subjective	Humans and machines differ; emotion is not logical; linear order of cause and effect	Humans are rational beings; we know our own minds; we know what we see	Individual agency and responsibility; absolute identity of self; naturalness of the social order	Naturalness and rationality of traditional social order; objectivity of science and technology

4 pav. Medijų teorijų sistematika. Michelkevičius, 2006, p. 141 cit. Weber, 2003, p. 334.

2 lent. Komunikacijos sampratų palyginimas remiantis Lasswello formulėje nurodomais komunikacijos komponentais. Kirtiklis, 2009b, p. 83.

	Realistinė komunikacijos samprata	Interpretacinė komunikacijos samprata	Kritinė komunikacijos samprata
KAS	Pranešimo siuntėjas	Komunikacinė bendruomenė	Komunikacinė bendruomenė
KAM	Pranešimo gavėjas		
KĄ SAKO	Pranešimo prasmė egzistuoja nepriklausomai nuo siuntėjo ir gavėjo	Prasmė sukuriama komunikuojančios bendruomenės	Prasmė kuriama komunikuojančios bendruomenės, tačiau yra iškreipiama bendruomenėje esančių galios santykių
KOKIU KANALU	Perdavimo kanalas, veikiamas iškraipančių triukšmų	Prasmės kūrimą veikia bendruomenės interpretacinė tradicija	Viešybė (įvairūs komunikacijos kanalai) yra atvira galią turinčiųjų užvaldymui ir perduodamų pranešimų iškreipymui
Kaip EFEKTYVIAI	Efektyvi komunikacija – adekvatus pranešimo atkodavimas	Efektyvi komunikacija kuria ir stiprina komunikuojančią bendruomenę	Komunikacija efektyvi tuomet, kai jos iškreipymai demaskuojami ir nuo jų išsilaisvinama

3 lent. Funkcinių sistemų ir komunikacinių tikrovių požymiai I. Krause, 2005, p. 50.

	Funktion	Leistung	Medium	Code	Programm
Religion	Kontingenz-ausschaltung	Diakonie	Glaube, Gott-Seele-Differenz	Immanenz/Transzendenz	Offenbarung, Heilige Schrift, Dogmatik
Recht	Ausschaltung der Kontingenz normativen Erwartens	Erwartungserleichterung, Konfliktregulierung	Recht (Rechtsprechung)	Recht/Unrecht	Konditionalprogramme, Rechtsnormen, Gesetze
Erziehung	Selektion für Karrieren	Ermöglichung unwahrscheinlicher Kommunikationen	Lebenslauf (Kind)	besser lernen/schlechter lernen, Lob/Tadel	Bildung, Lehr-/Lernpläne
Politik	Ermöglichung kollektiv bindender Entscheidungen	Umsetzung kollektiv bindender Entscheidungen	Macht	Macht haben/keine Macht haben; Regierung/Opposition	Regierungs-, Parteiprogramme; Budgets
Wirtschaft	Knappheitsminderung	Bedürfnisbefriedigung	Geld	Zahlung/Nichtzahlung	Zweckprogramme; Budgets
Wissenschaft	Erzeugung neuen Wissens	Bereitstellung neuen Wissens	Wahrheit	Wahrheit/Unwahrheit	Theorien und Methoden
Kunst	Beobachtung von Welt		Formbildung, Kunstwerke	stimmig/nicht stimmig; schön/hässlich	Kunstwerk; Kunstdogmatik, Stilprinzipien
Massenmedien	Kommunikationsasymmetrisierung	Formung öffentlicher Meinung	„Informationen“	Information/Nichtinformation	„Antizipierte“ öffentliche Meinung
Protestbewegung	Gesellschaftliche Selbstalarmierung		Besorgnis, Betroffenheit, Angst	besorgt sein/nicht besorgt sein	
Familie			(Liebe)	Mitglied/Nichtmitglied	
Intimbeziehung			Liebe	geliebt werden/nicht geliebt werden	Liebesgeschichten
Werte			Werte (Grundwerte)	Zustimmung/Ablehnung	Zweckprogramme, Ideologien
Moral	(Inklusion)		Moral	Achtung/Missachtung	(Ethik)
Normen	Ausschaltung der Kontingenz von Erwartungen	Verhaltenssteuerung	(Normen)	Konformität/Abweichung	